

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIográfIA, MŰVÉSZET

Acsai Roland, Boda Edit,
Lövétei Lázár László versei

Orosz István: Emlékek apámról
Csehy Zoltán, Clementz J. Setz prózája

Büky László, Schiller Róbert,
Lengyel András tanulmánya

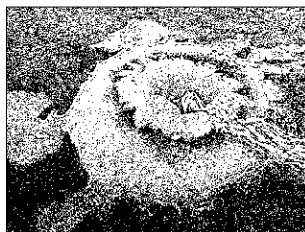
Ragó Lóránt rajzai, A Fehér Vera esszéje

2020

NOVEMBER

forrás

52. ÉVFOLYAM 2020. 11 SZÁM

Acsai Roland	3	Isten fényképezőgépe; A tövisszúró gébics; Zalán (versek)
Clemens J. Setz	6	A Jézuska (fordította: Tatár Sándor)
Lövétei Lázár László	17	Tizenharmadik vignetta; Kisboldogasszony; Huszonegyedik vignetta (versek)
Cseh Zoltán	19	Ó kastélyok, ó nyarak! (Kastélynapló I.)
Boda Edit	34	Pihenő egy csendes házban; Az ébredés küszöbén; Téridom-állapot; Álommeander; Vitorlás hajó; Vigilia; Úrfúvásban állni; Völgyszáj; A peremen állva (versek)
Bakos András	37	Levél (vers)
Orosz István	38	Emlékek apámról I.
A Fehér Vera	54	Memoár az Átnevelő Táborról (Üveggyöngyök az „N R” galaxisban)

Büky László	72	Karinthy Frigyes gubóinak nyomában
Lengyel András	80	Kosztolányi ál-Goethe-verse
Schiller Róbert	82	Nem enged a negyvenkilencből (Pynchon és talán Szilárd Leó)
Staar Gyula	87	A harmadik mérföldkő (Emlékezés Weszely Tiborra)
Zimonyi Zoltán	98	„kell a földnek hű halott” (A Ratkó-életmű birtokbavétele)
Juhász Attila	106	Más állapotok (Zalán Tibor: Papírváros – egy lassúdad regény, négy, szétszaggatva)
Kriskó János	114	Varga Zoltán monográfiája a kecskeméti animációs filmről
		Ragó Lóránt grafikái

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét
Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
Felelős kiadó: Füzi László • A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét,
Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.
forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu • Tördelés:
VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.;
Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: Buda Ferenc (főmunkatárs), Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila,
(szerkesztő) Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget
Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. •
A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál •
Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. •
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendel-
hető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-
nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest,
06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index:
25947 • HU ISSN 0133-056X

Acsai Roland

Isten fényképezőgépe

*A szolnoki Tisza-part:
erről az oldalról a gesztenyék talán,
arról meg, igen, a mart,*

*a túloldal meredélye, lám,
még megvan, még megnincs,
és áthallatszik egy régi szám,*

*mint a mindenünk és a semmink,
ahogy akarom,
és mélye átjárja a felszínt.*

*Ott volt a diszkó, hová szombaton
jártunk – füst lent, füst fenn –,
és vártuk nagyon.*

*Az egyik lánnyal a parton ültem,
valamelyik aktuális
sláger visszhangzott a fülünkben,*

*és az ég alja villogott máris,
pedig a vihar még messze
volt, ha ez számít,*

*a szele még csak egy lepke
szárnycsapása...
Ez vagy az a lány lehetett-e?*

*Nem emlékszem az arcára.
Csak az égre,
ami úgy villogott, mint egy lámpa,*

*hogy mégis, hogy mégse,
vagy inkább, mint egy vaku:
Isten felhőalakú*

fényképezőgépe.

A tövisszúró gébics

*Az emlékezet,
mint tövisszúró gébics
a zsákmányt, hegyes*

*tüskékre szúrja a régít,
ami már volt, lehet
hogy még itt*

*Vagy mint a seb,
mi begyógyult, de mégis
fáj neked.*

Zalán

*Tizenkilenc éves voltam, ő nevezett
először költőnek. „Öreg híve
és őszülő barátja” –*

*a könyvét így dedikálta.
Pedig fiatalabb volt akkor,
mint most én, és nem is csak szinte.*

*Az abonyi könyvtárban találkoztunk
egyik délután vagy este,
vagyis akik akkor voltunk.*

*Előtte
elküldtem neki pár versemet.
Ő meg reagált, hogy*

*így meg úgy. Szárnypróbálgatások
voltak még, persze.
De azért rendes volt tőle,*

*hogy megelőlegezte
a költő-titulust.
Ugyanazokon
az utcákon telt a gyerekkorom,
mint neki. A Téglagyári-tó, a Báger,
a galamb-burukk,*

*utánunk ugyanaz a por szállt fel
nyáron, pár évtized különbséggel,
és tudtuk, hogy ugyanaz az avar ég el
minden ősszel – s az égbe csak a füstje jut.*

Clemens J. Setz

A Jézuska

Az udvar kavicsán csikorgó autógumik odakintről behallatszó zaja eső frissítette téli levegőt idézett: Dr. Korleuthner érezte az illatot, noha sehol nem volt egyetlen ablak sem nyitva. Valaki megállt a garázs előtt. Szenteste volt; Dr. Korleuthner nem várt látogatót.

Átsietett a konyhába, és kinézett az ablakon. Gollbergerék elképesztően célszerűtlen terepjárója állt a garázkapu előtt. A volán mögött jól ki lehetett venni Thomast, a jellegtelen PEZ-adagoló-arcát, a szerzetesforma hajzatát, s most, amikor leállt a motor és kialudt a fény, a sofőr, aki a hirtelen támadt derengésben lélegzet-párafelhőket eregető idegenné változott vissza, becsapta a kocsiajtót, rányomott a központi zár távvezérlőjének gombjára, majd alaposan leütögette a ruháját. Mit akarhat itt? A jövevény egy pillanatra megtorpant a nyúlólnál, amelyben egyetlen állat sem volt kivehető, majd az ajtóhoz jött.

Dr. Korleuthner saját megnyugtatóására földézte magában, hogy a férfi lánya két éve igen komolyan megbetegedett: rendkívül korán jelentkező 2. típusú cukorbetegség, néhány – amint azt hallani lehetett – igencsak életveszélyes epizóddal. A kislány még csak négyéves. Esetleg vészhelyzet... – de nem; akkor a kórházba mentek volna. Netalán tanácsot jött kérni. Dr. Korleuthner érezte, ahogy düh és türelmetlenség gyűrűzik föl benne.

– Váratlan látogató! – mondta erőltetett derűvel, megrázva Thomas jéghideg kezét. – Haha! Na, kerülj beljebb! Gyere. Ah, kár; egészen elállt az eső.

– Köszönöm. – Thomas belépéskor úgy tett, mint aki lehúzza a kesztyűjét, pedig nem is volt rajta, azután egy pillanatilag furcsán fölfelé hunyorogva állt az előszobában.

– Friss a levegő most odakint – mondta Dr. Korleuthner. – Remek, remek.

– Sajnos csak nem akar hó esni.

– Hmm; hát igen.

– Pedig annyira vártuk az utóbbi napokban. Hogy legalább a fehérség legyen meg Mareennek karácsonykor.

– Igen, de hát nincs mit tenni – mondta Dr. Korleuthner. – Ne, ne, hagyd csak a cipődet!

– Biztos? Na jó... – egyenesedett föl Thomas. Már kioldotta a cipőfűzőjét, amely most szánnivalóan tekergett jobbra-balra a bakancsa mellett. Dr. Korleuthner ennek ellenére továbbintette őt a nappaliba, ő pedig kioldott lábfejeiben engedelmesen odaslattyogott a neki kiosztott helyre.

Dr. Korleuthnert megnyugtatta látogatójának sikeres megalázása; teával kínálta Thomast, aki azonban köszönettel elhárította, mondván, hogy nem akar sokáig zavarni.

– Remek, remek – mondta Dr. Korleuthner.

Thomas Gollbergeren látszott, hogy – mi mást is tehet valaki egy orvos házában? – minden cikornya nélkül rögtön elő akarná adni látogatásának okát, de úgy tűnt, most valami megakasztotta az előre eltervezett gondolatmenetben. Körülnézett, fél kézzel rátámaszkodott a fotel háttámlájára, előre hajolt, és csodálkozva körülmélt a szobában.

– Egyáltalán nincs fátok?

A félszeg hang tetszett Dr. Korleuthnernek, de maga a kérdés tolakodó és bosszantó volt.

– Már évek óta nincs.

– És nem szomorúak a lányok?

– Az ő ötletük volt – mondta Dr. Korleuthner. – Tudják, mi az a karácsonyfa, megtanulták, hogy szép lassan elpusztul a nappaliban, miközben az ember fölcicomázza.

– Hah – hangzott Thomas önkéntelen kommentje.

Dr. Korleuthner hallgatott. Most már tényleg ideje volt, hogy a páciens előadja jövetelének okát. A falon függő állatvédő naptár aktuális lapján egy fregattmadár fújta föl eperpiros torokzacskóját.

– Igen, szóval, amiért most, szóval, csak azt akartam megkérdezni, hogy nem tudnátok-e, hogy esetleg fölállítanátok-e nekünk valamit ma este.

– Fölállítanánk?

– Kint, a domboldalon.

Thomas Gollberger a háta mögé mutatott.

– Valamit fölállítani?

– Bocsánat, bocsánat, tudom, meglehetősen last minute kérés.

– Mit állítsunk föl, egy fát?

– Ó nem, hehehe, nem. Csak valamit Mareennek, amikor megkapja az ajándékát.

Dr. Korleuthner dűhe, nem kis csodálkozására, elpárolgott. A kérés szemtelen volt, szó se róla, ő viszont kíváncsi lett.

– Itt van a kocsiban. Van hozzá akku meg minden, és holnap jövök és elviszem. Igazában semmi más dolgotok nincs vele.

A két férfi a SUV előtt állt. Dr. Korleuthner úgy találta, a nedves-hideg levegő megfájdítja kissé a torkát. Thomas Gollberger kinyitotta a csomagtartót. Benne volt az illető tárgy. Egy sugárvetítő, egy világítótest, vagy mi a csuda; egy fényszóró?

– Mi ez?

– Egyszerűen csak be kéne kapcsolnotok egy bizonyos időpontban, ennyi az egész. Távkapcsolóval működik.

– Aha. És mire való?

Dr. Korleuthner szigorú hangon tette föl a kérdést. Mondhatni, nyersen. De úgy tűnt, elvétette a megfelelő pillanatot, Thomas ugyanis meglepően öntudatos

derűvel azt kezdte magyarázni, hogy Mareen, a sajnos nagyon is ismert okokból, nem mehet ki a házból, hogy megkeresse a Jézuskát. Normál esetben, azaz korábban, röviddel az ajándékok kiosztása előtt, napnyugtakor mindig sétálni mentek, és fényeket kerestek. És valamilyen fény mindig fel is tűnt valahol; egy közlekedési lámpa visszfénye, valami villogás; minden évben valami más. Az idén viszont a fényjelnek kell eljönnie Mareenhez; valami olyan pontból kell érkeznie, amelyet a kislány lát a szobájából vagy a háznak ugyanazon a frontján található erkélyről.

Dr. Korleuthner nyugodtan hallgatta a magyarázatot. Neki magának két lánya volt, akiket azóta, hogy a feleségével az a kimondhatatlan dolog történt hét éve, egyedül, mármint hogy két, egymást váltó nőrsz segítségével nevelt. Renate most nyolcéves, Juliane tizenhat. Nem, az efféle játékok a legkevésbé sem voltak számára ismeretlenek. A varázslás, a szenteste és hasonlók. Maga is csinált korábban ilyesmiket. Nem volt lehetetlen a dolog.

– Menjünk vissza a házba –, javasolta.

Thomas Gollberger olyan képet vágott, mintha kipukkadt volna egy luftballon.

– Ne vegyem ki? – kérdezte a lámpára téve a kezét.

– Talán majd később.

– Várj csak, máris kiveszem.

Dr. Korleuthner fejcsóválva követte a méltatlan színjátékot. Thomas húzott és ráncigált, újra megvetette a lábát, hogy nagyobb erőt tudjon kifejteni, elügyetlenkedte a dolgot, így kezdhette előlről. A halogénlámpa, vagy bármi is volt az a dolog, természetesen túl nehéz volt, úgyhogy Thomas kis híján leejtette a kavicsos felületre. Aztán meg még az eső is eleredt; mindketten meg fognak ázni.

Dr. Korleuthner bement a házba esernyőért; ahogy visszafelé tartott vele, megnyomta a gombját, s ahogyan nemritkán történik, amikor a küllős gombaforma textília, az ernyő hirtelen odavarázsolódik a térbe, a doktorban éppen a pillanatban tudatosult valami: hogy tudniillik még egyáltalán nem is mondott igent az egész vállalkozásra.

Késő vajon? Dr. Korleuthnernek még jutottak eszébe érvek. Ez az én birtokom. Mióta kötelességünk nekünk közreműködni a ti ajándékkiosztásokban? És ha akkor épp a templomban leszünk? Húzz innen ezzel a hülye szerkezeteddel együtt. De nem; mindez már lehetetlen volt.

Thomas cipelte a dög nehéz holmit, imbolygott, papagájszerűen sandított el mellette a földre, a lába elé, végül aztán talált egy helyet neki a lankán, ahová letette.

– Szóval, most itt lesz a helye? – kérdezte gyenge hangon Dr. Korleuthner.

– Innen Mareen látja – állapította meg Thomas. Elnézett a saját házának irányába.

– Remek, remek – motyogta Dr. Korleuthner.

Folyton ezt hallani: légy kedves felebarátaiddal. Oké. Csakhogy ebből aztán ez sül ki: egy formátlan, ronda UFO terpeszkedik a telkeden.

Dr. Korleuthner megkapta az okítást a távkapcsoló kezeléséből. Közben Thomas többször megköszönte a kedvességét, és testvériesen megsimogatta a vállát. Micsoda szemtelenség ez is! De mit tehet ilyenkor az ember?

Állítólag egyetlen gombnyomás az egész. A „megfelelő pillanatban” egy sms; akkor itt megnyomni. Á, világos.

Thomas biztosította Dr. Korleuthnert örök hálájáról. És újra megköszönte. Ne, könyörgöm, legalább a vállamat ne még egyszer – huh! hála istennek!

- Minden világos – jelentette ki Dr. Korleuthner. – Itt megnyomni, értem.
- Holnap jövök, és elviszem.
- Jó, jó, rendben.
- A számod megvan – állapította meg Thomas.
- Oké.

A vendég ekkor még képeket mutatott a lányáról. Dr. Korleuthner szakszerű komolysággal nézte végig őket. Thomas Gollberger mobilja kellemetlenül forró volt.

- Végül sajnos még a hisztamin is hozzájött az egészhez – magyarázta Thomas.
- Hmmm...! Tényleg?

– A kenyeret már régen el kellett felejtünk. A sajt, a szalámi, a sonka ellen hevesen tiltakozik a szervezete. És ha különösen komisz rohama van, akkor Diaminoxidase-t kell bevennie.

Hibátlanul mondta ki a nevet; remek. Thomas sietősen hozzátette:

- Már arra gyanakszunk, hogy a táplálkozástól lehet.

Még jó; mi mástól?

– Hát igen – mondta Dr. Korleuthner, és az órájára pillantott –, nem sokat tudunk ezekről a dolgokról.

Thomas bólintott. Majd elbúcsúzott. Egyszeriben sürgős volt elindulnia.

Miközben a terepjáró megfordult a bejáróban és legördült a dombról, Dr. Korleuthner mobiljára próbaüzenet érkezett: a PRÓBA szóból és egy szmájliból állt. Azonnal törölte.

Így fest tehát a dolog: egy hamarosan bekövetkezendő pillanat egy gyermek életében. Taszítóan ronda, fekete, esőnyirkos. Most meg akkor még hisztamin is. Mi mindenre nem képes az univerzum!

De vajon tönkrement-e ez a cucc az esővíztől?

Dr. Korleuthner azt találgatta, mit szólnak majd a lányai a képződményhez. Renate a maga nyolc évével roppant empatikus lény volt; érdeklődésre és megindultságra lehetett tőle számítani. A nővére ezzel szemben a pubertáskor kezdetétől szinte kizárólag a mélységes megbántottságot ismerte. Közömbösekké lettek számára a nyulak, csakúgy, mint a bolygó sorsa, jóléte. Hála istennek, ma estére meghívása van egy barátnőjéhez, és alighanem éjszakára is náluk marad. Megbízható, jó emberek.

Amikor Dr. Korleuthner visszament a házba, kiderült, hogy Renate az első emeleti szobája ablakából követte a különös jelenetet. Az apja elmagyarázta, miről is van szó. Renate csodálkozott. Megkérdezte, mennyi idő a szomszédban a gyerek. Aztán bepötyögött valamit az iPhonejába.

– Nyomulós figura, mi? – mondta Dr. Korleuthner. – Azt hiszi, mindenki úgy ünnepli ezt a fölöslegesen felfújtt napot, ahogyan ő. – Nem kapott választ.

Kis idő múltán megjelent Juliane. Borzalmas volt a make-upja; Dr. Korleuthnernek belesajdult a szíve. Juliane technikai szempontból nő volt már,

ám télen még mindig ez a gyerekkorából ismerős intenzív anorákszag áradt belőle: a nyakába hullott, megolvadt, majd a vastag bélésben fölmelegedett hó szaga. Vagy a frizurája volt új, vagy nem mosott haját.

– Akkor indulsz, hm? – kérdezte Dr. Korleuthner.

– Ja, asszem.

Juliane odébb tolta a hűgát, aki elállta az útját a lépcsőnél, és ment cipőt húzni.

– Van egy gígalámpánk a kertben! – kiáltotta utána Renate. – A szomszéd bébi kedvéért.

– He? – nézett rá Juliane.

– Segítünk egy babának! – Renate kimasírozott az előszobába. Ama néhány pillanat alatt, amit Dr. Korleuthner kivárt, mielőtt utánuk ment, a nővérek társalgása máris amolyan vitává élesedett. Dr. Korleuthner, mondhatni, szakértő pillantással nyugtázta ezt a rendkívüli gyorsaságot.

Juliane arcán kelletlen kifejezés jelent meg.

– Tanulj már meg normálisan beszélni, egy szavadat se érti az ember! – gorombította le a hűgát, miközben bekötötte a bakancsát. – Papa, fordíts, légy szíves!

Dr. Korleuthner mondani akart valamit, de Renate kivörösödött arccal megismételte a magyarázatát a lámpáról és a bébiről.

– Nem éppen bébi – igazította ki Dr. Korleuthner.

– Te mondtad! – tiltakozott Renate.

Juliane iszonyodó pillantása. Az előszobapadlón ül. Az apja és a hűga: két elmebeteg. Dr. Korleuthner konstatálja, hogy a lánya egy kissé túl szűk farmert vett föl. Jelentősen változott a csípőkerülete az utóbbi hónapokban.

– Akkor megyek – sóhajtotta Juliane. De nem sikerült tökéletesen neki az elkínzottan azt égre emelt pillantás. Mivel fölállni is épp ezzel egy időben állt fel, egy kicsit elvesztette az egyensúlyát. Micsoda csizmák, uramatyám! Juliane kibányászta a kabátját a fogast borító ruhahegyből.

– Nem akarod megnézni gyorsan? – kérdezte az apja.

– De mit is? Egyikőtök sem bír normálisan beszélni?

– Gyere, megmutatom.

– De hát az sem tudom, miről van szó!

Juliane folytatta a tiltakozást, míg aztán hárman nem álltak az objektum előtt. Dr. Korleuthner elmagyarázta neki a dolog hátterét. Juliane csóválta a fejét. Ez volt az ideális pillanat, megmutatni neki a távkapcsolót.

– De miért mész bele, hogy... – kezdte Juliane, de aztán csak egy „Pffff!” hang kíséretében elfordult.

A hűga odaszaladt a nyulakhoz. Bedugta az ujjait a dróthálón. Az állatok olyan szaggyatottan mozogtak a kifutóban, mint a túl lassan betöltődő videók. Gyorsan enyészett a nappali világosság.

– Akkumulátorral működik vagy hogy? – kérdezte Juliane. Lassan láthatóvá vált rajta az érdeklődés, de még őszintén-utálkozóan csengett a hangja. Megbökölte a lámpát a csizmája orrával.

Olykor pont az ilyen ártatlan pillanatokban bújik belénk a kisördög. Dr. Korleuthner odanyújtotta a lányának a távkapcsolót. Juliane habozás nélkül átvette tőle, és megnyomta a gombot. Könnyű fölizzás, rövid zümmögés, majd

kigyulladt a fényszóró. A nyulak megrettenve dermedtek mozdulatlanra a kórháziműtő világosságú fényárban: letámadott, röntgenbüntetésnek kitett nép-ség. Látni lehetett a fekete szemüket és profilban az orrukat. A hirtelen megvilágítás nyilván valami ősrégit hívott elő belőlük: sem a szomszédjuk bundájába nem tapadtak menedékkeresőn, se nem kúsztak be hátrálva a fűtött házikóba; egyáltalán meg se moccantak, akárha a világvége jött volna el.

– Most talán kapcsoljuk ki – indítványozta Dr. Korleuthner.

De meg kellett bökődnie Juliane vállát, hogy az megtegye, amit mondott. Most, hogy – mondhatni, mindkét oldalon föloldódott a dermedtség – Juliane megnyomta a gombot, a nyulak visszaugrándoztak az óljukba, s az udvarba visszatért a sűrűsödő sötétség – immár magasabb összefüggésekre is lehetett utalni: az égbolton, nagyjából Gollbergerék házának irányában, hibátlan teljességben ragyogott az Orion csillagkép. Dr. Korleuthner megmutatta a lányának a jelenséget. Juliane így nyugtázta: – Szóval az. Oké.

– Váóó, tök világos volt! – kiáltotta Renate. – Én is! én is!

Csaknem teljesen lement a nap. Dr. Korleuthner ránézett a mobiljára.

– Rendes tőlünk – mondta. – Mármint hogy egyáltalán megteesszük.

– Fázom – mondta Renate.

Juliane még egyszer megrúgta a lámpát; most kicsivel erősebben. Nevetett. A távkapcsolót még nem adta vissza.

– Eszement dolog – mondta.

– De hát te is ismered a Mareent – mondta a nővérének Renate.

– Hogy mi? Nem.

– Dehogynem!

Dr. Korleuthner maga se tudta, melyiküknek van igaza. Tulajdonképpen csak egyszer látták a kislányt; annak idején, a keresztelőn...

– Juliane, hagyd! Gyerünk, ide vele.

Kinyújtotta a kezét a távkapcsolóért. Juliane az apjára nézett.

– Mert?! Talán csak szabad be- és kikapcsolnom ezt az izét; mi olyan tilos ezen?

– Oké, oké. Csak, tudod, megígértem...

Semmit nem ígértem, helyesbített magában. Hadd csinálja, kit zavar?

– Olyan hideg van – mondta Renate.

– Bármikor bemehetsz – kontrázott Juliane.

– Nem kell indulnod lassan? – kérdezte Dr. Korleuthner.

– Dede.

Juliane közelebből szemügyre vette a távkapcsolót. Volt még egy pár további gomb is az oldalán.

– Renate, te is bemehetsz már – mondta Dr. Korleuthner.

– De muszáj?! – nyekergett a kislány.

– Vagy hozz ki magadnak egy kabátot, ha fázol.

– Nem fázom!

– Pfff! (Juliane)

Dr. Korleuthner jónak látta lezsilipelni valamelyest a kellemetlen feszültséget, ezért újra a kislányra terelte a figyelmet, akinek az egész szomszédiszívesség-akció szólt.

– De gondoljátok meg – mondta –, erre később is fog emlékezni; a Jézuskára.
 – Pfff, haha, ojjé!
 Renate is nevetett, de kisebb meggyőződéssel.
 – Szép tőlünk, hogy megtesszük – mondta Dr. Korleuthner.
 – Az előbb itt volt az udvarban a Mareen papája – tájékoztatta a nővérét Renate –, láttam, amikor felállította ezt a cuccot.
 – Tök izgi – mondta Juliane.
 – De nyugodtan mehetsz – mondta Dr. Korleuthner. – Elintézzük ezt itt ketten is. Teljesen hamisan csengett a mondat; ki a fene mond ilyet?
 – De biztosan ismered a Mareent – ismételte Renate.
 Juliane megszívta és összeráncolta az orrát. Sírt? Nem, csak a hideg.
 – Mások itt cidriznek, csak mert ők ott lent... – mondta. – Ő az, aki olyan halálos beteg?
 – Ki beteg? – kérdezte elszörnyedve Renate.
 – Senki – visszakozott gyorsan a nővére. – Tévedtem. Minden oké.
 Dr. Korleuthner döbbenten követte a párbeszédet. Nem tudta, hogyan reagáljon. Egy autó húzott el azt utcán; hangos rap dőlt belőle.

És ha egyáltalán nem jön sms? Mostanra besötétedett. Dr. Korleuthnernek eszébe jutott a négy lövész esete egy pár héttel korábban sugárzott dokumentumfilmből. Az Ohio állambeli Daytonban négy fiatalkorú kitervelt egy iskolai vérengzést. Négy ponton helyezkedtek tüzelőállásba irányzófegyvereikkel az iskolaudvar körül. Egy megbeszélrt jelre kellett volna elkezdődnie a tüzelésnek. Csakhogy egyikük sem küldte el az sms-t. Elfelejtették előzőleg megbeszélrti, melyikük adja meg a jelet. Így aztán nem történt semmi, és másnap reggel egyszerűen találkoztak az iskolában. Izgalmas interjúkat vágtak be tanárokkal és diákokkal.

De miért jut eszembe ilyesmi? Biztos a távolságról a szemközti dombig. De hát mi fénnel lövünk.

– Akkor hát – mondta.

De Juliane nem adta vissza a távkapcsolót.

Lehet, hogy megint kihagyták a buliból, mint tavaly? Dr. Korleuthner jól emlékezett még az akkori drámára; ahogyan utánaszaladt a bömbölő Julianénak, győzködve, hogy biztosan semmi személyreszóló nincs a dologban. De aztán eszébe jutott. De mennyire, hogy valami személyreszóló volt, miért kéne az ellenkezőjét állítani; ebben a korban nincs is semmi más, csak személyreszóló, pont ez a fantasztikus ajándék az egészben; erre a lánya csak később fog rájönni. Hagyd, hadd sírjon, sírni fontos és jótétemény. Még ér saját magának ennyit.

– Mi lesz, ha egyáltalán nem írnak? – kérdezte Juliane. Kezdte föl villanyozni a lehetőség. A távkapcsoló gombján nyugtatta a hüvelykujját.

– Ezt már megbeszéltük – mondta halkan Renate.

Dr. Korleuthner ismét meg volt döbbenve. Mit lehetett volna mondani erre? Senki nem beszélt meg semmit. A lányok felváltva produkáltak kis alternatív valóságokat, ez lenyűgöző volt. De aztán rájött, hogy Renate azt akarta, maga

dönthesse el, mi történjék akkor. S azáltal, hogy a nővérénél volt a távkapcsoló, nyilván kirekesztve érezte magát.

- Na, szerinted mit kéne akkor csinálnunk?
- Akkor is bekapcsolni! – rikoltotta a kislány.
- Nem – mondta Juliane. – Az nyomiség.
- De nem!
- Dede. Akkor csak úgy az éjszakába világítasz bele; brávó!
- Te menj a bulidba.
- Oda megyek.

Juliane hirtelen odatartotta a távkapcsolót a húga elé. Renate csak nézett. Még bele volt merülve a vitába; ez a váratlan békülő gesztus meglepett. Nem nyúlt a távkapcsolóért.

- Ha nem, nem – mondta Juliane.

Hüvelykujjával a távkapcsoló elemtartójának fedelét nyitogatta, ki, be, ki, be.

- Pontosan mikor kezdődik a buli? – érdeklődött Dr. Korleuthner.

– Nincs pontos időpont. – A ketrechen lármáztak a nyulak; úgy hangzott, mint tombola-nyerőszámgolyók.

– De muszáj, hogy írjanak! – mondta Renate, és visszaszívta az orrába a taknyot.

- Most pedig kihozunk neked egy kabátot – mondta Dr. Korleuthner.

Ebben a pillanatban sms jött.

RÉSZÜNKRŐL MEHET, írta Thomas Gollberger.

– Á, megjött! – kiáltotta Juliane, és közelebb nyomult, hogy lássa az üzenetet. Saját lélegzete párafelhőt megelőzve Renate is azonnal odaviharzott az apjához, és Dr. Korleuthnernek mellmagasságban kellett tartania a mobilját, hogy mindketten egyszerre olvashassák. De Renate még mindig nem látta elég jól, furakodott és odébb tolta a nővérét.

- Vigyázz, hadd lássam én is!

– Tessék!

– Részünkről mehet – olvasta Renate, és ahogyan a minimálmondatot hangsúlyozta, abból világos volt, hogy nem teljesen fogta föl az értelmét.

- Akkor ideje bekapcsolnunk – mondta Dr. Korleuthner.

Juliane a kezében tartotta az elemtartó rekesz fedelét.

- Rakd össze! – kiáltotta Renate.

– Okéoké.

Dr. Korleuthner azt várta, hogy Juliane meg fogja nyomi a gombot, de a lány nem tette. Helyette Gollbergerék házáat nézte. Aztán elrendezte a frufruját.

- Akkor szerintem be kéne kapcsolnunk – kezdte újra Dr. Korleuthner.

– Mindjárt. Reh?¹ Nézd csak. – Juliane legalább egy éve nem ejtette ki Renaténak ezt a becenevét, így beletelt némi időbe, míg a húga fölfogta, hogy Juliane hozzá beszél. Juliane ismét odanyújtotta neki a távkapcsolót.

1 A Renate becenevéként használt *Reh* németül őzet jelent. Magyarul sajnos (vagy – hiszen valami ide nagyon nem illőt is jelenthetne – hála istennek) nincs jelentése, ennek ellenére a megtartása mellett döntöttem, mert a magyarul ismerős becéző formának, a *Reninek* annyira más a hangulata. [A ford.]

- Nyomd meg – mondta bizalmatlanul Renate.
 - M-m! – rázta meg a fejét Juliane. – Én már megnyomtam. Most te jössz.
 - Csináld te! – húzódott vissza a kislány.
- Nyúlt-múlt az idő. Külön érzékelni lehetett az egyes másodperceket.

- Ha nem csinálsz, minden sötét marad – mondta Juliane.
- Juliane – szólt rá Dr. Korleuthner.
- Csináld te – mondta Renate.
- Nemár, Reh, gondolj a bébire odaát!
- De hát nem is bébi! – tiltakozott Renate.
- De örülni örül!
- Papa! – kiáltotta Renate. Ez így már sok volt neki.
- Jól van, fogd csak azt a távkapcsolót – igyekezett segíteni rajta Dr. Korleuthner. – Akkor meglátod...

– Abszolút semmit nem látok – nyekergett Renate.

Juliane leguggolt hozzá, és újból odatartotta elé a távkapcsolót.

– Ha nem csinálsz, akkor minden sötét marad – mondta türelmes, csitító hangon. – Akkor semmi nem történik. Képzeld csak el...

Ez sok volt a kislánynak, segélykérően nézett föl a papájára. Dr. Korleuthner határozatlan mozdulatot tett a két kezével. Ő sem tudott Renaténak segíteni.

Úgy két-három perc biztosan eltelt már az sms óta. Minél hosszabbra nyúlt a tehetetlen tipródás, annál jobban érezte a hátát. Mintha egy levegő alkotta, láthatatlan völgyzáró gátfal nyomódna hátulról hozzá. Továbbá hírt adott magáról a hólyagja is.

– Rajta, Renate. – Pattintott az ujjával. – Tessék, vedd el!

A kislány végre közelebb lépett. Juliane odaadta neki a távkapcsolót.

Renate a kezében tartotta, de az arca még mindig arról árulkodott, hogy nem tud megbirkózni a helyzettel.

– Nem tudom – mondta. – Csináld inkább te!

Furcsán szétterpesztette az ujjait, mintha a távirányító valami ragályt terjesztene.

Dr. Korleuthner hátában enyhült a nyomás, és visszatért a józan tárgyilagosságában már-már bűnös kíváncsiság. Vajon szabotálni fogják a lányai az egészet? Be kell majd avatkoznia vajon? Már biztosan eltelt négy perc is. Mi lehet a helyzet odaát Gollbergeréknél? Egész Purkersdorf mély sötétségben terült el előttük.

– Most! – mondta Juliane.

A húga mellett guggolt. Renatét a sírás kerülgette. Nem akaródzott megnyomnia a gombot. Igaz, nem is ejtette le a távkapcsolót. Hat perc. Dr. Korleuthner azt kérdezte magában, mi lehet vajon Gollbergerék B terve.

Am ekkor Renate megnyomta a gombot. Fényár.

A kislány hangos „Fú!”-val a fűbe ejtette a távkapcsolót.

Egy magányos nyúl, amely épp ebben a szerencsétlen pillanatban jött elő a házikóból, ott állt tettenérten, a zsigereiig átvilágítva a kifutóban. Aszimmetrikus fülekkel, fordulás közben mozdulatlaná merevedett testtel. És az autóbéjáró

mellett egyetlen fa meredt bele plasztikusan, messze eltűzött élességgel a térbe, miközben hátrébb álló testvérei csaknem láthatatlanok voltak. Talán helytálló némely antik filozófus nézete, mely szerint mindaz, amit megvilágítunk és szemügyre veszünk, a tulajdonképpeni paradicsomi őszállapotból űzetik ki a fájdalmas és rikító földi viszonyok felszínére.

– És most – mondta Juliane – billegtetjük egy kicsit.

Nem, nem ez volt az első eset, hogy Dr. Korleuthner ezt a felnőtt tevékenységet kísérő hangot hallotta a nagyobbik lányától. De most valami olyasmire emlékezett, ami távol volt már időben, és amire igazában nem is lett volna szabad már gondolnia. Dr. Korleuthner gombócot érzett a torkában. Juliane hangja nyugodt és tapintatosan irányító volt. Renate úgy követte, mint valami vezetősugarat, és megkönnyebbülve tette, amit a nővére mondott neki.

A lányok ide-oda mozgatták a fényszórót, fejcsóválásszerűen. Más fákra vetült a fény, s ahogyan pionírnak, úgy ezek is sorra a láthatóságba kényszerítették a boldog árnyékállapotból. Dr. Korleuthner a mobiljára pillantott. Semmi új üzenet. Arra gondolt, hogy ez a mélységesen felnőtt vonás Juliane lényében hamarosan kétségkívül érzékelhető lesz mások számára is, egyre intenzívebben és ellenállhatatlanabban; ez ellen sajnos nincs mit tenni. Igen, a kisugárzás erősödni fog, férfiakat fog magához vonzani, jövő és biztonság ígéretével terhesen – iszonytató perspektíva.

– Ezt nagyszerűen csináltuk – mondta halkan.

Juliane fölemelte a távkapcsolót, és kikapcsolta a fényszórót. Röviden biccentett ebben az új, szakértő modorában, és kihúzta magát, csípőre tett kézzel; tényleg, valódi hasonmás. Renate ülve maradt a fényszóró mellett. Végigsimított a nedves üvegen, de gyorsan visszakarta a kezét, mert forró volt.

– Ezzel megvolnánk – mondta Juliane. – Akkor én megyek.

– Rendben – mondta Dr. Korleuthner. – Persze. Megvan mindened?

Juliane megpaskolta a hátizsákját.

– Na, akkor szuper. És írj rögtön, ha megérkeztél.

– Oksa – mondta Juliane. – Szia, Reh!

Azzal kísértelt a kapun, és lefelé ballagott a dombról. Elnyelte a sötétség, majd újra felbukkant; már sokkal kisebbnek látszott, ahogy a buszmegálló felé tartott. Nem, szenteste senkit nem rabolnak el. Egyébként pedig tizenhat éves. És jelentkezni fog az apjánál. Nem kell túlaggódni. Dr. Korleuthner hirtelen ennek ellenére heves késztetést érzett, hogy a lánya után rohanjon, és erőszakkal hazahozza. Hogy más irányt adjon ennek a késztetésnek, gyorsan bevitte magával a házba Renatét, fölültette a fűtőtesttől fölmelegedett széles ablakpárkányra a nappaliban, a mágikus távirányítót pedig a televízió melletti üres gyümölcsöstálba tette.

– Papa!

– Igen?

– Hogyhogy beteg az a bébi?

– Nem bébi az már. Te is voltál négyéves, nem? Akkor már rég nem voltál bébi.

A kislány, úgy tűnt, beéri ezzel a magyarázattal. Odakint a kifutóban árnyak mozogtak. A nyulak még nem heverték ki egészen a kettős fénytámadást.

Dr. Korleuthner sms-t kapott.

KÖZSÖNET

Dr. Korleuthnert meghatotta a félregépelés. Megmutatta Renaténak, és hangosan föl is olvasta a szót. A kislány nevetett, de ki volt pirulva az arca, a tekintete örömtelen és távolba révedő volt. Egy elgondolkodó gyermek homloka.

Dr. Korleuthner ott ült a telefonja mellett, a képernyőre szegezett tekintettel. Néhányan, barátok csakúgy, mint páciensek, csinos karácsonyi üdvözléseket küldtek. Egyikre se válaszolt. Fél nyolc felé végre jött egy üzenet Julianétól:

itt vagyok minden oké

Visszaírta, hogy vigyázzon magára és érezze jól magát.

te is, írta Juliane.

Tatár Sándor fordítása

Clemens J. Setz osztrák prózaíró 1982-ben született. Máris számos díjjal ismerték el munkásságát; egyebek közt elnyerte a Lipcsei Könyvvásár Díját (2011-ben; itt díjazott novelláskötete, a *Szerelem a Mahlstaadt-i Gyermek idején*, valamint *Indigó* című regénye magyarul is olvasható), továbbá két regényét is jelölte a zsűri a Német Könyvdíjra. Itt közölt novelláját a *Der Trost runder Dinge* [A kerek dolgok vigasza] című kötetében (Suhrkamp Berlin, 2019) jelentette meg.

Lövétei Lázár László

Tizenharmadik vignetta

– Részlet a Feketemunkából –

*„Ki tudja
Kivel keveredhetett össze odakünn
Elég az hozzá
Hogy volt egy csomó papírmunka
Aztán áthozni a koporsót a határon
Hallgatni itthon
Hogy ordít a felesége
Beszökni a templomkertbe
S megkongatni a harangokat –
Szóval rendesen megbonyolította az életemet
Amikor a koma
Felakasztotta magát.”*

Kisboldogasszony

– Részlet a Feketemunkából –

*„Szárnyad vagyon, repülsz, szinte ott szállsz le, ülsz
földében, hol akarsz...”*

(Balassi)

*Bezzeg a fecskék
Már javában készülődnek
Neked több mint a fele
Még mindig hátravan
Milyen szívesen társultál volna BG-hez
Egyszerűen felcsapta a farkát
Hogy márpedig a búcsút
Otthon kell megünnepelni
Bezzeg a fecskék
S eddig BG is otthon lehet
Otthon most nagykanállal esznek*

Még szerencse
Hogy a tévéjét nem vitte magával
Micsoda alak
Pont mint nagyapád
Nagyapád '44-ben a háborúból szökött meg
Hogy márpedig a búcsút
Otthon kell megünnepelni
Micsoda alakok
Jobban jártál volna
Ha te is a fiúkkal tartasz
De nem volt kedved az Omszki-tóhoz
Eddig már javában nótáznak
Kis szerencsével
Még egy verekedés is összejöhet
Micsoda alakok
Te se hús se hal
Főleg ilyenkor vasárnap
Isten vajon tudott-e
Rendesen pihenni a hetedik napon
Vagy őt is elővette a depressziója
Ha otthon lennél
Holnap ünnepelnétek nővéred születésnapját
„Isten éltesen lelkem
Köszí mindent
Ha eszembe jut a szöveg
Elfújok neked
Egy szép Mária-himnusz”.

Huszonegyedik vignetta

– Részlet a Feketemunkából –

„Még hogy szakszervezetet!
Feketén?
De ezekkel kifehéredve is bajos lett volna megcsinálni
Mert hol az egyik
Hol a másik tűnt el
Mint kölyök a hittanról.”

Csehy Zoltán

Ó kastélyok, ó nyarak!

(Kastélynapló I.)

„Ó kastélyok, ó nyarak! / Mely lélekben nincs salak!“. Ezt a két Rimbaud-sort azonnal megszerettem, vagyis, és ez nem mellékes, Kardos Lászlót szerettem meg Rimbaud szerepében. Azzal nem igazán törődtem, hogy ez egy erotikus vers, sőt, mint utánaolvasva megtudtam, hogy a két sor egy meghamisított, meg(ön)cenzúrázott („Övé vagyok én amikor / Gall kakasa kukorikol.“) költemény része. Minden kastély, minden nyár, minden salak egy kicsit hamis, kulissza, környezet, csak a kakas igazi, csak a kukorékolás számít: hiszen vég-eredményben emiatt íródott ez a vers is. Határ Győző magyar változata aszimmetrikus foltot hagy a tudatban, egyszerűen kibicsaklik a ritmusa, öreges-latin-tanáros: „Ó évadok ó paloták! / kiben ne lelnénk makulát?“ A Rimbaud-versben se salak, se makula, csak „hiba“, de az mindjárt több is: „O saisons, ô châteaux, / Quelle ame est sans défauts?“. Rónay György változatában meg csak a hiány maximalizálódik, se hiba, se salak, se makula, cserébe mindnek a hiánya, ám elvész minden izgalom, ami Kardosnál egyben dopping is volt, az izomsorvadásos vers itt gyermeketeg közhelybe ernyed, szerethetetlen és meddő: „Évadok, paloták! / Tiszta szív van-e hát?“

Hogy van az ember belső várkastélya, kérdezhetjük Ávilai Szent Terézszel. Az öt érzékszerv strázsálta lélek a maga foltjaival, salakjával, hibáival, hiányaival? Ép-e, áll-e még a kastélyod? Őrzöd-e, államosították-e, fáj-e, amikor téglánként kiárusították, skót vagy rokokó stílusban alakították át, mit éreztél, amikor kínzó-kamrát, cementraktárt, perverz bordélyt, menekülttábort, börtönt vagy árvaházat rendeztek be benne?

* * *

A legendához, akárcsak a kastélytörténetekhez, kell egy téglá, egy kődarab, vagy legalább annak az emléke. Itt, a környezetemben minden kastély sebzett, kirabolt, megerőszakolt test, némelyik fertőzést is kapott, és lassan belepusztul szerzett történelmi vérbajába, beletébolyodik önmaga traumájába, úgy hámlik róla a vakolat, mint a pikkelysömörös felhám. Minden kastély luxus: mint a madarak között a páva, a természet tékozlása, örök veszélynek kitett szépség, vagy annak a hite, vágya minden önvédelmi képesség nélkül, ami azért a váraknál legalább okot ad némi önbizalomra.

* * *

Tallós. Esterházy-kastély. A romlás, a málás, az enyészet munkája, barokk pompája mindenütt, az ablakokat az ördög vörös nyelve nyalta körbe, talán innen ez a tüzes vörös, az okker bőrön alumíniumkémény, műanyag szellőző szakad át, a seb körül alig van tapasztás, a fal nyilván időnként pöfög vagy füstöl, mintha élne. Lassan izzadja le magáról a sminket. A park közepén hatalmas facsonk, sajgó lombhiány: a hagyomány szerint Mária Terézia ültette az első magyarországi árvaház alapításakor (a királynő szolgálatában elesett nemesek gyermekeit nevelték itt), a *quercus petraea*, azaz kocsánytalan tölgy 257 évet élt. Egy ember ellakhatna csonkolt törzsében, sőt: középkori szerzetesből és szentjelöltből a szent aszkézisért felelős égi hivatal mindjárt kettőnek is kiutalhatná. Zoborhegyi András és Benedek kapva kapna az alkalmon.

A szörnyeteg legyőzetett: testrészei gigászi maradványok, szerteszét hanyva véreznek el, ha vérük nincs is, sárga por dől belőlük, az évgyűrűkbe rakódott, porrá őrölt idő ezekben a meghibásodott, eltört, félresikerült homokórákban. Kaján vigyorú túlélők körös-körül, hatalmas zöld paloták. A kastély impozáns terve a késő barokk szellemi potenciálját idézi: a falak egy geometrikusan tagolt belső udvart hullámoznak körbe, mintha megkövült lángok lennének, a homlokzat szabályos, rejtett ölelésben, a végeredmény két U enyhén elliptikus, végül négyszögesített találkozása. Franz Anton Pilgram (1699–1761) munkája, 1731-ben maga említette művei között. A homlokzat hármastömböt alkotva ugrasztja ki a mellkasát, ez az erőfitogtató feltűnősködés viszonylag diszkrét marad, bár kissé invazív jellegű, mert hosszan kitart, befedve hagyja a mellizmot, akár egy zenei kompozíció largója. „A kastély fő homlokzatát [Pilgram] három rizalittal és ablaktengelyekkel tagolta 3:4:3:4:3 arányban” – írja a kastély építésének körülményeit mindenkinél jobban ismerő Bodnárné Jávor Éva 1995-ben (ugyanabban az évben halt meg az utolsó nemes tulajdonosa Monacóban, Esterházy Assunta, Virgilio Cereseto és Esterházy Ilona fogadott lánya). Odafönn baluszteres teraszok, a sóvárgó tekintet pihenőhelyei, egy hatalmas fenyő látja a legjobban. Hátnál, a park felől teraszfeljáró, vacak barna ajtó, fölötte vacak lámpa, a négy korinthoszi áloszlopot behízta a húsos, barokk fal. Az oldalszárnyakon a felső és alsó ablakok körül 15 párhuzamos vonal, akár egy iskolás füzetben.

Nem tudni, hogy érezte át a különleges arányt az a 113 fegyenc, aki Borovszky Samu szerint 1780 táján került ide, miután az árvaházat áthelyezték, utánuk jött a lótenyészet, a hadikórház, a kollektív történelmi szétlopás, a különféle (szlovák–magyar) óvodák-iskolák, szaktanintézetek. Mind eleve belőle valamit, és mégis mennyi minden maradt, pl. a szépséges 3:4:3:4:3. Összetört tükrök, széthányt trófeák, széttrancsírozott mitológiai alakokat ábrázoló homokkő szobrok ide-oda, Pilgram elpusztíthatatlan.

Hogy fogalmunk legyen Tallós pompájáról, érdemes megnézni a riegersburgi Schloss Ruegers épületét: az a Pilgram-remek még él és eleven, ez csak a lélegeztetőgépen életképes, mesterségesen táplálják, de makacsul próbálja őrizni régi vonásait.

* * *

(Pillanatképek a tallósi kastély történetéből)

1731-ben Pilgram a tartományi építőmesteri funkcióra vágyik: pályázatában listázza eddigi munkáinak jegyzékét, melyen szerepel a tallósi kastély is.

1750 körül elkészül egy festmény a „tallósi várról”, mely ma a pápai kastély-múzeumban látható. Hatalmas, reprezentatív díszkert, a belső udvaron lovas szobor és egy elszabadult ló. Vagy: egy elszabadult ló szobra és egy piederstálzon ácsorgó eleven ló.

1763-ban Mária Terézia kiadja a tallósi árvaház alapítólevelét.

1780-ban Martin Machenhommer lerajzolja a kastély alaprajzát, és hozzábigygyeszt egy börtönkápolnát is. A szenci fenyítőház Tallósra jön, a tallósi árvaház Szencre. Tallóson túl sok az egészségtelen mocsár, és az árt a gyerekeknek. A fegyenceknek mindegy.

1783-ban Josef Tallher, a pozsonyi kamara főépítésze benyújtja *A tallósi kastély mint börtön bővítési terve* című pályázatát.

1785-ben a fenyítőintézetet Szegedre költöztetik, a női rabok 1790-ig maradhattak.

A Tallós nevű mén 1880. szeptember 25-én indult az 1000 forint díjazású Esterházy-kupaért Sopronban, a verseny első napján.

1897-ben gróf Esterházy Mihály a „lövészeti ügyességéről” is híres tulajdonos a ménésében gyönyörködik, az 1811-ben behozott Whitewall nevű angol szürke csődör utódaiban. Antal gróf, aki még „futtatott” és díjakat nyert, ekkor már halott (a kastély nagytermében ravatalozták fel). A lóversenyt és az oroszlánvadászatot mindennél többre tartotta, a *Pesti Hírlap* szerint noha nagy államférfi is lehetett volna, csak nagy oroszlánvadász lett belőle. „Legnagyobb érdeme, hogy összes uradalmaiban csupa magyar alkalmazottakat tűrt meg” – összegezte a tallósi Pampalini erényeit a *Pesti Hírlap* saját levelezője *A cseklészi nábob halála* című, Pozsonyból keletkezett levelében.

1898-ban a *Hazánk* beszámol Gróf Esterházy Mihály tallósi vadászatáról: az eredmény 1500 nyúl és 100 fogoly. Ugyanezen a héten a hercegi ág is vadászatot tartott Kismartonban: az eredmény mindössze 839 nyúl és 40 fogoly.

1913-ban a pozsonyi törvényszéken Gróf Esterházy Mihályné Ranschburg Pál dr. egyetemi tanár és ideggyógyász „bizonyítványát” lobogtatva próbálja gondnokság alá helyezni Vera grófnőt, a lányát. Vera grófnő szintén orvosi bizonyítványokat lobogtatva igazolja, hogy „normális idegzetű és rendelkezési képességgel bír”. Nincs az a pénzmenyiség, amit ne tudna „normálisan” elkölteni, ha a rendelkezésére állna.

1925. december 14-én a tallósi kastély pincéjében felrobbant egy dízelmotor, két embert ölt meg és hármat megsebesített. Esterházy Mária combja sérült meg, Ceresetto Virgiliónak, a férjnek „a jobb szemét égette ki a robbanás”. Paulik Sándor és Varga József gépkezelők „borzalmasan eltorzulva, holtan heverték a sarokban”. Az ötödik (nem halálos) áldozat Rock Nándor szerelő volt. Ceresetto Virgilio olasz hadifogolyként kerül szolgálatra a tallósi kastélyba. Sofőr lett, Mária pedig beleszeretett. Az esküvőn a *Pesti Napló* 1921. december 4-ei száma szerint „ott volt Nedbal Oszkár, a neves komponista, Ondricsek, a híres cseh hegedűművész, Lotte Lehmann, a bécsi opera énekesnője, egy Ladikar nevű olasz baritonista, a milánói Scala tagja, Laszky Béla, a nálunk is ismert dalköltő

és zongoraművész, továbbá a prágai operának számos tagja”. Az újságíró megjegyzi, hogy úgy tudja, nem kizárt, hogy a grófnő, nehogy az Esterházy család „feszélyezze magát”, a „sofőr” kedvéért lemondott rangjáról. „Úgy látszik, mégsem halt ki még teljesen a romantika” – summáz az újság.

1925-ben dr. František Laxa, a cseh egyiptológia atyja összeírta gróf Esterházy Mihály (1853–1906) tallósi egyiptomi gyűjteményét (273 tárgy), szkarabeuszok, hieroglifákkal telerótt táblák, versek a kígyókról és krokodilokról, a kígyóméreg hatásai ellen. Zöld zománccal bevont agyaggyűrű, arannyal futtatott pecséthenger. A gyűjtemény értéke, írja Novák Veronika, nagyobb volt, mint a galántai Esterházy-kastélyé.

Az 1931. október 10-ei *Pesti Hírlap*ban megjelent egy hirdetés, mely szerint „árverésre kerülnek a tallósi Esterházy-kastély műtárgyai”.

A kastélyban a „grófi időkből” tizenöt páva maradt: ezek állítólag rendszeresen a Kleofás nevet rikoltozták Kle-ó-ó-ó alakban. A Kleó persze utalhat Kleopátrára is.

1967-ben itt nyílt meg az ország egyetlen magyar tanítási nyelvű bentlakásos „kisegítő iskolája”.

1980-ban egy cikk szerint (Köznevelés) 137 értelmi fogyatékos tanult itt: „Tanítványaink között, mint a járvány, időnként fölűti a fejét a mehetnék kórja, és tíz-tizenöt tanulót megfertőz hónapokra, ők egymás után hagynak itt bennünket. Előbb-utóbb visszahozza őket a rendőrség”, mondja az igazgató, közben azért be-betörnek ide-oda, el-elcsennek ezt-azt. Az igazgató, Gágyor József később, 2003-ban versben ünnepelte a tölgyfát, a császárnő „postását”, aki ősszel földre hullatja „aranyszínű leveleit”, a platánokat, mocsári ciprusokat, fenyőket. Egy ilyen intézmény vezetéséhez lírai tehetség kell.

* * *

Bős. A barokk Amade-kastély egy reneszánsz vízi várra telepedett rá, a barokk kastélyra meg az öregség szaga, súlya. Vézna, fehér hajú öregember néz ki az ablakon, miközben a „tornyot” fényképezem, épp abból a „bástyából”, ahol a legenda szerint Mária Terézia II. Józsefet szülte. A 16 gyermek közül egy állítólag tényleg Bősön született, de nem épp a „kalapos”. Az öreg meg alighanem már túl is van a léten, Bősön a tornyos öregotthonban most csak a szép halál művészete létezik, nincs születés, el is feledték, mikor született, mikor szült itt valaki utoljára. Talán egy munkásnő, amikor a kastélyból szövetkezeti lakásokat csináltak. A vadul burjánzó parkban csak a növényi lét örök. A homlokzaton kopott rozsdás óraszámplap: akár egy kialudt nap a magára hagyott galaxisban, a barokk küklpsz teátrálisan kiszúrt szeme. A díszítmények elvesztek, az arányok tökéletesedtek, az ablakok rácsos botránya dermesztő, zacskókban kifüggesztett holmi, a fülledt meleg kikíváncozó lepedő- vagy függőnycafatai. Becipzározatlan ülep ez az épület, a nyíláson kilóg a húgyszagú ingszél rongya. „A Proksánét nem láttad?” – kérdezte apám. „Az is ott van”. Ha látnám is, vagy én nem ismernék rá, vagy ő nem ismerne meg, gondolom.

* * *

A modern, négyszárnyas tornyos kastélyvariánsért Amade Tádé (1783–1845) császári-udvari zenegróf, Hofmusikgraf, majd titkos tanácsos, Liszt és Marschner mecénása, Amade László verseinek első közreadója a felelős. Zeneileg gondolkodott, amikor az épületet újrakomponálta, mindenből kettőt csináltatott. Valamiért a kétzongorás és a „nagy” darabokat szerette (A-dúr „nagy” Toccata, „nagy” Szonáta két zongorára), állítólag jobban rögtönzött, mint komponált, s ebben még a Mozart-fetisiszta Hummellel is sikerrel mérkőzött meg. Karlsbadban ismer- te meg a huszonegy éves, beteges, félszeg Heinrich Marschnert, s a pozsonyi Klein Henrikkel együtt elintézte, hogy Beethoven is fogadja új pártfogoltját. Ha a találka nem is sült el a legjobban, Marschner végül pozsonyi házitanítószkodás és karmesterkedés után ünnepelt (opera)szerző lett: ő Weber és Wagner között a melltartókapocs, a romantika két emlejét tartja decens egyensúlyban, miközben a dekoltázs egyre mélyül. Ő az átmenet, a kontinuitás, ő a vámpír, aki egyszerre szívja a múlt és a jövő vérét, s mint egy laboráns, kesztyűs kézzel tartja a steril fénybe. Marschner alighanem a bósi kastélyban is járt: az ötven szoba valamelyikében zaklatta fel a vadromantikus téboly. Állítólag tizenhárom évesen *A gyermekgyilkos nő* (Die Kindsmörderin) címmel írt operát. Nem a zenéje miatt nem adták elő. Legjobb műve talán *A vámpír*. Már a lipcsei bemutató évében (1828-ban: a fiatal Wagner is ott volt, hogy aztán az utókor valóságos aha!-élményként fedezhesse fel *A bolygó hollandi* kreatív háttérmentázatát) bemutatta a Pesti Német Színház, majd Magyarországon 2008-ban a szegedi Armelen csendült fel ismét (azóta többször is műsorra tűzték). Lord Ruthven (basszbariton) valójában vámpír, pontosabban egy vámpír Don Giovanni (démonian remek monológ: *Ha! Noch einen ganzen Tag...*): hogy tovább élhessen, évente egy-egy szüzet kell feláldoznia a sötétség urának. Két naiva után nem bír Malwinával (ezzel a modern Donna Annával), pedig a zord atya remekül tereli lányát a „vágóhídra”, lekési a határidőt, az óra kondul, a villám lesújt, a vámpír megsemmisül, a vériszamos basszbariton elhallgat, győz a spinto tenor (a mintájánál több színttel hatékonyabb Don Ottavio) és a lírai szoprán klasszikus násza. A vámpírt leleplező Jonas Kaufmann egy előadáson vérben tapicskoló, hófehér ruhás szüzek veszik körül. A történet szálai a vámpírműfaj atyjáig, John Polidoriig, Byron orvosáig és útítársáig vezetnek, Svájcig, a Genfi-tó melletti Villa Deodatiig, ahol Byron környezetében, többek között, Frankenstein alakja is megszületett. Marschner horrorisztikus képzelete aligha Bösön talált táptalajt, itt legfeljebb az 1816-ban Pozsonyban bemutatott *Titus „antik”* taktusain agyalhatott. Viszont itt, Bösön előadva jól elképzelhető a vámpírdarab is: Lord Ruthven egy időskori vérszegénységben szenvedő, nyájas és magányos lakó (az ősz, csontos öreg a toronyból), aki titkos vámpír. Három nővérkét áldoz fel, hogy három évvel tovább élhessen, ám Malwina, dr. Humphrey Davenaut, a nemzetközi híró gerontológus lánya feladja neki a leckét. Edgar Aubry, ukrán bevándorló orvosgyakornok pedig a déli bástyán leleplezi a vámpírt, a rozsdás óra üt, a mozdulatlan mutatók most mégis megmozdulnak, Aubry erős szláv akcentussal átitatott kiáltása a bósi parktól a vízierőműig száll, „Ruthven lord egy vámpír!”, és lecsap a rettenetes villám, miközben a Csiliz-patakból ellenmozgásként fölcsap a forró pára kien- gesztelő, kórusos fináléja.

Nem könnyű költőcsaládban költeni, főként, ha nem a vers, hanem a költőpénz a lényeg. Amade László (a közhiedelemmel ellentétben nem 1703-ban, hanem 1704-ben született, valószínűleg a bősi kastélyban) állandó harcban állt költő apjával, Antallal, s nem a négyesarkú vagy a „csipkézett” vers modernitáshoz való viszonyáról vitatkoztak, vagy arról, mint ahogy az a régi költők szép szokása, hogy most „farsang farkán csúsz”-e a „faszán”, hogy akkor „Pannus, Pannus, nús, nús, nús” vagy inkább „Édes dudi Duduskám”. Innovatív Rokokó László rendre alázatosan esedezett Konzervatív Barokk Antalhoz, de általában a Pragmatikus Reneszánsz Anya hatódott meg, aki vagy milliomos volt, vagy nem értett a számokhoz (a grazi útra és iskoláztatásra 1500 forintot adott a fiúnak, írja Ajkay Alinka, miközben az éves ellátás a jezsuitáknál két személyre 150 forint volt). De a Reneszánsz se sokáig iskolás szimmetria és homocentrikus aranymetezés! A Reneszánsz Anya ugyanis egyik napról a másikra Középkori Aszketikus Anyává változott, s a rossz nyelvek szerint mindenfajta stílusproblémák nélkül összeszűrte a levegőt egy konkrét kanonokkal, aki neveltetése folytán sem a barokkot, sem a rokokót nem szerette, bár a szimmetriák elferdítéséhez igencsak értett: ettől az ékes beszédű modern költők teljes esztétikai összhangban kiborultak, a barokk felbári magányába roskadt, a rokokó meg paszkvillust írt.

*„Dira, dura, la la la,
rám lőtt Cupidó nyila,
téged, téged szeretlek,
vessünk együtt keresztet,
reverenda hoppszasza,
nincsen alatta gatyá!”
„Szállj fészkedre madárkám,
kukuku ku kukucskám!”
„Csúszós faszán, farsang farka,
a kandallót jól megrakja!”*

A Középkori Anya ezután élete végéig nem állt vele szóba, s nem hogy Barokk vagy Rokokó Anyává vált volna, arra sem volt esély, hogy legalább részben visszanyerje családi szimmetriákkal kokettáló Reneszánsz ősalakját. Maradt a sötétben, a tudatlanban, valahol a napfényes antik és a lámpafényes újjászületés között. Egy időre mindenesetre sikeresen költőtlenítette a bősi kastélyt, majd 1752-ben orsolyita apácaként magához rendelte Bécsbe a térdepelő, bűnbánó Rokokót (minden kicsinyítés, becézés, ciráda saját langyos, rózsailatú nyálába fúlva végezte), hogy nem éppen csipkézett dalformában közölje vele: lényegében kisemmizte, a vagyonát pedig az egyházra hagyta.

A galántai Fájdalmas Szűzanya-kápolnát (1741-ben épült), mely a Fő utcát zárta le, s pompájával megfelezte a két kastély közti teret, 1962-ben bontották le (Gaučík István adata szerint 1963-ban „nem csekély lakossági felháborodást kiváltva”). Az oltár egy része átkerült a Szent István-templomba: Szent

Istvánt meg kitelepítették az oldalhajóba, hogy átadja a helyét a szenvedő Máriának. Körülötte aranyrovar-karcsú szentek: jobbról József, karján a gyermek Krisztussal, akinek felnőtt alakja Mária ölen terül végig, balról Szent János evangélista, József felől Szent Sebestyén, a misztikus tűpárna, Jánostól balra Szent Rókus, a kutyasétáltató. A Szentháromság sugárzó fényében naiv Szent Borbála és dörzsölt Antiochiai Szent Margit időznek. A lila és az arany fényei-árnyai mindenütt, az oltár fölötti lila ellipsziszben a Szentháromság aranysugarai tükröződnek, hatalmas szűrőfegyvereknek hatnak.

Egy fotó alapján a kápolna nyolcszög alapból emelkedett fel kupolás-tornyosan, pilasztertagolással, lanternásan, a kapunál két angyal, körülötte fák, mellette gémeskút, a másik oldalon lovasfogat. A kiváló ízlésű Esterházy Imréhez kötik, neki köszönhetjük a pozsonyi dóm Alamizsnás Szent János-kápolnáját és a Donner-szobrot is (Szent Márton órá hasonlít), sőt Mária Teréziát is ő koronázta meg. A múzeumban lévő maketten kívül mérvadó munkát nem tudnak ajánlani az építés történetéről: lehet, hogy Pilgram-mű Martin Vögerl közreműködésével, de a nagy Hildebrand is szóba kerül (az utolsó munkái között lenne, hiszen 1745-ben meghalt, s a galántai kápolna eszerint a göllersdorfi templommal lenne egyidős).

* * *

Kubinyi László (?–1598) tanácsos szinte „legyalult” vörösmárvány reneszánsz síremléke: komoly, szigorú, természetes, párnán pihenő szakállas halott reneszánsz magyar viseletben, keresztbe tett kézzel, mint egy mátyusföldi fáraó. „Köirátát” már Ipolyi Arnold töredezettnek mondta, a latin szöveg lyukacsos, sérült, körvonala vesztett próza, illetve történelemviselt bibliai idézethalmaz, de benne moco-rog egy disztichonos humanista epitáfium lehetősége. Ilyesmi:

*„Boldog minden lény, ki az Úrban lelte halálát,
nékem Krisztus a lét, és a halál nyereség.
Krisztus küldött, s ő hívott most végre magához,
feltámadsz, ha hiszel, s láthatod őt, a Fiút.”*

Verset várnánk, hiszen Kubinyi maga is költő volt, önálló kötetben, az erdélyi városok nevében („nomine civitatum Septem castrensis in Transylvania”) siratta el Listi (Liszthy) János győri püspököt és kancellárt. A kötetet 1577-ben adta ki Prágában. II. Miksa halálára epicédiumot költött. Listi többek közt arról volt nevezetes, hogy az országnagyok előtt 1569-ben magyarul szónokolt az országgyűlésben.

* * *

A galántai „modern” kastély gróf Esterházy József (1799–1879) ötlete alapján nyerte el a gótizáló romantika jegyeit: ő bízta meg Wéber Antalt, hogy egyszerre modernizálja és mentse is az egymásra rétegezett, nehezen belakható történelmi architektúrát. A galántai építészeti projekt (SK) mintha a csodásan renovált vasvörösvári (A) és az azóta végzetesen megcsonkított nagyhörcsökpusztai (HU) kastélyok bátyja lenne, egyszerre elegánsan angolos és mozzanataiban zsin-

gógásan keleties (az egyik ajtón pl. egy szellemes Dávid-csillagos optikai játék is kibontakozik). A kastélyt 1880-ban Esterházy Béla vette át, halála után öccse, László örökölte, majd 1926-ban lefoglalta a csehszlovák állam, végül 1933-ban 507 000 koronát fizetett érte.

A saroktoronyok, a lőréses sarokpillérek, a rizalitos megoldások dinamikája úgy játszik a gótikával, hogy közben felszámol minden középkori áhítatot és döbbenetet, a hatás meglepő módon az otthonosságban lesz érzékelhető, a fenyőkkel versengő magasságokban, az anyag törvényeit meghaladó motívumszökellésekben. Inkább szanatóriumnak hat, minthogy a múlt erődszerű pragmatizmusát vagy a barokk látomásosságát idézze. Minden historizálódik: a toronyfalban büszke felirat hirdeti Esterházy Dániel (1585–1654) és Pál (1587–1645) 1663-as kastélyalapítását, illetve kronosztichonos szöveg Esterházy Imre jótéteményeit, de minden történetiség már csak színpadias effektus marad. A romantikus építészet úgy modern, hogy ősbibb akar lenni az ősinél, középkoribb a középkorinál, vadregényes aszimmetriáiban is szabályosabb, mint az ősmoделl, a gótizáló romantika maga a csalás, a nosztalgikus önbecsapás lenyűgözően hatásos művészte. Nemcsak az idő illúziójával játszik, hanem a térrel is, a földrajzzal: mintha Angliában lennénk, vidéken, egy Jane Austen-regény intrikus eleganciájában. Mr. Darcy elmosolyodik Elisabeth zongorajátékán.

* * *

Tág, kastélyos terekre számít az ember, s helyette közepes árfekvésű szállodai szoba méretű termék sorakoznak, hosszú folyosó, rengeteg ajtó, a végén Kodály- emlékszoba. Gazdasági épületrész lehetett, talán ezért ez a fülledt szűkösségérzet, Kodály begubózása a nemzeti(ségi) hagyományba. Ahogy nézi, olvassa az ember a rengeteg másolatot (az ember lánya egy álfonográf mögötti álrokokó székben nyomja a valódi mobilt, a fia a tévé távirányítójával szemez), a szoba egyre jobban tágul, Kecskemét, Nagyszombat, Pest felé, aztán egyre messzebb, Bonn, Párizs, a Szovjetunió, az Egyesült Államok felé, Debussy keleties pagodái, éledező faunjai felé, Weöres Sándor chorijambusainak irányába, Kecskeméti Vég Mihály zsoltárától az országszerte elhelyezett pávaröptetőig, a mentális térképek aprólékosabb széthajtogatásáról ne is beszéljünk.

„Beleavatkoztam a földrajztanításba – s Galánta nevét megismerttettem az egész világgal...” – mondta Kodály a *Galántai táncok* sikerén felbuzdulva. A kis Kodály első galántai népiskolai bizonyítványában énekből jeles helyett csak „jó” szerepel. Fülöp János tanító úr rontotta le a bizonyítványt, s amikor 1943-as galántai látogatásakor a már-már díszpolgárrá lett Kodály kezébe nyomták az osztálykönyvet (Záreczky László cikkéből tudom) állítólag csak ennyit mondott: „Úgy látszik, ebből a tantárgyból kissé gyengébb voltam...”

* * *

„*Balátára malátáért, / Galántára palántáért*” – kezdi Vándor móka című versét Tamkó Sirató Károly. Ez a rím folytonosan kínálkozik, megúsztatatlan, Kőrösi Imre Városmézegetőjében is visszaköszön: „*A múlt héten Galántán, / elveszett egy palántám. / Ha meglelted, küldj levelet, / úgy örülnék, ha látnám!*” Feller Károly

gyerekversében is ott parádézik: „*palánta, / fogadj fiaddá újra, / Mátyusföldje, Galánta*”. Egy kecskerímbe is megfitogatja erejét: „*Míg ide-oda pörög Galánta, / eltűnik a görög palánta!*” Ahol Galánta, ott palánta, a rím megúszhatatlan.

* * *

Johan Martin Stock 1778-as rézkarcsorozatban galántai cigányzenészeket ábrázolt, miközben az Esterházyak kegyeit kereste. Haydn és Stock, Galavics Géza szerint ugyanarra a „galántai” zenei különlegességre figyeltek fel, s reagáltak a maguk művészi eszközeivel. Ha felidézzük a 39., G-dúr zongoratrió harmadik, *Rondo all’Ongarese* tételét, minden világos lesz. Bónis Ferencnek, a *Galántai táncok* kiadásához írt előszavából tudom, hogy az Esterházyak szolgálatában álló cigányzenészek repertoárjának egy része 1803-ban megjelent zongoraátíratban, az első füzet Haydn hagyatékában is fennmaradt. A teljes anyagra Major Ervin felhívta Kodály figyelmét, s így nyomokban ez is belekerült a *Galántai táncok*ba. Kodály a Stock–Haydn-hálózat szerves része.

* * *

Párbeszéd

Kornél: „*Mi a te pokémonod szuperképessége?*”

Én: „*Hogy végighallgatta Haydn 104 szimfóniáját.*”

* * *

Galánta nincs a rokokó gatyát mosó rokokó lányok ámulatát megverselő Fekete János gróf nélkül. A franciás poéta nem pusztán a Lagzi Lajcsi-stílusban remekelt („Mikor a lány gatyát mos, / Tudom, akkor nem álmos, / Gondolkodik felőle, / Hová lett a – belőle?”), hanem ahogy Kazinczyhoz írta: nem rettent meg a „Frantznak dudájától” sem, sőt a frantzok „őreg Voltérja” is megdicsérte. Fekete gróf alighanem az animális pinametaforák utolérhetetlen magyar mestere marad: szép mókuska, nyestecske, róka, nyuszt és menyétke. Csak semmi citromos languszt. És persze az ügyes tímár kezében mind csávába és rámára kerül. Ady kis női csukáiról azért még ő sem tudott.

A leszármazottai talán most is itt élnek: az egyik főnővér volt a galántai kórházban, de amikor egy rokonom meghívást kapott a családtól, a férj, a „gróf” úr már a vitrinben porladt, egy dédelgetett urnában. „Csuka aszpikban”, állítólag ez volt az az évi szilveszteri menü csúcspontja.

* * *

Egy kastély világkép is egyben, a földesúr mikrokozmoszának jelképe. A galántai ún. reneszánsz kastélyt állítólag téglánként szedték szét, majd 1992-re újra összerakták, talán ezért is néz ki ma hol meglehetősen barokkosan (ami ezért „kastélyosabb” stílus), hol a modernizálás identitásvesztő kényszerében gyámtalanul elveszett időutazónak egy lakótelep közepén. Túl nagy rend nincs: régi, érdekes polgári bútorok, némi helyi régészeti, eszketőterem, pár helyen autentikus boltozatfestés, sötét konferenciapince és több teremnyi közepes mai „műalkotás”, ezek szerencsére nem sokáig maradnak. A folyosón hagyott poharak talán még a megnyitóról maradtak. Zugokban itt-ott váratlan zsúfolatok: mintha raktárban járna az ember, permanens raktározás a földi lét, és ez nem is lesz máshogy.

A Tobias Sadler-féle (1670) Esterházy-családfa másolatban is lenyűgöző, az Ádám ágyékából kinövő ősök Attilán át tartanak a „mába”, megállíthatatlan sarjadás, burjánzás, a műanyag lapon Zoltán és Árpád között egy átmeneti, elkent *döglött légy*. Nimród egyenesen a világ ura, „monarcha mundi”, hozzá képest Atilla egyszerű „monarcha”, Csaba „rex Hunorum”, Árpád meg csak „dux”. Rózsa György művészettörténész szerint a családfa tövében, az előtérben lévő birtokveduták hitelesek, a háttérben lévők viszont a fantázia szüleményei. Galánta ezek szerint tökéletesen „hiteles”, Fraknával és Kismartonnal van egy sorban: kéttornyú, impozáns kastélyt látunk bámulatos barokk kerttel.

* * *

Téglaként szedték szét szinte porig Nemesnebojsza kastélyát is, de nem is rakták vissza. A források szerint az ősz reneszánsz stílusban épült 1600 táján. Az emeletes, tornyos, eredetileg négy szárnyból álló, majd három szárnyra „zsugorodott” Balogh-kastély ma szinte felismerhetetlen rom, egyetlen kasztrált toronycsonk. Már a lunettás ajtók, ablakok, falsíkok, keresztboltozatok 90-es, korai 2000-es évekbeli nyomai sincsenek meg, a tégláit elhordták és kiárusították, mindent birtokba vett a növényzet, a szobák helyén kényelmesen berendezkedett a bodzabokor, benn évszak szerint öltözik-vetkőzik a fák, őszre függőnyt növesztett a futóbozót, szőnyeget szőtt az aljnövényzet, a tavasz izzó sebekre emlékeztető szellemkandalóknál melegszik.

A nebojszai Balogok (Balogh de Galantha et Nebojsza) *címere* egy hármass halmon kivont karddal álló, kettős keresztet szorongató kétfarkú (koronás) oroszlán. Hiába kard, karom, halom, *két fark: az ilyen állat már csak a címerekben él meg*, se fizikai ereje, se mágikus hatalma. Itt a beszédhibás kölyöksárkányok sem képesek megvédeni magukat, legalábbis Simkó Tibor *Mese* című verse szerint: „*A sárkányon szűk lett a bőr. Nebojsza: / égni kezd már a bajsza. / — Bojsza, nebojsza, futtyunk, / hogy biztonságba juttayunk!*”

Egy 1899-es fotón a várkastély teljes belakott pompában látható, a gazdája ekkor Gülcher Ármin keményítőgyár-tulajdonos. Impozáns lépcsősor vezetett a díszes kapuhoz, a kétemeletes birodalom egyszerre őrizte a finomodó barokkos elemeket és az erődszerű masszivitást, miközben szinte önmagát komponálta bele a tájba. Egy 2007-es fotót nézegetek: egy bódé falán telefonszám. 0905/505966. Ezen a számon lehet bontási téglát rendelni. Egy másik, szinte művészi kvalitásokkal bíró „kastélyfotón” ironikus cím: *Tiszta a levegő – mehetiünk tégláért!* Ki tudja, hány nebojszai kastélysejt épült be modern házakba, nyaralókba, szállókba, bárókba, temetőfalakba. 2007-ben még „azonosíthatóan” létezett a kastély, 2020-ra szinte eltűnt. 2011-ben szenzációként hatott, hogy Nebojsza területén antik császárkori germán település nyomaira bukkantak. Egyszer majd a kastélyt is „kiássa” valaki.

* * *

„1903-ban születtem Galántán. Azok közé a mezítlábas iskolás gyerekek közé tartozom, akiknek Kodály a Galántai táncokat ajánlotta. Apám szíjgyártó, nyerges, kárpitos, kocsifényező és címfestő volt, a galántai Esterházy-uradalom komenciós cselédje” – írta

Pirk János festőművész. Pirk örökké a magyar festészet mezítlábasa maradt, a földből nőtt ki, mint valami növény, öt-hat fontosabb motívumot birtokolt, de azt magabiztosan.

* * *

Lég. Az új, a most is álló kastély építése 1930-táján fejeződött be, gróf Benyovszky Rudolf angolos álmait tükrözi. A görcsönyi Benyovszky-kastély sokkal szebbre sikerült, tüdőbajos kistestvére. Az épület az államosítás után tüdőgondozó lett, majd öregek számára kialakított ún. egészségközpont. Az átvilágított tüdőök kastélya, a mikroszkopikus *mycobacterium tuberculosis* a helyiek szerint máig kimutatható a falban. A kastély leginkább egy tavirózsa-virágzathoz hasonlít, szeszélyesen valószínűtlen, mégis kegyetlenül szabályos. Hatalmas park veszi körül: nagyanyámat tologattam itt kerekesszékekben, egyszer csak azt mondja, toljam egy eldugott helyre, a bozót mögé, mert mondani akar valamit, és itt még a falnak is füle van: körülnézett, majd susogó hangon közölte, hogy megnyerte a lottón a főnyereményt, és az egészet nekem akarja adni. Itt dobálta a gyógyszereit a mosdóba, itt könyörgött, hogy engedjek rá vizet, nehogy a nővére meglássa, ő már többet be nem vesz, még az ízetől is undorodik. Itt, a parkolóban bőgtem a kormányra borulva, amikor tudtam, hogy ennyi, hogy már felkészült a halálra, kiesett és érdektelenné vált az idő, úgy tűnt, pár perc alatt este lett, aztán reggel, aztán megint este, megint reggel, dél, hajnal, alkony, pitymallat, mind külön-külön és mind egyszerre, végül aztán begyűjtöttem a motrot. A sárgás fényben egzotikus fák árnyai nyújtózkodtak, és én könnyörtelenül áthajtottam rajtuk.

* * *

Benyovszky Rudolf, a festő. *Légi kastélypark* című olajfestménye (77,5 cm×98,4 cm) a Szlovák Nemzeti Galériában: a lila és zöld habzó vegetációból romos vörös torony tör elő, körül az olasz gótikára jellemző aranyhárság ragyogás, szentkép szent nélkül. Egy 1925-ös festményen (*Alkony a légi kastélykertben*) a háttérben „ég” egy bokor, egy sötétzöld szinte molesztálja a világoszöldet.

Benyovszky Rudolf, a hegedűs és hangszerkészítő. A kiválóan hegedülő grófot gyerekkorában lefestette Spányik Kornél, a híres pozsonyi festő. Benyovszky nemcsak játszani tudott nagyszerűen (Hubay Jenő tanítványa volt), hanem hegedűt készíteni is megtanult. A Stradivari-mesterművek tanulmányozása után állítólag 24 saját hegedűt csinált. „Fecit Coms. R. A. Benyovszky, Légh Anno Domini 1908” – áll azon az elefántcsont-intarziás hangszeren, mely a pozsonyi zenetörténeti múzeumban látható. Ez a gróf első ismert saját készítésű hangszere.

Benyovszky Rudolf, a zeneszerző. Bárd Ferenc és testvére 1901-ben adta ki Rudolf von Benyovszky *Drei Lieder für eine Singstimme mit Clavierbegleitung* címmel a zeneszerző három dalát (a kotta ára 3 korona): a *Sehnsucht* Paul Bilos, a *Mondregenbogen* E. Altena és a *Die Eine* Conrad von Prittwitz-Gaffron verseire íródott. Conrad von Prittwitz-Gaffron (1826–1906) verseit a korban többen is megzenésítették, pl. F. Weingartner vagy A. Krause, dekadens-szeccsessziós ízlése a *Die Eine* című költeménye a tünékeny elégikum maga, egy hulló virág sorsán keresztül játssza újra a pusztulás és a hiány extatikus szecessziós drámáját.

* * *

Andrej Ferko *Szummaroid avagy számvetésfele* című novellafüzérében elképze-
li a légi kastély (egyik) kifosztását: néhány kiaszott, lesóványodott béresasszony
ront a szalonba, de már elkéstek, az értékes holmit elvitték mások. Csak a hang-
versenyzongora fölött lógó hatalmas Rembrand-képet találják a falon. *„Lecibálták
a nagy szalon faláról, üvegcserepekkel kihaláltatták aranyozott barokk keretéből, s örömtől
repdesve kifutottak vele, ki a ragyogó napfénybe, egyenesen a patakhöz, ahol szaporán
kisulykolták belőle Rembrandt fölösleges olajfestékét, s a könnyen szerzett zsákmány
keltette elégedettség jóleső érzésével a zöldes vászon nagyobb darabjaiból gyerekeiknek
praktikus, erős nadrágot varrtak. A festmény maradványából pelenka lett”* – írja le a lele-
ményes légi asszonyok ténykedését a jeles szlovák író (F. Kováts Piroska ford.).

* * *

Reichental Ferenc (1895–1971), a légi Braque festészetére egyaránt hatott a
szentpétervári avantgárd (hadifogolyként került Oroszországba), a német exp-
resszionizmus, a szürrealizmus, Chagall, majd a holokauszt-trauma után egyedi,
a geometrikus, a lelki prizmatörések dinamikáját kiaknázó, szuggesztív stílust
alakított ki. *„A képek egész során az emberi világnak két véglete jelenik meg a figurákban:
rothadság és vértanúság”* – írta róla Barta Lajos pozsonyi kiállításáról a *Nyugatban*
1927-ben. Barta legmerészebb mondata ugyanezt variálja tovább: *„A rimaság
hipertrofiáival mulató matrózait mutató képének a másik végletén: – az élet- és munkaáldo-
zatban szinte szentségbe naivult munkásai felelnek meg.”* Reichental a sorsban láthatat-
lanul munkáló „szentség” érdekelte a leginkább.

* * *

A kislúcsi kastély U alakjából következtetni lehet a kegyetlen sebészeti beavat-
kozásra: vélhetőleg négyszárnyú, „szabályos” reneszánsz testből alakult ilyenné,
nyilván a Pálffyak ízlése szerint változott át a hajdani erődtett kastélyból köny-
nyed, lantablakos, falsávtagolásos „kúriává”. Nehéz eldönteni, hogy a plasztikai
sebészet eredményes volt-e vagy sem. Novák Veronika szerint a kastély mai alakját
1833-ban nyerhette el, korábban tisztviselők laktak benne: mindössze öt reprezen-
tatívabb szobája volt. Nemes elegancia és kifinomult aránytan, egy pusztuló test
szépsége, bár lehet, hogy szerelmesnek kell lenni hozzá, hogy ennyire szépnek
hasson, mint amikor a szerelmes nagybeteg, lerongyolódott szerelmének szépsé-
gét látja meg a kórházi ágyon, s a lelke mélyén sejti, hogy senki más nem lenne
képes erre. Az épület földszintes, a két „emeletes” torony a sarkával kapcsolódik
a falakhoz. A kecses lantablakokon éjjel a holdfény zenél, az ablakrácsokon, ahogy
egy Lorca-versben, nappal a napfény sakkozik. Egyes műemlékvédelmi munkák a
kastélyok nagyságát légköbméterekben mérik: a keszthelyi Festetics-kastély 44 000
légköbméter, a sárospataki Rákóczi-várkastély 34 000 légköbméter és így tovább.
A mai Magyarország területén a 10 000 köbméteren felüli nagyságú kastélyok
száma az összkastélylétszám mindössze 10%-a. A kislúcsiban „fiókleveletár” van,
poros lerakat, az ablakon át polcokat és aktákat látni, a dobozolt múlt bedobozolja
az épületet is, a tér elevenen fullad bele saját zsúfoltságába, s előbb-utóbb nyilván
bele is hal szerény köbmétereire mérvé igencsak súlyos asztmájába.

* * *

A *Hét* című lap 1957-ben boldogan számol be a nagylúcsi szövetkezet sikereiről: a falu „népének sorsát” a „Linczbant-kastélyból” irányítják, melynek impozáns fotója mellé a leleményes képszerkesztő egy Csáky Mihályt és Gádán Mihályt ábrázoló képet illesztett: a két szövetkezeti tag „gyönyörködve szemléli a jóétvágyú süldőket”, a kilenc láthatóan falánk, fotogén hízódísznót. A kastélyt nem a fiktív „Linczbantok”, hanem a Linzbothok birtokolták, ők építették át a Jiringer család emelte épületet, majd a Jeszenszkyek jöttek, míg végül Jeszenszky Gerőtől elko-bozta a csehszlovák állam, hogy a telepeseeknek lakást adjon, végül minden díszétől megfosztva, totálisan megalázva és lecsupaszítva szövetkezeti irodaépület lett. Ha minden igaz, Jeszenszky Gerő a besztercebányai katolikus gimnáziumban nagy zenerajongónak mutatkozott: 1906. január 26-án Erkel Hunyadi-nyitányzongora-átíratát adta elő Szumrák Jenő hetedik osztályos tanulóval. 1914-ben állítólag inkább a festészet vonzotta: a nagybányai szabadiskolában próbálkozott.

* * *

Galeotto Marzio Mátyás királyról írt könyvének zárszavában Nagylucsei Dóczy Orbánt, a király jobbágyorsból felemelkedett kincstartóját (Nagylúcs szü-löttjét?) magasztalja (ugyanezt talán ennél is zengzetesebben Bonfini is megtette). A bőkezű humanistát, a győri, egri, majd bécsi püspököt magasztaló szöveg kellőképpen haszonelvű és bizonyos mértékig átlátszó is, noha retorikai indái-val a legjobb latin hagyományokba kapaszkodik. Dóczy humanista lakomákat, elmeélvillogtató szellemi tornákat is szervezett, s nem egy tudós állítására a saját könyvtárából sebtében előhozott könyvből olvasta rá a tudós cáfolatot. Ebből a könyvtárból szinte semmi se maradt, ám ez a „semmi” a korabeli magyar könyvkultúra élvonalába tartozik: egy Budán illusztrált, különleges színhatá-sú zsoldároskönyv, egy indafonatos Plinius-kódex, egy Marsilio Ficino által írt Platón-kommentár a szerelemről, egy 1480-ban nyomtatott latin Biblia, egy ún. decretalis (ezt a pozsonyi Egyetemi Könyvtár őrzi). Szabó György Windsorban, a Királyi Könyvtárban talált egy latin–francia nyelvű imádságoskönyvet is (ez az ún. Sobieski-hóraskönyv), melynek utolsóítelet-ábrázolása egy teljes oldalt tesz ki: dermesztő és bámulatos ez a kompozíció, a mozgalmas rettenet naturalizmusa és a szinte pszichedelikus szakrális pátosz találkozik benne. A szabályos sírgöd-rökből kikelő „feltámadók” kitekert balettmozdulatokat idéznek, a jelenet egy táncjátékhoz hasonlít, az előtérben két angyal között búzló tetem, a bűz szinte meg van festve, szerte koponyák, lábszár- és lapockacsontok, mintha a szárnyas lények sakkoznának velük. Nagylucsei Dóczy Orbán, a reneszánsz-humanista műpártoló végeredményben gótikus hajlamú ember volt.

* * *

Damazérkarcsa. Bartal Aurél kastélya. Remek képeslap az 1930-as évekből. A kastélyt Beleházi és Ethrekarcsai Bartal György építtette 1841–43-ban, írja a későbbi családtörténész családtag Bartal Aurél, de az „csak nyári tartózkodásul volt szánva, mert ő akkor, mint a magyar Kancellária osztályfőnöke, állandóan Bécsben lakott”. A Damazér név etimológiája a monda szerint az, hogy a „dáma sír”. Mátyás király megsajnálta egy zokogó dámát, aki egy királyi vadászaton

megsérült fiút siratott, és birtokot adományozott neki. A „síró Dáma” legendájának helyszínére Truman Antal építész tervei alapján emelték a kertes, pavilonos, halastavas klasszicista kastélyt (e tekintetben a gombai kastély rokonát): a kiugró terasz fölött négy jón oszlopon nyugvó üres tümpanon erős látványt nyújt, és mintegy felezi a négy-négy ablakos szárnyakat. Borovszky Samu könyvében csodaszép: a délkeleti teraszon egy pár álldogál, lenn négylovas befogott hintó, a díszkert igen hatásos megoldásokat sejtet. A burjánzó kert azóta megközelíthetelenné tette a kastélyt.

Rigele Alajos pozsonyi, ún. „vashonvéd” szobrának felállítását egy korábbi Aurél, Pozsony vármegye főispánja (1856–1926) és Szapáry Ilona grófné kezdeményezte. A vashonvéd valójában fa, és a közösség alakítja vassá: minden adományozó egy-egy szöveget, „vasplaketteket” ver bele, ezzel támogatva a kitűzött célt, s a propagandaalkotás lassan heroikus nemzeti fakírrá, embersüندisznóvá, vashonvéddé válik. Ahogy Hazai Samu báró, honvédelmi miniszter mondta a leleplezésen: „Vasmezben lesz e honvéd, jelképezve küzdő hőseink vasakarátát”. A pozsonyi vashonvédet 1915. május 23-án avatták fel: az első (aranyozással ékes) szöveget a császár nevében Izabella hercegnő verte bele. Az „aranszög” után alapos hierarchikus és metaforikus szögelés kezdődött, legalábbis Az *Ujság* tudósítása szerint. Izabella a császári szög után a saját nevében is szögelt, majd Gabriella és Alice királyi hercegnők, Albrecht királyi herceg, Hazai Samu, honvédelmi miniszter, Barta Aurél főispán, Brolly Tivadar polgármester ragadtak ünnepi ütleget, aztán Petőcz Jenő alispán következett, végül a papság, a hitközségek, a katonaság, az ítélőtábla és a pozsonyi tudományegyetem képviselői is bevették a maguk szögeit. A *Magyarország* úgy tudja, hogy 194 hivatalnok is megtette hazafias kötelességét. Sebestyén agyonnyilazásának ellenprodukciója: a honvéd nem pusztul el a fájdalomtól, hanem megerősödik.

Egyes források szerint a szobrot cseh legionáriusok döntötték le 1919-ben, *Beleházi és Ethrekarchai Barta Aurél 1937-ben kiadott családtörténete viszont zárójelben megjegyzi: „(Jelenleg a szobor, mely Rigele A. pozsonyi szobrász alkotása, a damazéri kastély lépcsőházában van elhelyezve.)”* A vashonvéd kőből kifaragott ikertestvére mindenesetre Gútoron áll.

* * *

Etrekarchai Georch Illés, aki Perger János akadémiai halotti beszéde szerint „töretlen pályáján világot hintő hazafiság sugárzott”, 1800-ban Pozsonyban adta ki *Etelkából kiválogatott remekje a helyes magyarságnak című művét*, hogy „ama világ-csudálta Etelkának mind olvasására, mind pedig magyarázására” diákjai körében kedvet gerjessen. Ahogy Simonyi Zsigmond írja, a „stílvirágokra” fókuszált. A pozsonyi királyi katolikus főgimnázium évkönyve szerint Georch meglehetősen erélytelen tanárnak tűnt, 1802-ben egy tanuló (a Hartmann gyerek) miatt latin beadványban panaszkodik, hogy a zajos kölyök viselkedése tűrhetetlen, minden elképzelhető módon zavarja az óráit, hogy tanítványai (sőt, kollégái) *pictus masculus*nak, azaz fabábnak, gyerekjátékszernek nevezik. Georch latinja is „stílvirágosan” kecses, nyilván magyar nyelv művelő florilegiumát is latin módra alkotta meg. Dugonics művét hol bámulatos kertként, hol játszóházként kezelte.

* * *

*Állsz, Párduc, bátran forgatva kezedben a kardot,
és a család hírét csillagokig ragadod.
Isten emelt, Somogyink, föl a porból és a vitézség,
Álljon örökké majd, s áll is örökkön e ház.*

Ipolyi Arnold ezt a két disztichont egy domborművön olvasta („rossz latin versekben”), mely a már akkor romokban álló síposkarcsai kastélynál hevert „az utca sarában”. Az emlékkőre nemcsak verset véstek, hanem egyedi portrét is, mely fölött ez állt: Derghy Somogyi György, 1581. Egy különösen decens reneszánsz kócsagtollas, párduckacagányos, páncélos nemes mutatkozik előttünk, bal vállánál családi címer (kardot vivő párdúc). A romantikus Vörösmarty se tudta volna jobban elképzelni. Amikor Ipolyi a domborművet szemrevételezte, „a le és felugráló falugyerköczék épen gymnastikai gyakorlataikat tarták rajta”. Gyönyörűen, kifinomult dramaturgiai érzéssel írja le azt is, miként próbált meg hatni a faluközösségre, hogy a műalkotást megmentse, s miként érte el a célt: „A nyájasan komoly figyelmeztetés, úgy látszik, hatással volt a szomszéd dőztanyáról körünkbe csődültekre is; néma megilletődéssel merengtek a lealázott ős képen, mintha az szólamlott volna ki sírjából kegyeletért esdve. A méla alkonyat is növelé a benyomást.” A kő (és kiegészített másolata) ma a dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeumban található, a kastélynak nincs nyoma, 1854-ben lebontották, a kardos párdúc tehetetlenül nézte.

Pihenő egy csendes házban

*Tó vagy folyó. Nem tudom.
Piramis vagy vulkán. Úgy lehet.
Hamu vagy víz. Azt hiszem.
Alatta nyugszom. Azt tudom.*

*Feljött az Esthajnalcsillag.
Az asztalon fonott árnyék a kenyérkosárban,
a kancsóban karvalykörmök áznak.*

*Hintaszékemben úgy ülök,
mint egy emberszabású évszak,
kilencven szívemet sorra elhasználtam.*

*A falon egy csonttükör,
fel-feldereng benne
egy kiszáradt mandulafa álma.*

Az ébredés küszöbén

*Először csak egyetlen lyukat ütött
a lelkemen Moloch, később
az egészet akarta.*

*Így riadt fel bennem a gyermek,
sírása lobogott,
szétpattant a rá boltozódó világ.*

*És most felhőmezőben sétál egy madár,
havat perget a csőre.*

*Először csak egyetlen lyukat ütött
a világon Moloch, később
az egészet akarta.*

Téridom-állapot

Félúton lenni a tenger és a gúla között.

Álommeander

*Sokat kell még tanulnom,
nagyon sokat még az életről is,
a létről is,
azt például, hogy:
minden csak semmi,
meg: csak a semmi a való.
Sokat kell tanulnom,
hiszen gyakran magzatpózba,
sírásba
kényszerítő álmaim mellett,
azért ott,
az álmomban is egyre csak
azon, azon is aggódom,
mi is lesz kis könyvtárammal,
virágaimmal, a virághagymákkal,
ha nem tudok már vigyázni rájuk.*

*És mi lesz azokkal az emberekkel,
akikre nem tudok majd vigyázni
akkor –
mi lesz akkor?*

Magamra vigyázok-e?

*Eh, sokat kell még tanulnom,
nem halhatok meg semmiképpen.*

Da capo al fine.

Vitorlás hajó

*Az éjszaka fakoronáján
rüggyek ragacsa villan,
lecsöppen az álom,
földre mégsem érhet,*

*félúton mindig
csőrébe kapja egy ragadozó madár.
Nem haragszom,
fiainak viszi a föld
peremén túli toronyba.*

*Az ég és az óceán oltárszárnyai
között várakozik a hajnal,
melynek kikötőjéből
egy hajó majd velem is kifut.*

Vigilia

*Egyszer megvirrad, és nem kell többé
lehunyt szemmel előhívni a valóságot.
Egyszer reggel lesz, és tudni fogjuk,
hogy a beteljesületlen álmoknál
csak a megvalósultak lehetnek szörnyűségesebbek.*

Úrfúvásban állni

*Szív az, amit annak gondolunk.
A szív az, ami az égvilágon mindent befogad,
mindent elnyel, mégis üres.
Ha győz fölöttünk a költészet,
ideje volna elhallgatnunk.
Ezt még meglátjuk. Dobog az úr.
Szívás.*

Völgyszáj

*Újrafakadó sebei a tájnak,
mellhártyámra tetovált fehér.
Automata növényszakadék.*

A peremen állva

Az ég vizében lemenő nap: fuldokló rózsabogár.

Bakos András

Levél

*Glasgow kínai piacán vasárnap
a húspultban fél abált malacfej.
Ez kellene szegény magyar hasának,
szép, gusztusos. Hiába is szaladsz el,
már észrevetted: itt van szinte minden,
amit sokáig, sokfelé kerestél.
Hasaalja szalonna, majdnem ingyen,
szív, nyelv, tüdő. Kotlában megmeredt vér.
Te patkányt, kígyót, sáskát nézni jöttél,
de nem láthatsz itt semmi szörnyűséget.
A mi torunk az ő toruk: örök tél,
itt vár terád, egy bensőséges élet –
s egy angyal, kurta bárdal; nézdegél,
lesi, hová lettél, hová levél.*

Orosz István

Emlékek apámról I.

Apám jegyzeteit lapozom. Naplók, visszaemlékezések, levelek. Négy éve halt meg, de még mindig tapintatlanságnak érzem a behatolást az írások személyes szférájába. Feszélyez, hogy átlépve egy határvonalat, olyan közel kerülök hozzá, ahová életében sem szívesen engedett. Vagy talán engedett volna, csak röstellte a kitárulkozást? Ritkán mutatta meg az érzelmeit, ahogy idősödött, egyre kevésbé. Pedig akár felhatalmazásnak is vélhetnék néhány mondatot. *„Miért írom ezeket a jegyzeteket? Azért-e, hogy később elolvassam? Nincs kedvem hozzá. Talán időm sem lesz rá. Gyermekeimet, unokáimat majd érdekelni fogja? Én szívesen olvasnám apám, nagyapám naplójegyzeteit.”* Nekem, a kézírástól már elszokott olvasónak sem könnyű kisilabizálni a sorokat (még ha némely betűalakban, kötésben, dőlő ékezetben saját írásképemre ismerem, akkor sem), megy-e vajon az unokáknak, vagy a dédunokának (rőla, hamarosan hároméves lesz, még nem is tudhatott), hajlandó lesz-e valamelyik venni a fáradtságot, hogy kéziratot böngésszen? *„Gyakori képzelgésem, hogy csaknem negyven éve halott apám feltámad. Mit és hogyan mesélhetnék el neki, mi történt közben, hogyan élvezném ismerkedését mai életünkkel. Milyen szürke ez is így leírva, képzelgésem színességéhez képest!”*

Apró, sőt az idő haladtával egyre apróbb betűkkel írt, könnyebb olvasni, ha lefényképezem és a képernyőn kétszeresre, háromszorosra nagyítom. Hosszú hezitálás után megkérek valakit a budakeszi könyvtárban, írja be gépbe a Memoár szövegét. A sokkal személyesebb Naplót egyelőre neki sem merem odaadni. Szerencsére Földházi Teréz hamar belejön, néhány hét alatt végez a majd' százoldalnyi kézirattal. Köszönet érte.

Rászáll egy bogár a világító képernyőre, nyitva az ablak, odakinn meleg este van, sétálni kezd a sorok között. Nem izgatják a bepattanó újabb betűk, a kurzor villogására rá sem hederít. Keskeny, fekete, páncélos bogár kajla, hosszú csáppal, másfél centi, legfőlőbb kettő. Ahogy átváltok a Google online bogárhatározójára, hirtelen elrepül.

Mi késztette rá, hogy megírja az életét és a visszaemlékezéssel párhuzamosan naplóírásba is fogjon? *„Minden kihullik a fejemből, régebbi dolgokra még emlékszem úgy-ahogy, az utolsó évekből alig maradt meg bennem valami, az is összefolyva egymás hegyén-hátán. Régóta készülök ezért naplót írni, nem tudom, lesz-e belőle valami, ... fordulóponton akartam elkezdni, június 18-án, utolsó iskolai ténykedésem, a negyedik éves érettségi utolsó napján.”* A fordulópont tehát, hogy 61 évesen nyugdíjba ment, de alighanem az üres füzetek is fontosak lehettek az elhatározásában. Hét darab

egyforma 20×14,5 cm-es négyzethálós és vonalas füzet, könyvecskének is mondhatnám a vaskosságuk (100 lap), szögletessé formált gerincük és kemény viaszkos vászonhoz hasonló táblájuk miatt. A lapok hátoldalára is írt, többnyire kék golyóstollal, az írás olykor átüt a papíron, megnehezítve mindkét oldal olvasását. Az egyik füzet hátoldalán egy pecsétre bukkanok: *J. Janonio popieriaus fabrikas*. Egy kaunasi papírgyár terméke. A gyárat a litván költő, Julius Janonis után nevezték el. Rákeresek a neten: a litván proletariátus első költőjeként emlegetik, 1917-ben, 21 évesen, néhány hónappal Leninék forradalma előtt vonat alá ugrott. Egy füzet ára 42 kopejka. Valamelyik kárpátaljai útján, az utolsó napon vásárolhatta a megmaradt pénzért, vagy ajándékba kaphatta egy odaátról érkező ismeróstől, rokontól. Volt, aki villanyvarrógépet cipelt, volt, aki számovárt hozott, volt, aki merülőforralót. A Szovjetunióban azt kellett venni, amit éppen árultak, nem azt, amire szükség volt. Ha valóban ő vásárolta a Janonis-féle füzeteket, talán már a Napló járt a fejében.

Visszalapozok az első bejegyzésekhez A személyes vonatkozások miatt nekem is könnyebb az eseményeket elhelyezni az időben. „Június 22-én Istvánéknál voltunk Anna Ida keresztelőjén. Magam jöttem haza, Anyuka Keszin maradt, Éva Szepezdre, Andi Szegedre ment.” Közben a fekete bogár is visszaszáll a monitorra, nem is vettem észre, hogy mikor. Tehát Kecskeméten van és egyedül, amikor elkezd a Memoárt és a Naplót. Sokat panaszkodik mindkettőben a kényszerű magányosságra, de még többet arra, ha nem hagyják egyedül lenni.

Idemásolok egy meglepő szakaszt a *Le mie prigion*i című fejezetből, börtönbüntetése idejéből. Olyan, mintha elégedett, sőt boldog lenne benne: „Hosszú ideig egyedül voltam egy cellában. Nem volt olyan rossz, mint amilyennek a magányt festik. Jártam a cella egyik sarkából a másikig, verseket mondtam magamban, fölidéztam a múlt számos emlékét. Jólesett, hogy nem zavarnak közben. Délutánonként tíz percre, negyed órára kivittek egy szűk kis udvarra sétálni, itt is egyedül voltam.”

Azt írtam volna, boldog, na nem, a boldogság azért túlzás. Ez a szó a Naplótól és a Memoártól is idegen lenne. Beütöm azért a biztonság kedvéért a keresőbe, s magam is meglepődöm, mikor mégis felbukkan, igaz, csak egyetlen egyszer. 1945 nyara. „Május végén fölmentem a Collegiumba, alkalmi lovaskocsival, ilyen mindig akadt, a feketézők vitték az élelmet. A június nagy tanulásban telt, de közben dolgoztunk is a romeltakarításon, a Collegium cserepezésén, élünkön Kereszturyval; egyszer majdnem lecsúsztam a tetőről. Az alapvizsga július elején volt, görög érettségivel (Szemerényi Oszvald), német nyelvvizsgával (Thienemann) súlyosbítva. Huszti gyengének találta a latin írásbelimet, de a szóbelin az elsőnek vett Horatius-szöveg után elégedetten mondta: „Hiszen maga tud.” (Persze, előző évben Tomasz úrral Horatiust gyúrtuk a collegiumi órákon.) Végül dicséretet adott. Pais szokása szerint hosszan nyaggatott, végül megkérdezte, irodalomból kinél vizsgázom. Ha Horváth tanár úr megadja a kitűnőt, megadom én is – mondta végül. Horváth megadta, így kaptam magyarból kitűnőt. (Irodalomból és nyelvészetből közös jegyet kaptunk.) Boldog és büszke voltam eredményem miatt...”

Horváth Jánost én is sokat hallottam emlegetni, kedvenc tanára lehetett, de a „boldogságot” indokolhatta a felszabadulás, az újra kezdődő élet is. Igen, azt hiszem, inkább az volt az ok. A mérhetetlen szenvedés és az alig fölbecsülhető háborús veszteségek után hirtelen béke lett, és a túlélők megpróbálták, görcsös

erőfeszítéssel próbálták meg túltenni magukat az utolsó évek, hónapok rémségein. Boldogok akartak lenni bármi áron.

Az Eötvös Collegiumra szívesen gondolt vissza, legalábbis az emlékeimben úgy él, szeretettel idézte meg, s a Memoár Collegiumról szóló fejezetében is találok jóízű mondatokat. *„A tanárok is meg voltak elégedve a munkámmal ... a Collegium légköre jó volt ... Az ötödik volt a legszebb év a Coll.-ban...”*

A Collegiumról írt emlékezés alatt a dátum 1987. szeptember 5. A Napló 2007. március 29-én kelt bejegyzésében árnyaltabb a kép. *„Megkaptam az Eötvös Collegiumról összeállított könyvet. 16 emlékezés, Kosárytól Domokos Mátyásig. Nem tetszik: tele van a szokásos dicsekvéssel. Az enyém nem csak szürkeségével és kapkodó szerkesztetlenségével rí ki a többiek közül, hanem azzal is, hogy nem rajong a Collegiumért. Visszatekintve: aligha tett rám életre szóló hatást. Az meg, hogy a collegisták kimagaslottak volna, aligha fogadható el. Pl. évfolyamtársaim közül Mohácsy Karcsit vagy Vargha Kálmánt miért kellene mögém (vagy Bornyi, Simó mögé) helyezni? Nem tudom, Deme, Fábíán, Niederhauser, Sárosi – többekkel együtt – miért maradt ki? Borossy András, Julow Viktor, Trócsányi Zsolt a Névmutatóban sem szerepel.”*

Nem szívelte az önfényezést (nem lehet könnyű így emlékiratot írni), és ahogy öregedett, egyre gyakrabban tette szóvá, ha másnál ilyesmit tapasztalt: *„Vasárnap itthon voltak Istvánék. Nem keltettek jó benyomást ... szerintem sikerei beképzeltté tették.”* (1993. szept. 28.) Ez én vagyok. Kihagyjam? Nem tehetem, hisz róla írok, s őt is jellemzi a mondat. Mutatja, mennyire megvetett minden fennhéjázást. Saját érdemeivel sosem hivalkodott, már-már tüntetően volt szerény. Ha nem tudott kitérni valami kitüntetés elől, mást küldött maga helyett. A Pesten átadottakat velem vetette át, a kecskemétiakat a húgommal.

Már idős volt, amikor fölhívták, Prima Primissima-díjat fog kapni. Én ugyan nem – csapta le sértetten a telefont. Őt ezek ne jutalmazták – fakadt ki. Ki emlékszik ma már, kik voltak akkor éppen az ezek? Mondd, miért kell mindenen megsértődnie? – duzzogott anyám, aki persze kiszámolta, mi mindenre lett volna elég a díjjal járó összeg. Amikor egy pénztáros rámosolygott – nem kell fizetnie, ön ma az ezredik vásárlónk –, dühösen hagyta ott, amit venni akart. Technokol Rapid volt? Vagy Piros Arany?

Írásaiból, még az alcímével önvallomást sejtető utolsóból is – *Kérdőjelek. Egy Katona-kutató töprengései* – szinte teljesen hiányzik a személyes szál. Vagy értelmezsem önarc képként, amit Katona Józsefről ír? *Hol szótlán, komor, hol félszeg, hol talpraesetten szellemes?* A Katona-kortársak emlékei, az exhumálási dokumentumok és a grafológiai elemzés alapján eljut Jung lélektani tipológiájáig, s oly biztos kézzel mutat rá az introvertált típusjegyekre, mintha magának választana alteregót: *Zárkózott, nehezen kiismerhető, a kívülálló gorombának, megközelíthetetlennek és gőgösnek nézi, gyakran megkeseredettnek is.*

Honnan is jutottam ide? *„...itthon voltak Istvánék...”* Röstelltem, de most is azok a részek keltik fel figyelmem, önkéntelenül azokat keresem, amelyek velem kapcsolatosak, vagy amelyekre én is emlékezhetem. Az első olyan emlékeim, amelyeket pontos dátummal is össze tudok kapcsolni, 1956-ból valók. 1956. október 24-én lettem ötéves. Születésnapomra egy doboz színes építőkockát kaptam. Bizonyára azonnal kipróbáltam, de csak egy néhány nappal később épült palotá-

ra emlékszem, meg persze az építkezés körülményeire. Az utca felől közeli dörrenések hallatszottak, anyámmal a belső szobában, egy sarokrekamién hasaltunk, apám a külső szoba ablakából leste az utcát. Nagysokára, amikor elcsöndesült a fegyverropogás és kimehettünk a fényre, készen állt a legcsodásabb építmény, amit valaha láttam. Színes tornyok, oszlopok, lépcsők tökéletes rendszere, amelyben mindegyik kockának pontos helye volt. Ma is fel tudom idézni mit gondoltam: ha az a hosszú bujdoklás, szőnyegen kuporgás volt mindennek az ára, és az ágyúdörgés ijedelme, akkor is megérte. Azóta tudom, hogy a műalkotásoknak mindig van valami ellentételezése, nem ajándék, meg kell szenvedni értük. Aztán odakint a golyó lyuggatta házfalakban, kidőlt kapukban, beomlott tetőkben máris elméletem igazolását láttam. Szüleim fojtott, izgatott beszélgetésére nem nagyon figyeltem, talán nem is értettem volna meg, így csak jóval később tudatosult bennem a másik összetevő, a transzcendens elem. A titokzatos, a megtervezhetetlen. Apám csak akkor, csak ott válhatott művésszé, a szememben az is maradt, noha soha többé nem játszott építőkockákkal. Megkeresem az emlékiratban a forradalom kezdetét, nincs szó a kockákról, de még a születésnapomról sem. Nem esik jól, de meg lehet érteni, egy forradalom kirobbanásával mégsem versenyezhetek.

„20-án fenn voltam Pesten a Katona József Színházban Németh László Galilei-jének bemutatóján. Katona Piroska szervezésében többen is fölmentünk. A bemutató hangulatát izzították a lengyel eseményekről érkező hírek. (Úgy képezem, hogy ott Pesten vásárolta meg az ajándéknak szánt építőkockákat is.) A 23-i pesti eseményekről csak 24-én reggel értesültünk a rádióból. Kecskeméten még nyugalom volt, tanítottunk is. A következő napokban volt némi lövöldözés, de nem tudtuk, ki lő, kire lő, miért lő. Úgy látszott akkor, Nagy Imre miniszterelnökségével, majd azzal, hogy Kádár került a párt élére, megoldódik a helyzet. Otthon ültünk, számba vettük élelmiszer-tartalékunkat, vártunk.”

A rádióra emlékszem legélesebben, ahogy az állomáskereső függőleges pálcikája föl-le futkos a zölden világító feliratok közt. Olvasni még nem tudok, de azt már tudom, hova kell tekerni a pálcát, ha sípolást, ha recsegést, meg ha magyar beszédet akarok hallani. A rádió abban a szobában van, ahol a kockavár épült, nem emlékszem, mi lett vele, ki és mikor bontotta le. Amikor apuért jönnek, már nem áll. Éjszaka van, a nyomozó kiemeli az ágyból, hogy a másik benézessen az ágyneműtartóba. Apu persze nincs a sezlonban, Csépán van, oda kell érte menni, el is indul az egyik autó. Onnan tudható, hogy megtalálták, hogy itthon, Kecskeméten, a Hargita utcában lekapcsolja házunkra világító reflektorát a GAZ.

Csépa, a szülőfalu, a menekülés helye, olykor a menekülés jelképe is. Nem csak az '57-es letartóztatást odázza el néhány órával a csépai szökés, az első behívókat is a csépai községházán teljesített munkaszolgálat örvéen ússza meg, aztán én is a képbe kerülök: *„54 nyara ... ekkor volt a nagy kecskeméti gyermekparalízis-járvány. Istvánt Csépára menekítettük.”*

A Memoár első, talán legbővebb fejezetének a címe Csépa. 1986 júliusa és decembere közt írta. Falu a Tiszaszigeten. Nagyközség. Talán az első apámmal kapcsolatos emlékeim is Csépáról valók, s alighanem az 54-es karantén időszakából. Nyár van, nagy levelű zöldségek burjánzanak a téglákból rakott járda mentén. A kerti csap nyitó kerekére egy zománcozott bádogbögre van kötözve,

hogy ne férjek hozzá. Ha tehetném, naphosszat a vízcsapot nyitogatnám. Apám Csépán született, második gyerek volt, mégis egyke, a nővérét elvitte a spanyolnátha. A katolikus temető hátsó szögletében van néhány református sír, ott fekszik Magdika, élt egy évet. Az apja, a nagyapám, középen, a nagykereszt mellett. A felirat szerint ny. főjegyző. Két évvel azelőtt halt meg, hogy megszülettem. Nagyanyám Csépán maradt, ahol otthon érezte magát, szinte mindenkit ismert, holott már asszonyként került oda. Beregből jöttek, egyetlen szóval elmondható, miért: Trianon. Azért Csépára mentek, mert nagyapámnak ott ajánlottak munkát. Helyettes főjegyző lett, majd 1922. április 8-án „egyhangú felkiáltással” választották meg főjegyzőnek. Ezt már egy másik lapról olvasom, amit könnyebb kibetűzni, mert írógéppel írta, az apja életrajzából. Tudom, szívesebben venné, ha inkább róla, a nagyapámról írnék, meg is teszem, idemásolok néhány sort, hiszen épp most van a századik évforduló, mindenki trianonozik köröttem, s ami nekem személyesen érdekes, az talán néhány kutató számára történelmi adalék lehet.

Szóval a nagypapa, akit Orosz Istvánnak hívtak (apámat kivéve minden fölmenőm Orosz István volt, és szintén az ő kivételével mindnyájan görögkatolikusok), Mezőkaszonyban született, de 1902-ben, amikor a munkácsi gimnáziumba beírták, már bizonyára Barkaszón laktak, mert Kaszonyhoz a beregszászi gimnázium lett volna közelebb. Rossz tanuló, de kiváló tornász volt. Emlegette, hogy egy tornaversenyen egy barátjával bemutatott gyakorlatukat cirkuszba illő mutatványnak minősítették: egyikük a korlát egyik, másikuk a másik oldaláról indult el kézállásban, s középen megkerülték egymást. 1910-ben az érettségén latinból megbukott. (Ugye nem baj, apu, ha közbeszúrom, hogy a fiából – belőled – latin szakos tanár lett?) 1910–11-ben a Máramaros megyei Mojszénban (Majszinban?) volt jegyzőgyakornok, 1911–12-ben már érvényes érettségi bizonyítvány birtokában végezte el Budapesten a községi közigazgatási tanfolyamot. Utána helyettes segédjegyző Nagydobronyban, segédjegyző az Ugocsa megyei Fancsikán. A világháború kitörésekor az orosz harctérre került, s már az első csaták egyikében, Ravaruszkánál megsebesült (láblövés), az ausztriai Welsbe került kórházba ... később nem hívták be: a közigazgatásban nagyobb szükség volt rá. Előbb Fancsikán körjegyző, majd Magyarokmátyán vezető jegyző lett. A csehek bevonulása után, 1919 októberében letartóztatták, mert nagyobb nyilvánosság előtt azt hangoztatta, hogy a békeszerződés Ung, Bereg és Ugocsa megye déli részét, ezt a színmagyar területet nem szakíthatja el Magyarországtól. (Az ott vezető Szlovákiát Romániával összekötő vasútvonal miatt kapták meg a csehek!) Ungváron a vizsgálóbíró azzal fenyegette, hogy kivégezteti. Azt felelte, hogy nem teheti, mert most olvasta egy plakáton, hogy a csehszlovák köztársaságban eltörölték a halálbüntetést. Végül szülei falujába, Barkaszóra internálták azzal a meghagyással, hogy a falut csak a csendőrség engedélyével hagyhatja el. Erre is volt ellenvetése: Barkaszón nincs is csendőrség.

Hogy a lakhelyelhagyási tilalommal sújtott Orosz István karácsony táján mégis elhagyta Barkaszót, az már a családi legendárium alapján is tudható. Átgyalogolt Izsnyétére, azt hallotta ugyanis, hogy az ottani református papnak szép lányai vannak. Barkaszó légvonalban 6-7 kilométerre van Izsnyététől, de a földúton legalább 10. Úgy látszik, meggyógyult a lába. A szíve viszont odalett: azt mondta útitársának, a barkaszói tanítónak: *vagy Süttő Duci lesz a feleségem, vagy senki.* Ez a mondat apámnál is így van. Folytassa is ő: 1920 áprilisában a kaszonyi hegyen át

szökött Magyarországra. Nem lehetett nehéz, a csehek örültek neki, ha minél több magyar hagyja el az általuk megszállt területet. Arról már volt szó, hogy Csépán kapott munkát, azt meg, hogy Szombathelyen tartották az eljegyzésüket (valamikor 1921-ben), majd Izsnyétén az esküvőjüket (21 karácsonyan), csak azért írom, hátha egyszer sikerül valami szövevényes regény-háttérrel kieszelnem ehhez a hosszúkat lépő cikcakk szerelemhez. Barkaszó – Csépa – Debrecen – Szombathely – Izsnyéte. Ma sem lenne könnyű végigcikázni a sokszögön, amelynek a légátlója is legalább 600 km, de akkor, a szétszaggatott országban, a háború, a proletárdiktatúra, a román megszállás után, a vissza-visszahullámzó spanyolnátha közepette kaland lehetett a javából. Az atmoszféra adott, a részleteket nekem kell kitalálnom, mert már nem kérdezhetek meg senkit. 1922-ben megszületett Magdika, aki két év múlva lenne százéves, de a kettőt sem érte meg. *Egy több csecsemőt elvivő járványban 1923-ban halt meg* – írja apám, de nagymama, úgy emlékszem, a „spanyolt” emlegette. *Egyke maradtam* – teszi hozzá apu.

Itt vagyok a csépai temetőben, évente egyszer-kétszer lejövök, mostanában többször is, szétrágta a sírbokrokat a puszpángmoly, újakat kell nevelni. Keresném a kertet is, ahol a csapot nyitogattam. Nem találok. Nem apám szülőházának a kertje, nem is azé a házé, ahol felnőtt. Az a Kossuth utca 417. alatt volt. Memoárjában ezt nevezi meg, jobb híján, „szülőházként”, mert erre tud emlékezni, noha az emlékezésbe keserűség vegyül. *19 éves múltam, amikor 1944. október 6-án (ha jól emlékszem a napra) „elmenekültünk” onnan. Azóta sem jártam ott, későbbi csépai tartózkodásaim során sem mentem be az udvarára se. A távozást éreztem-e, éreztük-e szégyenletesnek, a tönkretett lakás látványa taszított-e bennünket – nem tudom. Mert apám meg anyám se járt oda vissza.*

A már csak az emlékezetemben található vízcsapos kert egy hatalmas, csatos szandálban járó, térdnadrágos, szigorú bácsié, Pap Domokosé, hozzájuk költözött bérlőként nagyanyám a férje halála után. Apám akkor már csak látogatóba járt haza, olykor úgy, hogy a feleségét és a fiát, azaz engem is magával vitt. *Vonattal jöttünk* – írja –, *mert persze már az is van, s este villanynál ülünk, mert azt is bevezették.* Megkeresem a neten, a Csépát érintő Kiskunfélegyháza–Kunszentmárton vasútvonalat 1952. május 18-án adták át, a villanyt pedig a hároméves terv során (1947–1949) vezették be. Hogy a térde, vagyis a szemmagasságom fölött milyen lehetett Domokos bácsi, nem nagyon emlékszem, talán nem is láttam, mert hanyatt-homlok menekültem, ha rejtekhelyéről előcsattogott, ellenőrzendő, miféle csínyt teszek éppen. A házra sem emlékszem, a kép, ami olykor mégis fölmerül, inkább apám feljegyzésén alapul, ám ő a „szülőházat”, a Kossuth utcait mutatja be, hosszan, oldalakon át, és érzékletesen. Nagyon hiányozhatott neki, öregemberként arról ábrándozott, eladja kecskeméti lakását, s az árából Csépán vesz házat. Nem tudom megállni, hogy néhány hívó szót, mondatot ide ne másoljak.

L alakú vályogház, az utcai felől kitéglázva. A kertre nyitott folyosón zöld-piros cementlapok. A madármintás fallal szemközt leng a hinta. István-estekre befűtött cserépkályha. Zongora a nappaliban. A kertben muskátli, porcsin, ciprusok. Vadgesztenye, juhar, sárga orgona. A vízelvezető csatorna. *„Nyaranta ez a csatorna kedves játszóhelyem volt, gátakat építettem bele, hol itt, hol ott földuzzasztva a*

vizet." Telente jégpálya az udvaron. „Anyuka szépen bógnizott.” Azt jelenti, korcsolyával váltott lábbal félköröket írt a jégre. Játék az ólomkatonákkal. Várak, autók, ágyúk Märklin építőből. „Futballozni is szerettem, de nem nagyon tudtam” – írja. Emlékszem, egyszer magával vitt egy iskolai kirándulásra, tavaszi szünet lehetett, valahol a Bükk fennsíkján játszottak a kecskeméti tanárok. Szerettem volna jó futballistának látni, ha egy-egy rúgása nem sikerült, azt a pálya hibájával magyaráztam. Meredeken lejtett egy patakmeder felé. Később a szepezdi strandon fejelgettünk. Érdekes, hogy kiment a divatból a fejelés, negyven-ötven éve még minden sarkon fejelő gyerekek játszottak. A focihoz többen kellene, a fejeléshez, a lábtengőhöz kettő is elég. Ezekben jobb volt, de leginkább az elméletet tudta. Öregem, demenciával küzdve is elsorolta a 38-as ezüstcsapatot Szabótól Titkosig.

A csépai Laposra járt a barátokkal labdázni, a Nap utcai meredeken a pedálra állva tanult biciklizni, a Hajlásnál, így hívták a Tisza Csépához közeli partszakaszát, úszni. Úszott a Tiszában, a Balatonon, a Széktón, később eljárt a kecskeméti uszodába is. Az első nagy Tisza-élmény azonban alighanem a híd volt. „Meg kellene keresni valahol, mikor is avatták a tiszaugi hidat, talán 1929 nyarán; ha igen, ez az első időhöz köthető emlékem. Engem ugyan nem vittek el, de a szüleim ott voltak, s emlékszem a nyári délutánra, amikor vártam őket haza, elbeszélésükre Horthyról, aki szalutálva fogadta Müllerék kocsisának köszönését. Érdekes, de kevésbé meglepő, hogy egy másik hídavatásra is emlékszem, a dunaföldvárira. A rádió közvetítette, aztán a nagy vihar miatt megszakadt a közvetítés, dörgött, villámlott, zuhogott az eső, hamarosan nálunk is.” Gyerekkoromban, ha sikerült rávennem, rajzoljon valamit, szinte mindig hidat rajzolt. Három félkör egy vízszintes vonalon. Ha egy kicsit akadémioskodtam, berácsozta, majd lerajzolta fordítva is. Ez a híd tükörképe, oktató, ahogy a Tiszában látszik. A Vérke-hidat, a Pinka-hidat is tudta. Emlékszem, együtt láttuk a Tízezer napot, a híres képet, ahogy átkel a ménes a hídon. Az ugi híd! – böktek oldalba. Inkább a tiszafüredi, mondta. Az volt, dörmögte szakállába Sára Sándor, az operatőr, amikor rákérdeztem.

„Régi játékom a tükör. A hálószobai hármastükör két oldalsó részének behajlításával különféle szögekben való elhajlításával meg tudtam többszörözni magamat. Nagyon élveztem. Tükröbéli képmásomat különben Pali báknak hívtam.”

A Memoárban a szülőfalu helyszínei már keveredni kezdtek az olvasott könyvek helyszíneivel. „Az árnyas udvar, a fásor képe élénken él bennem az olvasmányokból fölidézve, furcsa módon fölidéződve olyankor is, ha az olvasott mű egyáltalán nem kívánja hasonló helyszín elképzelését. A leírásokat átfutom, azok csak zavarának a bennem eleve adott környezet elképzelésében.”

A Memoár elsőként egy képregényt említ: Józsi bácsi, Willy Imre és Dick kalandjai. A dán eredetiből magyarított komikszot az 1924 és 1927 közt megjelenő Áller Képes Családi Lapjában közölték, vagyis aligha járt még iskolába, amikor olvasta. Vagy csak nézegette?

„Ha Anyuka után sírtam este, lefekvés után, azzal csitígtattak: a piros könyvet olvassa a másik szobában. A piros könyv Jókai volt, a centenáriumi kiadás, egyidős velem, mint-hogy én meg 100 évvel vagyok fiatalabb Jókainál.” A piros könyvek most az én polcomon állnak, az első lapokra ütött lila pecséten nagyapám neve, ami ugyanaz, mint az enyém. A hatvanas évek elején indult meg Jókai műveinek kritikai kiadá-

sa apám egykori kollégiumi szobatársa, Nagy Miklós vezetésével. Ahogy lehetett, apámat is bevonta a munkába. Gyanítom, már korábban is bízott rá lektorálandó könyveket, akkor, amikor még – szilenciumra kárhoztatva – hivatalosan nem dolgozhatott volna, különben miért jegyeztem volna meg a gyakran hallott, s gyermeki képzeletemet annyira foglalkoztató kifejezést: feketemunka. Leginkább a *Mire megvénülünk*re emlékszem. Apu olvassa, anyu egy másik kiadásban ellenőrzi, aztán anyu olvas és apu ellenőrzi. A kritikai kiadáshoz kell összevetni a szövegváltozatokat. Nagymamával hallgatjuk, aztán levonjuk az erkölcsi tanulságokat. Nagymama közben horgol, hímez vagy fonalat gombolyít. Előrenyújtott karjairól motringként tekeredik Loránd és Dezső története.

Meséltem egyszer Ács Margitnak a gyerekkorban hallott Jókaikról. Most már értem, kiáltott fel, honnan jönnek a könyveid. Az anekdotikus meseszöveg. A labirintus szerkezet. A történelmi háttér. Szintiszta Jóka! Hősiesen elolvasta több írásomat, ráadásul képernyőn, mielőtt megjelentek volna. (Az a hír járja, hogy Mara volt, aki szerkesztőként először figyelt föl a *Sorstalanságra*). Ideírok egy köszönetet, hátha majd olvasod ezt is.

„Úgy gondolom, Csépan nekünk volt a legtöbb könyvünk.” A piros könyvet bújó nagyanyám mellett nagyapám is szerethetett olvasni. Egy díszes kiadvány, az *Erdélyi Helikon Aranykönyve* szerint buzgón támogatta az erdélyi könyvkiadást, s a *Szépmíves Céh* kopottá olvasott könyveibe is kettőnk egyazon neve van bepecsételve. Bánfy, Kós, Tamási, Nyíró, Makkai, Szántó. Jegyzőként a hivatalos nyomtatványokat Gyomárról rendelte, Kner Izidortól, majd fiaitól, Endrétől és Imrétől, akik mint törzsvásárlónak, megküldték neki a nyomda ajándék könyvsorozatát is, a két háború közti nyomdászat tipográfiai remekeit. 1991-ben, amikor New Yorkban megismerkedtem Andrew Knerrel, a Print magazin akkori főszerkesztőjével, meghatottan nyugtázta, hogy apja és nagyapja munkái ott sorakoznak a könyvespolcunkon. A Memoár a *Magyar Klasszikusokat* is említi, Petőfivel, Arannyal, Vörösmartyval kezdve. Hogy a családban napi olvasmányok voltak, arra könnyű következtetni, kisgyerekkoromban nagymamám könyv nélkül mondta a versek zömét. Kívülről tudta például az egész *Toldit*, onnan, hogy „Ég a napmelegtől...”, odáig, hogy „egész világ ökre...”

Esett már szó a menekülésről és a visszatérésről, „a kifosztott, tönkretett jegyzőlakás lakhatatlaná vált..., de a könyveink nagyobb része előkerült, némelyik erősen megrongálva.” A magukkal menekített kötetek viszont elvesztek, csak Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete* maradt meg, egy rokon talált rá évtizedekkel később, én is emlékszem rá, amikor visszaadta. Most én őrzöm, idemásolom a beírását: *Lacikánknak szeretettel, Anyu és Apu. Csépa, 1941. dec. 25.*

Alighanem jól kiismerte magát a falu könyvespolcai közt, s jól ismerte a csépai olvasókat is. 1948-ban, már a *Válasz* folyóirat szociográfiai programjának részeként kapta a megbízást – vagy talán maga ajánlkozott rá –, tanulmányt írni *Egy alföldi falu „intelligenciájának” olvasmányai* címmel. A falu, noha a nevét nem írja le, természetesen Csépa. Az alcím szerint „a két háború közti időtől napjainkig” tart a vizsgálódás, s kiderül az olvasóközönségről, azaz a falu értelmiségéről, hogy legnagyobb része az első háború után került oda, vagyis trianoni menekültként sorstársat is láttak egymásban a könyvekbe temetkező vagy azokkal tüntető csa-

ládok. Ugyancsak 1948-ban doktorál – *summa cum laude* – a disszertáció címe: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás korában.*

Előkerült Csépa neve az Eötvös Collegium felvételijén is, a legendás, sokak által idézett „fejkopogtatáson”. *Nyelvészetből Pais Dezső kérdezett. A szülőfalum nevének eredetét tudakolta, amire helyesen feleltem, ugyanis Csépán születtem és tudtam, hogy az István név szláv formájából alakult. Bólogatott, és azt mondta, hogy ő is úgy tudja.*

Ami számomra kisfiúként Csépa, az apámnak Izsnyéte és Barkaszó. Beregi tájak című írása egy fölkérés nyomán készült, a szülőföldjét kellett volna bemutatnia, ő azonban nem Csépát, nem a tiszazugi vidéket választotta. *„Félig emlék, félig talán már álom számomra a hajdani Bereg: Beregszász és Munkács, Barkaszó és Izsnyéte. Nem ott születtem, de szülőföldemnek éreztem, érzem a szüleimét. Kisgyerekkoromtól fogva néhány hetet minden nyáron ott töltöttünk a nagyszüleimnél. Akkor éppen Csehszlovákiához tartozott az a vidék, de számomra valahogyan természetes volt, hogy amikor a Tisza hídján „idegen” országba vitt át bennünket a vonat, hazaérkeztünk. Hazaérkeztünk úgy is, hogy a család, rokonok, barátok vártak bennünket, de ahogy nyiladozott az elmém, a táj múltjában is föltárult előttem a haza. Mikor leszálltunk a vonatról Barkaszón (apai nagyszüleim falujában) vagy Sztrabicsón (Izsnyétén lakó anyai nagyszüleim kocsija várt ott bennünket), tiszta időben megláttuk a Kárpátok belső vonulatát, a Szinyákot meg a Borlót. Köztük húzódik a Latorca völgye, azon át ereszkedtek le a honfoglalók a Munkács alatt kitérülő síkságra. (Ez a táj jelenik meg a Feszty-körképen.) Egy Munkács előtti magányos hegy tetején pedig Zrínyi Ilona, Rákóczi vára köszöntött bennünket a távolból. A folytatást már a Memoárból másolom: „Nagy élmény volt ez, már az utazás is. Este indulunk, másnap déltájt érkeztünk... A sztrabicsói állomáson nagyapa sárga hintója várt bennünket, s vitt Gorond kékre meszelt kis házikói közt, s utcáin keresztül Izsnyéjére.” A nagyapa, Sütő József az izsnyétei református gyülekezet lelkipásztora volt. Néhány éve húgommal elautóztunk a ma Zsnyatino névre hallgató, zömmel ruszinok és ukránok lakta településre. Bekopogtunk a paplakba is, a lelkész utódnak ismerős volt a Sütő név, nem is csoda, hisz dédnagyapánk idején épült, talán az ő közreműködésével, a leégett fatemplom helyén a mostani. Kevesen vannak már magyarok, panaszkolta, majd elismételte az apánktól oly sokszor hallott szofizmat: Kárpátalján nem minden magyar református, de minden református magyar.*

Kisebb ugyan, de az izsnyéteinél sokkal szebb a csetfalvai templom. Festett kazettás mennyezetű gótikus épület a Tisza jobb partján, mellette fából ácsolt harangláb. Izsnyéte előtt 1897 és 1907 közt ott szolgált a dédapám, s a szolgálat személyes velejárója volt, hogy 1900 decemberében harmadik gyermekét, első lányát, apám anyját Flóra Ida névre keresztelte. A templom falán tábla tudatja, nemcsak apám anyja született Csetfalván, hanem Móricz Zsigmondé is, sőt Móricz nagyapja, Pallagi József ugyancsak a templom lelkésze volt, ahogy dédapámat közvetlenül megelőzve, a költő családjából való Kölcsey Zsigmond is. Nagymama jól ismerhette Móriczot, legalábbis ha szóba került az író (nyolcadikban kötelező olvasmányunk volt a *Légy jó mindhalálig!*), csak úgy jött a nyelvére, „a Zsiga”. Nagymamától tanultam a környék településeit összegyűjtő

mondókát: „Cseke, Csoma, Macsola, Márok, Papi, Csaroda, Asztély, Surány, Tákos, kilenc híres város.” Tudott egy másikat, a szemközti faluról, Milotáról is, de az nem jut eszembe. Milota olyan közel van Csetfalvához, hogy a déli harangszó áthallatszik, tán az erősebb torkú kakasok hangja is, de Milota Magyarországon maradt. A csetfalvai templomot többször meglátogattam, díszeit fényképeztem, rajzolgattam, olykor a szomszéd faluban lakó költő barát, Vári Fábián László társaságában.

Apám a tájról szólva Kölcseyt idézi. *„A körny, mellyben lakom, el van dugva szem elől, szép, de vad s felette magányos. Egyfelől a Tisza foly, másfelől a Túr, melly itt amabba szakad... Egyfelől nagy erdők körítnek, másfelől nyílás esik, s láthatárainkat a máramarosi hóbercek határozzák.” A Tisza című versében hasonló képet rajzolt a tájról Petőfi. Említette ő is a Tiszát, a Túr, az erdőt, a máramarosi bérceket.*

Tavasszal vagy kora nyáron rádiózva gyakran kapom föl a fejem Csetfalva nevére. A legelső települések közt szokta előtenni a Tisza. Számos kisebb folyó, patak, csatorna is átszeli ezt a vidéket, Beregszászt például a Latorcát a Borzsavával összekötő Vérke csatorna. A vízben való bőség áldás is, átok is. Errefelé nem szoktak kiégni a rétek, legelők, de gyakran fenyeget az árvíz, a belvíz.

Miután a Sütő család Izsnyéteré költözött, Csetfalván nem maradt rokon, nem tudom, apám járt-e ott valaha, a Naplóban már nem említi. Nagyanyám alighanem már Izsnyétén kezdte meg az iskolát, Munkácson járt polgárba, majd magántanuló volt a szatmárnémeti református tanítónőképzőben, 1917-től 1920-ig pedig rendes, bentlakó a debreceni Dócziban. Tanítónői oklevelének kelte: 1920. június 25. Trianon hónapja, nota bene a csehek már majd' egy éve átvették az uralmat Kárpátalján, vagyis a békediktátum csak a meglévő állapotot törvényesítette, lehetővé téve, hogy immár ne szökve, hanem legálisan utazzon haza Izsnyéteré megmutatni a bizonyítványát. 26 tantárgy van benne: 9 kitűnő, 12 jeles, 5 jó.

Apám az izsnyétei paplakot könyvélmények mentén idézi föl. *„Számos olvasmányom színhelyeként képzeltem magam elé, pl. ott lakott az új földesúr Garamvölgyi Ádámja, de Buttler János és Horváth Piroska kis papírhajói is azon az erecskén úsztak, amely a kertet szelte át. Árnyas fák, mogyoróbokrok vették körül a házat. Elöl a kaputól balra külön kis házban nagyapa lelkészi hivatala... Gyakran kísértáltam vele a mezőre. A Munkácson túli, 20-25 km-nyire fekvő hegyek néha egészen közelinek látszottak, hegyet itt, innen láttam először. Rendszerint belátogattunk kocsival Munkácsra, néha a távolabb fekvő Beregszászba is. Anyámnak, apámnak Munkács volt az igazi élmény, ott jártak polgárba, ill. gimnáziumba.”*

1938 novembere után meghányták-vetették, visszaköltözzenek-e a szülőföldjükre. *„Különösen anyám akart hazakerülni, ám apám nem állt rá, biztosra vette, hogy háború lesz, a németek elvesztik, visszaállítják a trianoni határokat. (Azt akkor még ő sem gondolta, hogy szülőföldjük a Szovjetunióhoz kerül.)”* Ha Munkácsot jártam, apám emlékei mentén sosem látott nagyapám nyomát is kerestem. A gimnáziumot a csodás szertornagyakorlattal, a megismételt latin érettségivel... Meglepődött-e, amikor apám bejelentette, latin szakos lesz az egyetemen. Alighanem őt magát is meglepte a dolog, a Memoárban ír is róla, hogy a választott magyar-történelem szak mellett az Eötvös Collegiumban latinból is „kopogtatták”, s végül magyar-

latinra vették föl. Miért? Kosáry joggal ütközhetett meg Németh László-i, Szekfű-ellenes történelemszemléletemen – írja. Megnézem a Németh-könyveket, a címoldalukon, a jobb felső sarokba, a neve mellé beírta a dátumokat is. 1939, '40, '41... A nyolckötetes Hóman–Szekfű viszont anyám révén került a könyvespolcukra – s görbíti most az enyémet.

De a Collegiumnál még nem tartunk, egyelőre még kisfiú, anyai nagypajával járja a vidéket. „Egyszer (vagy kétszer?) nagyapa benei szőlőjében is voltunk. Beregszászon keresztül kellett oda menni, jókora út volt, legalább 30 km. Kocsival tettük meg, kora hajnalban indulva, késő este érve haza. A hegyoldalon fekvő szőlőből szép kilátás nyílt délre, nemcsak a Borzsát, a láthatár szélén megvillanó Tiszát is lehetett látni, Nagyapa szőlőjének szomszédságában volt egy Pillangónak elkeresztelt filagória, rajta ez a fölírás: „Nápolyt látni és meghalni – Pillangót látni, és élni.” Vajon kitől származik a sokszor hallott mondás: „olyan bora van a tiszteletes úrnak, mint a tokaji, csak egy kicsit jobb.” Apám ebben a tekintetben nem mérvadó, vagy inkább úgy mondom, különbözött az ízlésünk. Volt idő, amikor valami grafikai munka révén drága, díjnyertes ausztrál borokhoz jutottam. Ladászám vittem volna neki, de ő csak a népbolt olcsó, édes lóréit itta. Vagy csak azt nem szerette, ha megajándékozzák? Hiába vettem neki „önjáró” villanyírógépet, később computert, maradt a Monarch Pioneer-nél, aztán vett egy Erikát. Azzal írt akkor is, amikor már az indigó vagy írógépszalag szavakat hallva értetlenül tárták szét kezüket a boltosok.

„Nagyapa sokat mesélt a tájhoz fűződő mondákról, a szépasszony dombjáról, föld alá rejtett, különös szerkezetekkel őrzött kincsekről, a nevek népi etimológiájáról (Ugornya – „ugorj na”, Namény – „na menj”, Bene – „bene” – „jól van” stb.), kár, hogy ezekből kevésre emlékszem.” Szívesen folytatnám, mert nagyanyám hasonló történetekkel, szófejtésekkel traktált gyerekkoromban. Hiába nőttem föl Kecskeméten, máig jobban ismerem a beregi vidék mitológiáját, mint az Alföldét.

Izsnyétét az anyai nagyszülők, a Sütő család, a másik beregi falut, Barkaszót az apai rokonság miatt látogatták. „Apám húgának férje is Sütő volt, Pali bácsi, akárcsak anyám, de nem egy család. Emlékezetem szerint Barkaszón minden második embert Sütőnek hívtak, s a rokonságok közt sosem tudtam kiigazodni.” A kiigazodást az is nehezítette, hogy egy családon belül sem írták mindig egyformán a Sütő nevet. Nagyanyám csépai sírján így áll: Süttő Flóra Ida (apám döntése lehetett, de az okát nem ismerem), fiútestvérei és azok leszármazottai a Sütő nevet használták, illetve használják máig.

„Barkaszó nagyobb falu volt, mint Izsnyéte, s tiszta magyar, sőt arra is büszke, hogy nemesek lakják. Szegényebben éltek, mint az izsnyéteiek, de vendéglátásuk fényűzőbb volt. Nem ment ritkaságszámba, hogy uzsonnára frissen kisütött rántott csírkét tálaltak. A vendéglátásnak ez a színvonala a 60-as, 70-es évek még nehezebb körülményei közt is megmaradt: előfordult, hogy Sári a hajnali vonattal bement Munkácsra, hogy reggelire friss rántott borjú legyen.” Sári apám unokatestvére volt. Legendás vendéglátásairól én is beszámolhatnék, sőt a lányom, Anna Ida is. Barkaszón élte le az életét, mégis megadatott neki, hogy szép sorban egymás után csehszlovák, magyar, szovjet és ukrán állampolgár is lehessen. Etus néni, az édesanyja (apai dédapám – naná, hogy ő is Orosz István volt – húga) Hruscsovnak is írt rekvirált házuk ügyében, sőt válasz is jött (alig hiszem, hogy magától Nyikolaj Szergejevicsről),

amiben persze nem volt sok köszönet: el tetszett késni az igénybejelentéssel. Ha már szóba került Hruscsov, leírom az odaát elterjedt szóbeszédet, 1964-ben fölvetette Kádár Jánosnak, lemondana Kárpátalja magyarlakta területeiről. Azóta kiderült, nem légből kapott legendáról volt szó, de Kádár nem merte komolyan venni, ahogy attól is megrettent, hogy Hruscsov hazaküldené Rákosit, vagy kivonná a megszálló hadakat. Félt volna egyedül maradni a népével, attól meg pláne, hogy kap a nyakába még vagy százezer nyakas beregi, ugocsai kálvinistát.

Aligha voltak sokan, akik örülni tudtak a Magyarországon kötelezővé tett iskolai oroszóráknak, de nagyanyám közéjük tartozott, velem címezte ugyanis a rokonoknak szóló leveleket. Ma is rááll a kezem a cirill betűs szavakra, *Шумев Этэл, Баркасово, Закарпатская обл, Мукачевский Район, СССР*.

„Nagyapáék valaha jobb napokat láttak. Kaszonyban még malmuk, később cséplőgépeik voltak. Abban az időben, amelyre én emlékezem, az öreg Orosz már csak házi szükségletre kalapácsolgatott műhelyében... Apám rendszeresen segítette a szüleit, a helybeli református pap Magyarországon tanuló fiának küldött pénzt, s annak ellenértékét a pap, Fóris Bandi bácsi fizette az öregeknek. Nagyapám még a '30-as évek közepén, nagyanyám '43-ban halt meg. Etus néniékről (az ő orosz nevét és címét írtam le az imént) az '50-es évek végéig semmit sem tudtunk, akkor kezdhettünk újra levelezni, s tudtuk meg, hogy Pali bácsi, ők, hogy apám meghalt.

A gyerekkori kárpátaljai látogatások alighanem magyarságát is tudatosították benne, nagynénje (Panni néni) titkon elrejtett nemzetiszín szalagját mutatta neki, apja pedig a konyha zöld ablakkeretében függő piros-fehér csíkos függönyre hívta föl a figyelmét. Furcsállta, talán meg is ütközött rajta, hogy ami otthon természetes, azt ideát rejtegetni kell.

Tízéves, amikor a közeli nagyvárosba, Kecskemétre kerül. Ott születtem, ott voltam én is kisdíák, de hiába keresem, alig bukkanok közös helyszínekre vagy élményekre. Igaz, számára sem ugyanaz a harmincas évek második felének Kecskeméte, mint ahova 48-ban tanárként visszaköltözik, vagy a nyolcvanas évek közepének Kecskeméte, amikor az emlékeit elkezdi összerendezni, megírni.

„Az Újkollégium, ahova jártam, internátusi szárnya, ahol laktam, megvan ugyan ma is, ha belülről átalakítva is, de már 50-ben, amikor tanárként oda kerültem, sem volt számomra azonos a régivel.” Hogy is lehetett volna, hiszen az a régi egy impozáns egyházi és iskolai központ volt.

„Mikor '35 szeptemberének elején konflissal az internátus bejáratához értünk, úgy gondoltam, nem is utcán, hanem valami nyitott udvaron vagyunk ... gimnázium, internátus, jogakadémia, leánygimnázium egybe tartozik, s ebben volt is valami, sőt abban is, hogy a jogakadémia mellett balról a ref. bérház földszintjén a Kultúra könyv és papírüzlet, jobbról a papi lakásokat magában foglaló ház, ezek mind kapcsolatban voltak egymással, sőt a nyomda is a jogakadémia – az Okollégium – túlsó felén, nem is beszélve a ref. templomról az oldalára épített bazársorral. A tanítónőképzőt, a Bodor Zsuzsannát (a leányotthont) csak később láttam: ezek is egyházi intézmények voltak. ... Volt hát bennem némi büszkeség, Csépan erősen kisebbségi reformátusságom itt öntudatra kaphatott. Lenyűgöző volt az iskola múltja, XVI. századi eredete is. Évnyitó, évzáró beszéd el nem hangzott ennek említése nélkül, de Pásthly János igazgató úr máskor is – minden lehető alkalommal – beleszóltte mondataiba »ősi iskolánk«-at.”

Biztosra veszem, hogy épp a híres református iskola és a környékbeli városoknál reformátusabbnak látszó miliő miatt határozta úgy nagyszüleim, hogy apámat Kecskemétre küldik tanulni, holott Csongrád, Szentes, Kiskunfélegyháza közelebb lett volna, sőt talán a megyeszékhely Szolnok is. Nagyszüleim döntöttek? Alig hiszem, hogy nagyanyám, aki sok generációnyi lelkész őst tudott maga mögött, hagyta volna, hogy görögkatolikusnak keresztelt nagyapám mást mondjon. Már a házasságba is csak úgy ment bele, ha reverzalist kap, vagyis a születendő gyermekek nemüktől függetlenül mind reformátusok lesznek.

Apám a kecskeméti internátusban nem érzi jól magát, nehezen oldódik, hallgatag. Mint tüske marad meg benne egy szobatárs mondata már a legelső estéről: Orosz úgy hallgat, mint egy sivatagi oroszlán. Megalázónak tartja, hogy a „szecskáknak” (az elsőknek) urazni kell a nyolcadikosokat. Zárkózottsága ellenére név szerint emlékszik mindenkire, arra is, hogyan tanultak, mi lett velük. *„Én talán a szorgalmammal keveredhettem a jótanuló hírébe”* – írja a Memoárra, a Naplóra, de minden más írására is oly jellemző tartózkodó szerénységgel.

A magam és a gyermekeim kisiskolás éveim felől nézvést is tanulságos lehet az internátusi élet bemutatása, de idemásolom azért is, mert az említett nevek zöme Kecskeméten még ismerősen csenghet. *„Az internátusban szigorúan szabályozott napirend volt: Fél 7-kor ébresztő, fél 8-kor reggeli, iskola után ebéd, fél 4-ig szabadidő, utána – negyedórás uzsonnaszünettel – fél 8-ig tanulás, lecke kikérdezéssel, 9-kor fekvés. A lecke kikérdezés szigorúbb volt, mint az iskolai feleltetés. Így Vetéssy Gézától, katonászkodása idején Fejérdy Győzőtől alighanem többet tanultam, mint Baracska Gyulától, s ez igencsak áll nem csak a latinra meg a magyarra. A szombat du. ugyanolyan volt, mint a többi hétköznapi, kivéve a fürdést. Vasárnap $\frac{3}{4}$ 11-kor templomba mentünk, a vasárnap egyébként szabad volt, du. a városba (moziba, meccsre) is kimehettünk, este 7-re (vasárnap akkor volt a vacsora) kellett otthon lennünk. Így ment ez az első három évben, Klein Gyula vezetőtanársága alatt, negyediktől Hámos Kristóf sok mindenben változtatott – szigorított. Haza csak a szünetekben mehettünk, karácsonykor, húsvétkor, ezenfelül a vasárnapokkal együtt háromnapos szüreti és félévi vakációra.*

Nem volt könnyű élet az internátusi. Különösen nehezen tanultam a nyelveket, a szavakat. Hányszor próbálgattam a szótárnak hol az egyik, hol a másik felét letakarva ellenőrizni. Tudom-e már azt a 10–12 latin, német, angol szót, ami egyik óráról a másikra föl volt adva, hogy szégyenben ne maradjak a kikérdezéskor. Igazán könnyen csak a földrajz meg a történelem ment, a magyarral csak később, negyedikben, ötödikben barátkoztam meg. Az iskola? A szigorú kikérdezés után az lett volna a csoda, ha rosszul felelek. De olyasfajta feleltetés, mint amire én tanárként kényszerültem, nem is igen volt. A tanárok inkább általános benyomást szereztek rövid megnyilatkozásokból tanítványaikról.

A tanárok közül Szunyoghy János meg Csíkós Tóth András volt a kedvencünk. Az előbbi tudásáért, az utóbbit humoráért szerettük. Szunyoghy Jánosról én is hallottam, később természettudós, Afrika-kutató lett, a Természettudományi Múzeum Emlősgyűjteményét vezette. Az ő humoráról ugyan nincs szó az emlékezésben, de ha csak fele akkora volt, mint a fiáé, Szunyoghy András grafikusművészé, már az is ünneplendő lenne. Andrással közös szakmánk, s talán a kecskeméti gyökörek révén jó barátságba kerültem.

Moziba vasárnap délutánonként jártunk. 20, ill. 30 fillérért a „diákpáholyba”, az erkély utolsó sorába. Rajtam a filmek már akkor is átfutottak, nemigen tudom felidézni őket. Talán egy nagyszabású angol filmre, Korda Négy toll-jára emlékszem leginkább. Meg az Oz-ra, a Hófehérkére. Megnézem a neten Korda Zoltán Négy tollját, hogy megpróbáljam apám szemével látni. A film elején Harry, a főhős épp 15 éves, mint apám volt 1939-ben, amikor a filmet látta. A verseket olvasó pacifista fiút katonatiszt apja gyávának tartja, ami be is bizonyosodik, mert később, amikor a sereggel Szudánba kellene vonulnia, meghátrál, lemond a rangjáról, otthon marad. A társai által küldött négy toll a gyávának járó megbélyegzés jele. Harry utánuk indul Afrikába, s megmenti az életüket.

Ír kecskeméti színházi élményeiről is. Láttam a Bánk bánt, a Hamletet és Kodolányi Földindulását Págerrel, Komár Juliskával, de legkedvesebb időtöltése az olvasás. Sokat olvastam. Fölváltva Jókait és Vernét, Komáromit és Somogyvárit, Csathó Kálmánt és Mikszáthot, Babayt és Bibó Lajost, Gárdonyit és Gulácsy Irént, Harsányi Zsoltot és Herczeg Ferencet, Makkai Sándort és Móra Ferencet, Nyíró és Tamásit, Pekár Gyulát (Attila) és Rákosi Viktort, Zilahy Lajost és Zsigray Juliannát, de már Cs. Szabót (Magyar néző) és Főjt (Dózsa György) is. Vagyis meglehetősen válogatatlanul, irányítás nélkül. Az Iliásznak és az Odüsszeiának egy ifjúság számára kiadott prózai változatát Gereczééknél olvastam el vasárnap délutánokon, az Antigoné kötelező olvasmány volt. A költők közül Petőfit, Aranyt, Tompát kedveltem, Reviczkytől a Pán halálát, Szabolcskát, az újabbak közül Áprilyt, Mécs Lászlót. Sokat szerepeltem a szavalóköri, fölléptem ünnepségeken is, ötödikes koromban az önképzőkörben azonban már Ady versekkel mutatkoztam be. Ady. Szóba fog még kerülni, most csak annyit, sok versét tudta kívülről, s olykor meglepő szituációkban kezdte szavalni. Eszembe jut, egyszer valami rosszul sikerült kályhagyújtás miatt visszahozta a kéményből a füstöt a léghez. Ablakot nyitott, s mire eldőrogt: Oszlik lelkemnek barna gyásza, nagy fehér fényben jön az isten ... a levegő ki is tisztult.

Mit tudtam a világon zajló eseményekről? '38 táján, Klein Gyula bácsi halálos sápadtan jött le egy reggel az ebédlőbe a hírral: a németek bevonultak Ausztriába. A Felvidék déli peremének visszacsatolásakor (Munkács! Beregszász!) lelkes – és rossz – verset írtam, hasonlót Kárpátaljára való bevonulásunkkor is. Valamivel korábban fáklyás felvonuláson tüntettünk a magyar–lengyel közös határért, és mintha akkor szavaltam volna Petőfi Erdélyi hadseregét. Mikor kitört a háború, otthon voltam. A németeket megint meg fogják verni – jósolta apám, remélve, hogy ezúttal mi nem ártjuk bele magunkat a dologba. A lengyeleket sajnáltam, '40 nyarán azonban csodálni kezdtem a németeket, ahogy néhány hét alatt lerohanták Franciaországot. Valami olyasmi volt bennem, hogy végre megmozdult a világ, s megszabadulhatunk minden bajunk okozójától, az annyit átkozott trianoni országcsontkítástól. Hallottam azonban olyan térképekről is, amelyeken a Dunántúl Németországhoz tartozik.

Akadnak még kecskeméti emlékek a Memoárban, bár egy részük csak címszerű felsorolás. Talán nem érezte fontosnak részletesebb kifejtésüket, nekem azonban, aki ismerem a helyszíneket, vagy egy részüket legalább, meglódítják a fantáziámat. Ír például a Kálvin téri piacról. Hálónk ablaka alatt volt az edényesek standja, ők rakták ki holmijukat éktelen zajjal. Vasárnapi kirándulás Prikkel Lajoséknál Talfáján; Szunyoghgyal a Gyenes-kertészetben, ahol fagyalalttal vendégelnék meg bennün-

ket; szavalok október 6-án a templomban, más alkalommal a Proti-ban (vajon mi az?), Hetényegyházán, a Töserdőben; gyorsíróversenyen Szirbikkel Pesten; őrösöt vezetek cserkészversenyen, s nem is szereplünk rosszul; futballmeccsre járok, de a fő mérkőzés végét nem tudjuk megvárni, mert vacsorára be kell érni az internátusba; iskolakirándulások Kisnyírbe; juniális...

Az még elsőben s az év elején, szeptemberben vagy októberben volt, hogy apám egy vasárnap délután meglátogatott. Az ötös vonattal jött, a hetessel ment is vissza, az együtt töltött időt a múzeum megnézésére használtuk. Apuka elé igen jó hangulatban mentem ki az állomásra, első internátusi sikerem után. Gombfoci-torna volt a társalgóban, s azzal kezdtem bemutatkozásomat, hogy 5:1-re vertem az ötödikes Tósokyt. A múzeum az állomáskertben van, ott volt akkor is, ha csak két órája van az embernek, tényleg nem érdemes bemenni a városba. Az én apámmal közös múzeumélményeim a hatvanas évek második feléhez kötődnek, ott dolgozott akkoriban, a múzeum irodalomtörténésze volt, s nyaranta néhány hétig én is a múzeum munkatársa lettem, az ásatásokról beérkező csontokat, cserepeket tisztogattam, s még valami fizetést is kaptam érte. A múzeumnál, bevallom, a gombfoci jobban vonzott. Azt is apámtól tanultam, tényleg ügyes volt, olykor előhúzta a pöckölőfésűjét, és beszállt közénk, gyerekek közé. Ahogy emlékszem, tekintélye volt, még ha kölcsöncsapatokkal játszott, akkor is.

1939 májusában nagyszabású autóbuszkirándulás a visszatért Felvidékre, a konfirmáció után indulunk. Soós tanár úr a vezető, jön Pásthly, Szunyoghy, Szirbik is. Járuk Rozsnyón, Csízfürdőn, az aggteleki cseppkőbarlangban, Ózdon, a farkaslyuki szénbányában, Krasznahorkán, Kassán, Ungváron, Munkácson, Beregszászban (Koszorús várt meg a nagyszüleim, nem tudtunk kiszállni a buszból, mert zuhogott az eső), Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, Széphalmon, Debrecenben, Hajdúszoboszlón. A sorrend nem ez volt, rekonstruálni lehetne, mert az évkönyvben jelent meg az útról egy hangulatos diákbeszámoló.

Az előbb írtam a verseimről. Talán második és harmadikos korunkban lapot is szerkesztettünk. Klein tanár úr segített éjszakába nyúlóan gépelni, egy fogházörhöz vittük el a stencilbe gépelt szöveget, és ő a rabokkal sokszorosíttatta. Én voltam a lap főszerkesztője, Gráf Micu a felelős szerkesztő, munkatársak osztályunk „intrista” tagjai.

Megkeresem a gimnázium korabeli értesítőit (hivatalosan a Kecskeméti Református Gróf Tisza István Gimnázium évkönyvei), hátha megtalálom a verseit, vagy legalább valamit a lapról. Sajnos semmi. Megtalálom viszont az autóbusz-kirándulásról szóló beszámolót (Dömötör László VI. o. tanuló írta, 10 pengő jutalmat kapott érte), és megtudom, hogy apám a kötelező tantárgyak mellett beiratkozott a görög tanfolyamra és a német társalgásra, hogy azon a bizonyos pesti gyorsíróversenyen második díjat nyert (mostanáig azt sem tudtam, hogy tudott gyorsírni, a megmaradt jegyzetek közt egyetlen gyorsírásos lap sincs), és hogy vívni járt Gaál Tibor tanár úrhoz. A haladó csoportban találom meg a nevét, ami kardvívást jelent (a kezdők törösök). Na végre valami közös! Tibor bácsi az én időmben is megvolt, testnevelést tanított a Béke téri általánosban, és hozzá tartozott a városi sportiskola vívószakosztálya is. Én ugyan focizni szerettem volna, de apám valahogy jobbnak látta, ha engem is Tibor bácsi vesz kezelésbe. Magas, komoly, ősz hajú férfi, a földobott vívókesztyűt tízből tízszer

szúrja meg. Aki tanult vívni valaha, tudja, hogy kevés unalmasabb dolog van. Előrelépések, hátralépések élére fordított testtel, rogyantott térddel, olykor kitörések. Hónapokon át, fegyver nélkül, füttyszóra. Mire eljönne az idő, hogy Toldi Miklósként sisakot öltés és Kinizsi Pálként kardot ránts, már elment a kedved az egésztől. Nekem konkrétan egy május elsejéhez köthető, hogy búcsút mondtam a vívókarriernek. Szinte ma is látom, az Állami Áruház előtt a fényes szélben, a zászlóbontó békeharcban hogy magaslik a nagytribün. Köszöntjük a városi sportiskola növendékeit! A templom és a városháza között kellett fölvennünk a ritmust – terpeszes vívólépés – és az emelvény előtt vezényszóra kitörni. Fehér lamémellény, vívóruha, kesztyű. A törösök szúrnak, mi meg suhintunk. Fejvágás, védelem, parád-riposzt. A Cifrapalotánál kezdtünk lazítani, a Városi Mozinál lehetett szétszéledni. Hazafelé mellékutcákat választottam, de így is összeütköztem néhány járókelővel, mert a vívómaszkot persze dehogyis vettem le.

Apám ötödikes korában sokat betegeskedett. A vakációt a szentesi kórházban töltötte, ahol tüdőfertőzést állapítottak meg. Rendbe hozták, de néhány hét magaslati levegőt javasoltak, s azt, hogy ne menjen vissza Kecskemétre. Eszébe jutott ugyan, hogy egykor Jókai tüdőbajára épp Kecskemét levegőjét ajánlották, de alighanem örült, hogy eljöhett Kecskemétről. 1940 szeptemberében nagyszüleihez költözött, az előző év végi bécsi döntés értelmében visszatért az eső áztatta Beregszászba, hogy ott folytassa a gimnáziumot.

(Hamarosan én is folytatni fogom.)

A Fehér Vera

Memoár az Átnevelő Táborról

Üveggyöngyök az „N R” galaxisban

Szabad asszociációk egy elképzelt jövőbe cseppenve Ragó Lóránt sorozatai alapján

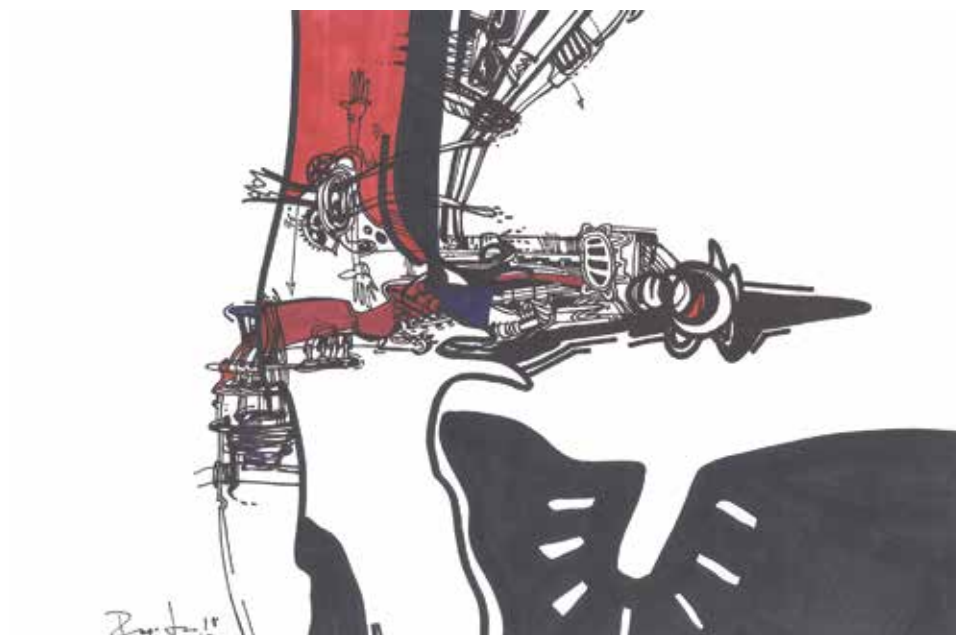
Nem lehet már olyan sokat tudni a múltról.

Mondjuk annyi szent, hogy egyszer biztosan voltak rendes horizontok. Az égövvándorlás óta azonban elharapózott a fajglobalizálódás, és ma e jelenség napi változásairól úgy beszélünk, mint régen az időjárásról. A genetikát olyan tulajdonságszóródás érte, amitől sok egyéb fontos előny és veszteség mellett mindössze párszáz év alatt szilánkjaira hullott az érzékelés is. Az ember csak úgy tudott megmenekülni ennek fájó végtelenségéből, hogy a szellemi és emocionális új-őskáoszt rendekbe vágta. Átnevelte.

Óriási, nagymúltú, étellel teli bádogvárosokat silányított esztétikai funkcióba, hogy aztán ez újféle rendszerezésből merítkezve egy indusztriálisan avas posztbarokkot definiálhasson. A díszítőelem-szerű háttérvalóság opcionális és olykor nehezen beteljesíthető szükségletei lettek az egykor alapvető fiziológiai igények. Az esztétikát az ember a hajdani Maslow-piramis aljára taszította, majd csúcsára tette az éhséget, a szomjúságot és a szexualitást. Egy idő után azonban a piramis formája is eltűnt: mára amőbaszerű alakzat lett, melyben a rétegek harmadik, negyedik, nyolcadik, ezredik dimenziók felé meredeznek. Minden szükséglet egyszerre fontos.

De az emberi faj csodája az az antropológiai mágnes, aminek segítségével képes még a szokatlan rendszerekben is megőrizni fontos eredeti funkcióit. Darabjaira hullva sem vész el, csak átalakul, mintegy beoltva embervoltával az élettelen objektumokat. Márpedig, ha valami hasonlít az emberre, akkor az ember. A belőle maradó szervszilánkok sokasága és az életszag megannyi, apró darabkája hangyabolyként teríti be sokadik bolygónkat. Csótányhordák, pókpopulációk, fátýolsáska-generációk folynak a maradék világ emberformájú életbenmaradási ösztöne köré. Ez a gyarmatosítás történik a repedésekkel a falban, a bádogtekervények szervszerű idomaival, a géparcokkal vagy a gigantikus mérgefelhő-képződményekkel: mind-mind emberré vannak termékenyítve.

Ragó Lóránt grafikusművész, a Neumann János Egyetem Pedagógusképző Karának tanára 2020. február 28-án elhunyt. Szerkesztőségünk munkáinak és A Fehér Vera írásának közlésével emlékezik rá.

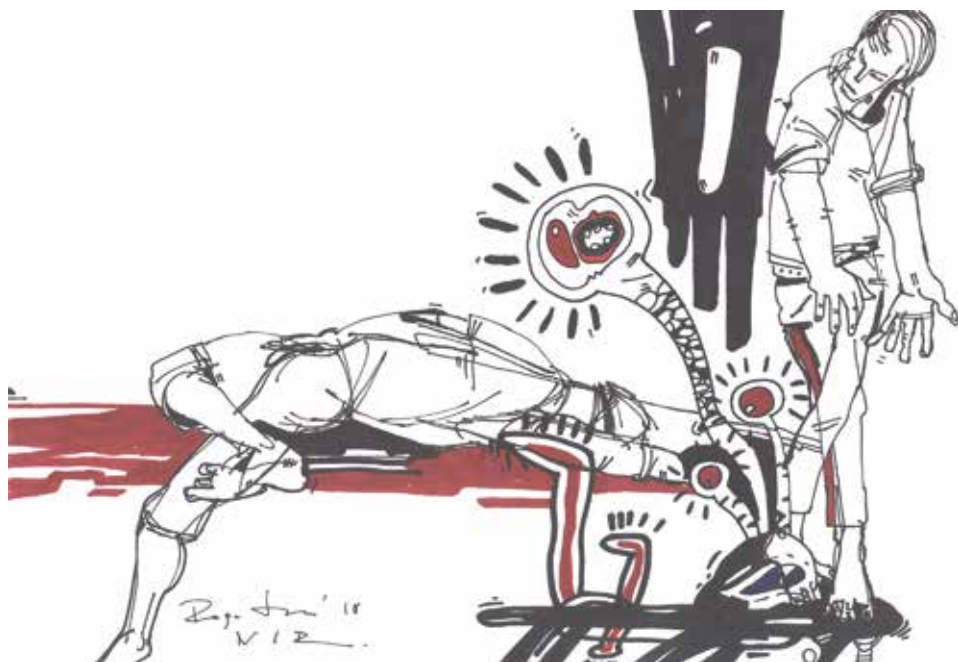
N R. 02

N R. 12

N R. 10

N R. 18

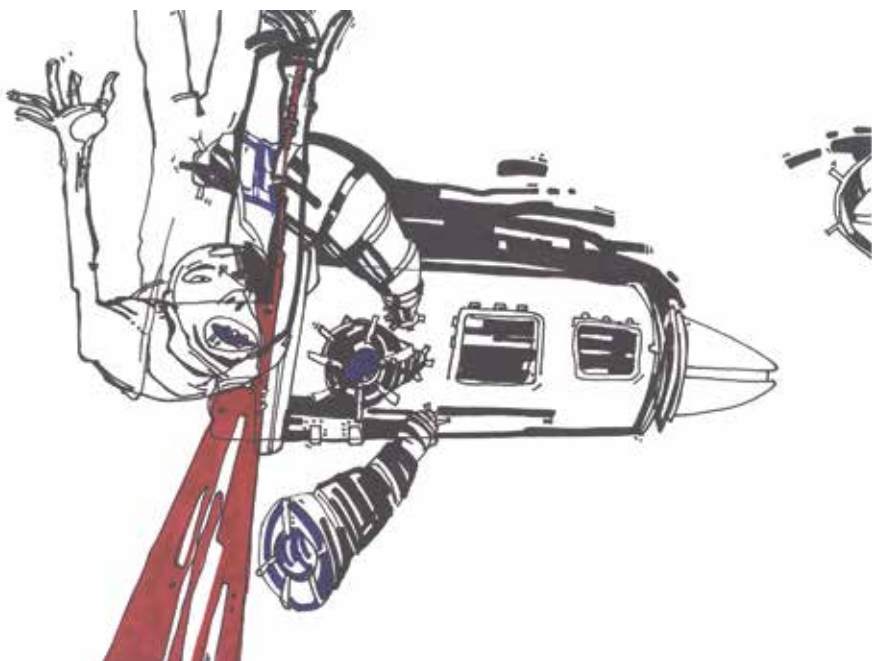

Átnevelő tábor 02

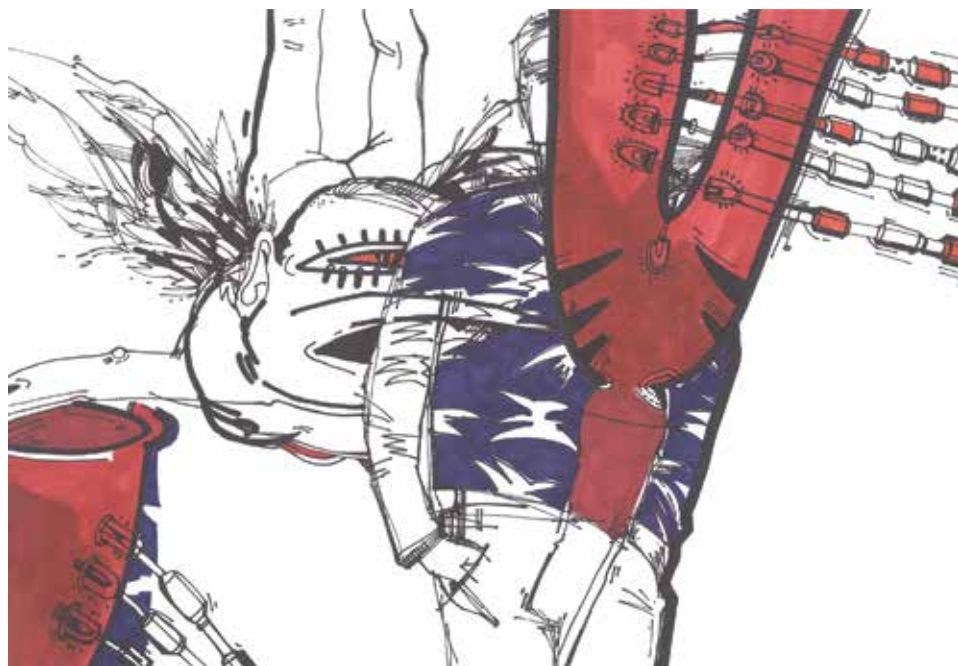
N R. 08

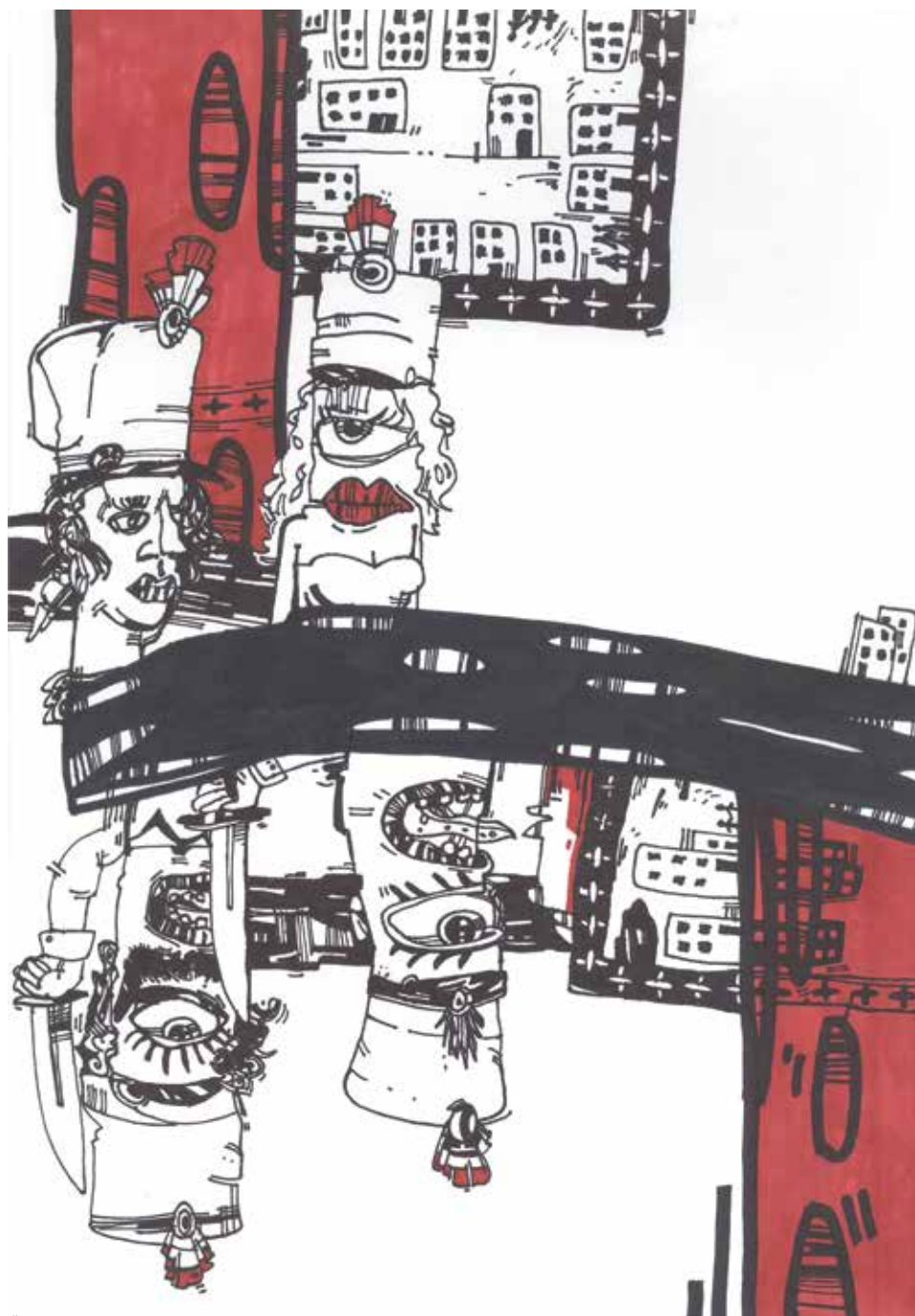
N R. 05

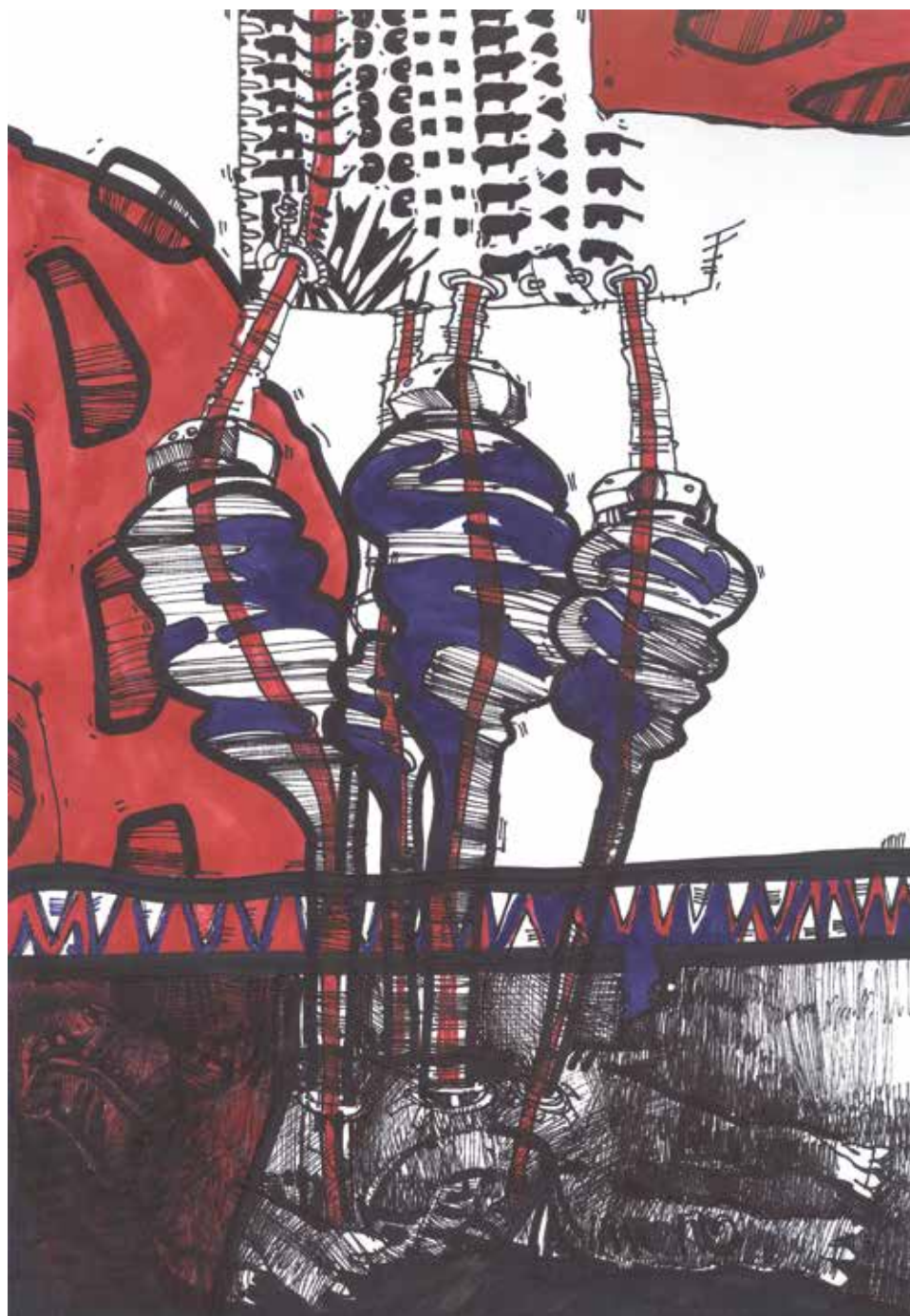

N R. 07

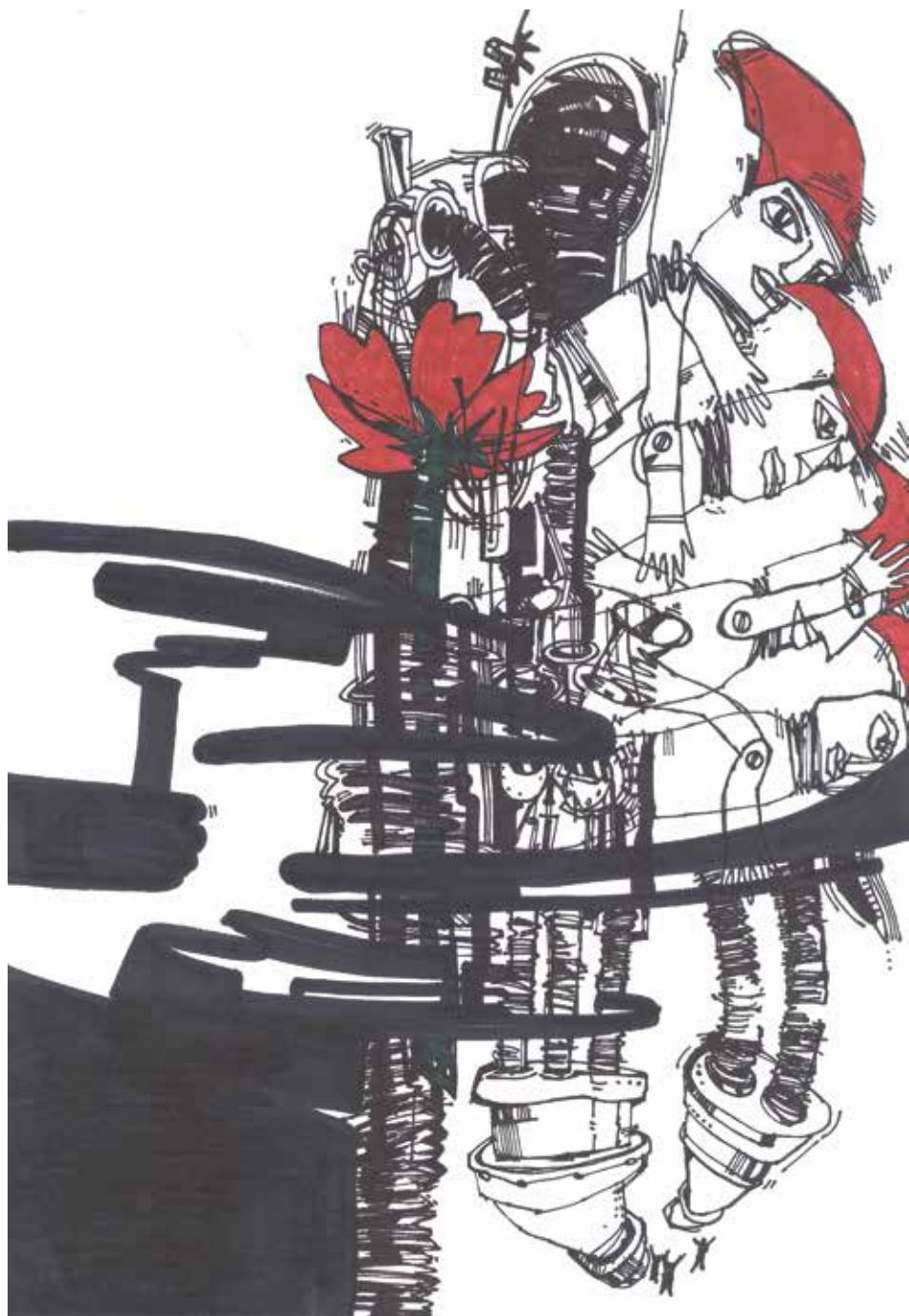

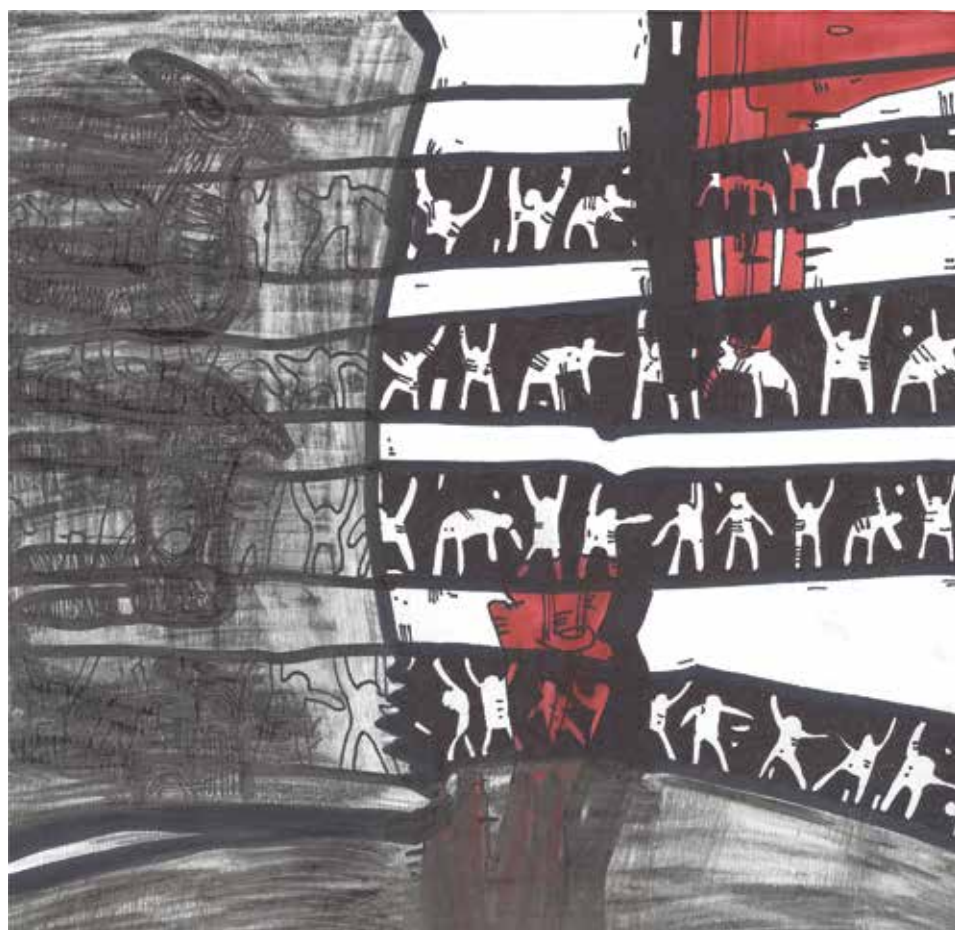
N R. 06

Üvegyöngyjátékos 03

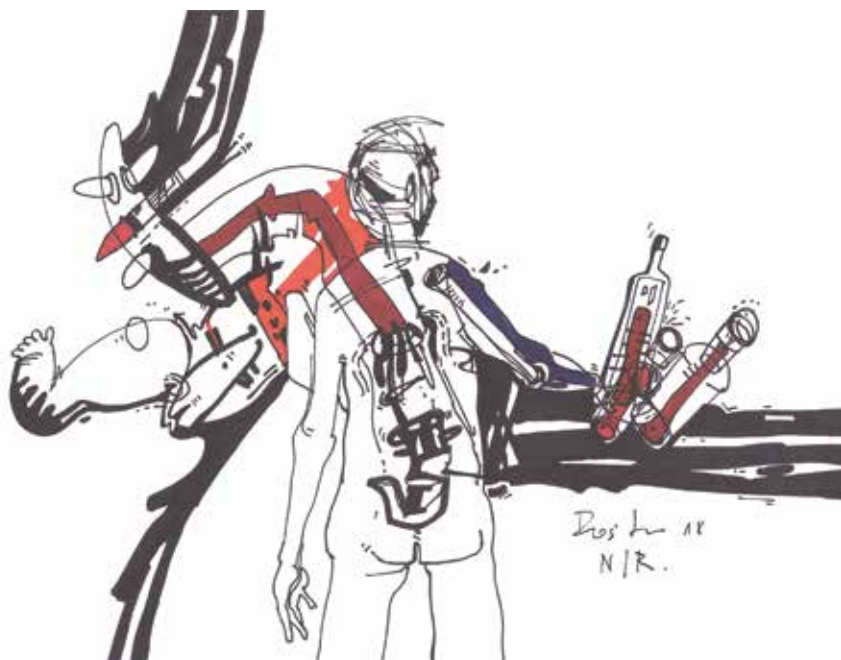
Átnevelő tábor 08

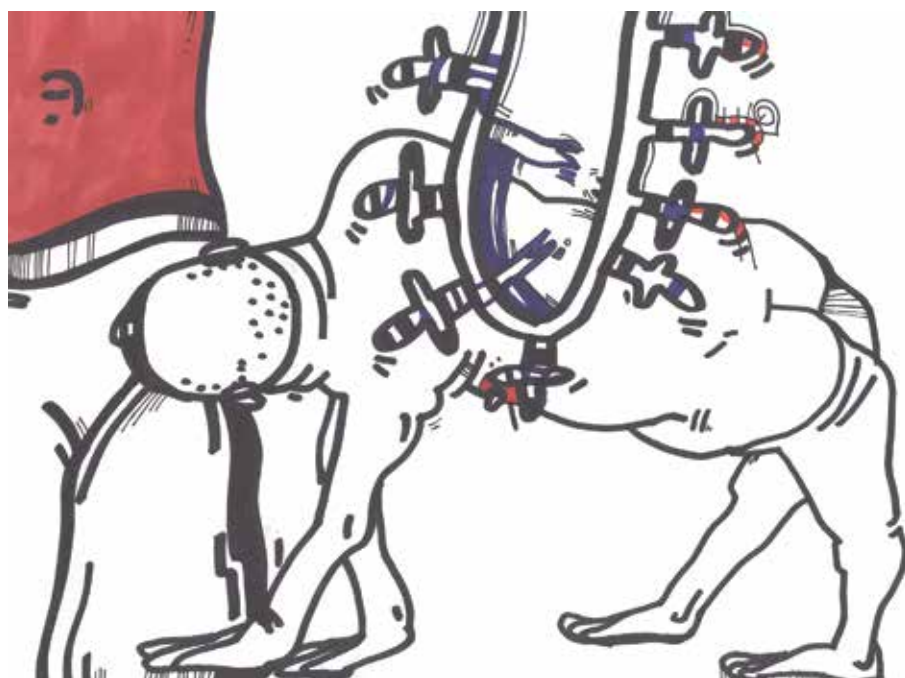
Átnevelő tábor 06

Átnevelő tábor 01

N R. 03

N R. 04

N R. 24

N R. 19

Üveggyöngyjátékos 06

„Földi dolog” lett, hogy mindhárom dimenzióra végtelen súlyú újabbak rakódnak. Ezek emészthetetlen tételek, mintha örület lenne, de nem, nem örület ez. Csak talajt kell veszíteni, és hagyni, hogy minden megtörténjen magától.

A neoevolúció hideg fejjel viszi a forró emberi szívet a markában – ez a giccs az emberlépték örök terhe. Az emberöszön még a végtelen nagyságú, élhetetlen vákuumtengerekbe is bezsákol magának némi magyarázatot saját létére – pontosan ez történt a közelmúlt ezerszáz évében is. Ezekben az egykor elképzelhetetlen poszt-terekben éli most az ember a helyzethez képest egészen profán, hétköznapi életét. De hát mi sem bizonyítaná jobban az emberi jelenlétet, mint az, hogy e gyönyörű romokon újjáépíti magát? Nézzük csak meg: ki így, ki úgy. A disztópikus dimenzió emberibbnél emberibb megoldásoktól nyüzsög: a megoldástenger mátrixrendszerébe üveggyöngyökként záporoznak az eldöntött dolgok.

Enni kell, inni kell, óriássejtként bekebelezni a világot, majd egy belsőemésztésű, de kívülrre helyezett közös szervben elfolyósítani a szeretetet. Van, aki tornaruhában ken vért magára, kanállal, és ettől élvez el. Mindenki valamilyen, mindenkire társulnak jelzők, többszörözött milyenségek, utalások, linkek, rétegek és rétegek és rétegek. Mindennek nyomós oka van, ebben kár is kételkedni, a dolgok kinézete önmagában magyarázat arra a nagybetűs MIÉRT-re, amit egykor az emberiség mondott volna, ha a jövőbe lát.

Emberfogak szerteszt, szakadékokban feltorlódo város- és testrészdarabok féltornyai. Az iskolai táblára gyöngybetűkkel felírt rovartestrészek a keleti erotika hétismeretlenes egyenletét írják le. Egyes humanoid rovarok úrszondát építenek a hátsó kert helyén maradt használhatatlan szerszámmaradványokból, majd születésnap tortaként szeletekre vágják és vászonra festik. Többen gyufával megtűzött torkukon egyensúlyozva bámulják az eget. Ahhoz, hogy a hasdúc-láncokból felépülő antenna működésbe lépjen és jeleket fogjon a hasonló, aorta-maradványokból kinövő jeladótól, egy emberi hasra erősített, ipari rendszerbe foglalt ritmikus késelésnek kell történnie.

A valóságnak ára van, de a fájdalom felhőtlen. A holisztikus rovarmemória megmenekíti a fajunkat a pusztulástól. A rendszertelenség foka mindig csak az aktuális kor embersorsra vetett hálójának feszülésében értékelhető, amúgy annyi köze van a realitáshoz, akárcsak az időnek. Az is: bezár. Vagy felkap, majd elhajít messzire, ha olyan kedve tartja.

Bár már valójában poloskák, még mindig léteznek szarvasbogarak. Ha jól megfigyeljük őket, az egymás mögött álló bogárlábak együttes formája bizonyos szögből nézve olyan gyerekkori emléket jelent, amit ha aztán elforgatunk kilencven fokkal, majd negatívba tesszük, a képlet letisztul. Íme a harmónia. A jobb és a bal oldal hirtelen kiüresedik, a perspektívák, kioltják egymást, de marad valami. Valami. Az a gesztus, amivel az egész világ megteremtődött? Az ötlet, hogy létezzünk? Ez marad? Ezt mindenki érezze maga.

Óriási utat járunk be egyetlen atom megmozdítása nélkül. Tulajdonképpen csak elszenvedjük a világot. (Minden véres velejáró csak sallang.)

Az élet élni akar bennünket. A valóság végtelen valóság.

Büky László

Karinthy Frigyes gubóinak nyomában

Karinthy Frigyes *Capillária* című regényében Gulliver seborvos a tenger mélyére kerül, mert a hajót, amelyen szolgál, egy német tengeralattjáró torpedója érte. Az orvos különös világba kerül a víz alatt, és különös dolgokat tapasztal, többek között ezt: „*Eleinte izgalomban nem vettem észre, hogy valami akadályoz a futásban – sárga, sima, aranyos szálak hurkolódtak kezemre, nyakamra, lábamra. Egyszerre elvágódtam, és nem tudtam mozdulni többet. Ezer és ezer szál kötözött össze, sűrűn, mint valami szövetek, gubó vagy háló – szemeim előtt kereszteződtek a szívós, vékony szálacskák. A dongó érezhet ilyesmit, mikor ostoba fejét befúrva a pók szövetekén, keresztül akarja törni, s egyszerre belegabalyodik*” (Karinthy Frigyes 1957a: 114–115). – (A következőkben e kiadás lapszámai és az író neve KF rövidítéssel szerepelnek.)

Amikor azután megjelenik a regényben a „[m]agas, rendkívül karcsú és mégis telt nőalak, rózsaszín köpenyben, lebegő és elfolyó hajában csodálatos színű virágok”, aki tágra meresztett szemmel nézte a seborvost, majd „[...] gyors és heves mozdulattal megrázta a fejét – suhogó hullámvás pezsdült meg körülöttem a lila fényű vízben s abban a pillanatban éreztem, hogy kötelékeim meglazulnak” (118). Nem írja meg Karinthy, hogy a capilláriai (király)nő hajzata lenne az az – „[...] aranyzőke folyó, mely puhán ringott és lebegett körülötte a vízben [...]” (117) –, ami mozdulatlanságba kényszeríti a seborvost, de a történet erre vall, nem is szólva az „ezer szál kötözött össze” kifejezésnek a szerelemmel kapcsolatos társításáról, amire hajdani példa: „*Cumilla szép haja megkötőzészűvét, | Iffiu Delimannak [...]*” (Zrínyi 1651). A szimbolista és szecessziós XX. század eleji képzőművészetben nem ritka a női haj szinte túlzó méretű ábrázolása, ornamentikává alakítása (ld. Gustav Klimt: *Danaé*, 1907 k.; Pierre Puvis de Chavannes: *Fürdő fiatal lányok a tengerparton*, 1879; Peter Behrens: *A csók*, 1897). Karinthy leírása a nőalakról efféle rajzolatot ad. Ami szintén a szimbolikához kapcsolja a nők országának tenger alatti hölgyeit, az nem csupán a rózsaszín köpeny, a lebegő és elfolyó haj (a későbbiekben „*libegő aranyhajad, amely napsugár*”), hanem az itt élő nők egész testének tejüvegszerű, opálszerű átlátszósága is. Mindezzel szembeálló helyzet az, amelybe egy ideig a seborvos került, szövetekbe, gubóba.

A nőiséget, a (női) szépséget felidéző-jelképező *haj* az író *Pitypang* című versének (KF 2017: 22–23) egyik témapontja, amely a pitypangvirág részeivel párhuzamba kerül:

Kezed felé
Kezed, hajad felé
Kezed, hajad, szemed felé

Kezed, hajad, szemed, szoknyád felé
Mit kapkodok?!

[...]

Porzód felé
Porzód, bibéd felé
Porzód, bibéd, szárad felé
Porzód, bibéd, szárad, szirmod felé
Mi kapkod így, pitypang?

A XX. század első harmadában és utána is népszerű filmszínésznő (szőke) haját többször említi írásaiban Karinthy: „A hajáról, ami pontosan olyan szőkére van festve, és pontosan úgy hullámszik, mint Marlene Dietrichhel élükön, egy egész női hadsereg természetes csákója, vagy minek nevezzem?” (KF 1984a: 96). A női haj szépségét, illetőleg erotikus hatását közvetve jelzi a színésznő következő összefüggésekben való szerepeltetése is: „Nagy újság Hollywoodban s Marlene Dietrichnek, Szekszeppília királynőjének alattvalói, a földgömb női nemre besorozott hadserege, érzékeny füllel figyel a riadóra: a fejedelelnő új divatot hirdet!” (KF 1984b: 59); „Elcserélném szekszepilemet Marlene Dietrich költői tehetségével” (KF 1984c: 203).

A hajóorvosnak a királynővel való kapcsolata hosszabb idő múlva válik olyanná, mint amilyent a Zrínyi Miklós tollából való metafora ábrázol. Egyelőre csupán időlegesen és (látszólag?) fizikailag kerül mintegy gubóba zártságba. A szerelmi érzésnek a világtól való elfordító hatása csak később jelenik meg, amikor vallomást tesz Opula királynőnek. „A szerelem, a szerelem, | A szerelem sötét verem; | Beleestem, benne vagyok, | Nem láthatok, nem hallhatok” – írta meg Petőfi Sándor a gubóba zártságnak megfelelő állapotot. Petőfi nyelvhasználatában nem találhatni meg a gubó szót a műveiből készült írói szótár szerint. A köznyelvben sem gyakori szónak számos jelentése van, az ÉrtSz. hét csoportot vesz föl, az első: „Bizonyos rovarok, főleg szövőlepkék hernyója által maga köré szőtt burok, amelyben a hernyó bábbá, majd lepkévé fejlődik.” Az ehhez kapcsolódó jelentésárnyalat – „A selyemhernyó gubója, amelyből a selymet készítik” – írott forrásból a XVIII. század óta ismeretes, akkortájt terjedt a magyarországi selyemhernyó-tenyésztés, vö. Sollenghi 1770.

A Karinthy-regény tenger alatti nőországában különös, angolnára emlékeztető lények, úgynevezett bullokok élnek, fejüknek „arca volt, abban az értelemben, hogy emberre szoktuk mondani széles és dudoros, kopasz koponya és igen magas homlok alatt két hunyorgó, lobogó szem” (112), ezenkívül is meglepő a külsejük, mindenféle apró, csápszerű nyúlványok, uszonyok, körmök vannak rajtuk. A fantasztikus birodalomban ők a férfiak, ám az oihák (vagyis a nők) világában látszólag fölöslegesek, minegyikük „megvetett és lenézett kis háziállat formájában él – teste nincs ötvenedrésze sem az oiha testének s élete kényre-kedvre ki van szolgáltatva az oihának” (131). Az oihák egyik tápláléka is a bullokok

fejből kinyomott „sárgásfehér velő” (123). Ruházatukat is a bullokok adják: „Az a végtelenül finom és lenge selyemszövet, amibe az oihák átlátszó testüket burkolják, a már teljesen érett, öreg bullokok egy sajátos terméke, olyanféle, mint minálunk a selyemfonál. Az öreg, teljesen kifejtett bullok rendes körülmények között (ha előbb meg nem eszik vagy ki nem füstölik) begubózik: e célra agyából, száján keresztül, egy igen vékony, hosszú, fekete fonalat bocsát ki, hogy a gubó tömör és láthatatlan legyen. A bullok-gubót az oihák – éppen úgy, ahogy mi a selyemgubóval tesszük – forró vízbe dobják, a bullok-báb megdöglik, s a fonalat le lehet fejteni s szövetet csinálni belőle. Egy ilyen fonál egyszer kezembe került, hoztam is belőle magammal, s a vegyelemzésnél meglepetésemre kiderült, hogy ugyanabból az anyagból való, amiből nálunk a tinta készül” (146).

Karinthy a selyemhernyó gubókészítését, e burok feldolgozását mondja el, vagyis metaforára emlékeztető vegyes allegóriával (allegoria mixta, ld. Fónagy 1970) adja az olvasó tudtára, hogy a valóságos világbeli, XX. század eleji polgári világ férfiszerepe *Capilláriában* nem érvényes. Ennek kifejezése az a váratlan fordulat mint irodalmi hatásforma, amely szerint a bulloggubó fonálának anyaga a földi világ tintájával egyezik. Ez az allúzió a férfiúi képességek felsőbbrendűségére vonatkozik, amely a regényben egyáltalán nem érvényes, vagyis arra, hogy a férfiak az írás, a tudomány, a műveltség letéteményesei.

Egy humoreszkben is megtalálható a selyemfonállal begubózó hernyó és az író, valamint a tinta párhuzamba állítása. A „Hogy mi az író, Pistike?” kérdésre az alábbi, ugyancsak allegorikus a válasz: „Hát így van az íróhernyóval is, Pistike. Az író bácsi fiatal korában eszik mindenféle levelet, de nem eperfalevelet, hanem olyan levelet, amit a feleségének mások írtak, írt levelet meg könyvlevelet [...] ez aztán az író fejében átalakul tintává [...] az író abbahagyja az evést, és kiengedi magából a tintaszálat, hogy begubózza magát, és majd lepke lesz belőle” (KF 1958a. II: 38–39).

A begubózik és a gubózik igék a Magyar nemzeti szövegtárban (MNSzt.) 9 és 8 adattal szerepelnek, gyakoriságuk ebben amiatt is ritka, hogy ugyanaz a szerző többször használja mindkét szót.

A lepke ~ pillangó és más rovar is föl-fölbukkan Karinthy műveiben. A diákletről írott egyik novellájában található az ihlető forrás: „Mert valamit tudnak [ti. a lányok], amit én nem tudok. Különböztetnek buták és tehetetlenek, növényt és bogarat nem gyűjtenek, bélyeget se” (KF 1958b. I: 167).

Az író által tragikomédiának nevezett darabjában a valóság és a valósághoz való hasonlítás (mondhatni:) filozófiai-stilisztikai kérdését feszegeti, amikor egy felhő látványához keresnek a szereplők a rovarok közül hasonlítás alapot:

Ember Lidérchez. Hogy van, művész úr?

Lidérc feléje fordul. Ó... Ember Sándor. – Kifelé mutat. Nézze... nézze... nem olyan, mint egy nagy, himporos lepke?

Ember. Nem. Olyan, mint egy kicsi, bemeszelt felhő.

Lidérc. Szitakötő... Egy kecses szitakötő...

Ember. Mondja, hány órákor szokott felkelni, ha arról van szó, hogy *szitakötőt* láthat?

Lidérc *nem érti*. Miféle *szitakötőt*?

Ember. Miféle *szitakötőt*?! Olyan *szitakötőt*, mint egy *szitakötő*. Egy egyszerű, eleven *szitakötőt*.

Lidérc. Nem értem.

Ember. Nem érte! Hát ha maga hét órákor kel fel, hogy egy repülőgépet lásson, ami még annyira se tetszik magának, mint egy *szitakötő*, mert hiszen csak úgy tud tetszeni valahogy, hogy a *szitakötőhöz* hasonlítja – akkor legalábbis háromkor muszáj felkelnie, ha arról van szó, hogy egy igazi *szitakötőt* lásson (KF 1957b: 116).

Egy másik, szintén elképzelt világban játszódó darabjában Délia énekében jelenik meg a *lepke*:

*Halkul a szivverés
Elszáll a hang
Táncol a lepke*

*Arcodba csap.
Halkul a szivverés
Elszáll a lepke
Már messze zümmög
Valahol kint
Vége szegénynek[.]*

Genius egy másik világot kezd megismerni, amelyikben fény van és nap, és látni lehet, ilyen képessége senkinek nincs, Genius sem tudja megmagyarázni, mi az, amit észlel. A lány dalában már előre megjelenik a motívum, amely, mint Délia dalában is, valami végzetes csapongás-pusztulás jelzése ezúttal a szerzői utasításban: „...*menned kell, iramló lábbal, tátott szájjal... kimeresztett homlokkal... futnod... arrafelé... arrafelé... eszméletlenül kapkod a horizont jelé... ahol az a Nagy, az a Nagy... Ezek a mozdulatok a lepketánchoz hasonlóak a láng körül*”.

(KF 1957d. I: 434; 438).

A női szépséggel és fiatalsággal összefüggő a lepkemotívum a hétköznapi életet élő Beatrice látomásában, amely kapcsán földéződik az egyik barátja által Alighierinek nevezett diák, aki őt földbe gyökerezetten nézte, amint lejött a templom lépcsőjén:

„[...] és két oldalán a lépcsőnek millió meg millió fehér báránnyelű... fehér galamb... fehér szárnyak... És ő lassan emeli két pillangó kezét...” (KF 1957c. II: 146).

A *Capillária* után kiadott *Kötéltánc* című regényében, amelyik 1923-ban jelent meg, szintén van a *gubóval* kapcsolatos ábrázolat. A nyitófejezetben egy pilóta készül leszállni:

„[...] egy pillanatra eleresztette a kormányrúd fogantyúját – a madár halkan siklott előre, ereszkedni kezdett. [Új bek.] A pilóta most lehajolt. Lábai előtt, kiterítve, ott feküdt a fehér selyembe göngyölt test, mint valami selyemgubó, elvékonyodva egyik végén. Óvatosan fejtette le a fejről a selymet: az arc szabaddá vált. Fehér volt és nyugodt a szép vonalú száj [...] a szép, mély bársonyszemek csukva voltak, és fölöttük kissé kérdőre emelve a szemöldök vékony és komoly íve. [...] Megcsókolta a két csukott szemét – habozott, de a száját már nem merte megcsókolni. Az arc nem mozdult a csókra [...] A pilóta visszagöngyölte selyemgubójába a holttestet, lábai elé eresztette vissza, és megragadta a kormányfogantyút. A madár farka szisszenve lecsapódott, emelkedett a váz, és nekifeszült a szélnek” (KF 1958c: 15–16). – (A következőkben e kiadás lapszámai szerepelnek.)

A földet érés után a pilóta egy barlangba rejti el a repülőt, a nagy erőfeszítéssel járó műveletet messziről „[...] ha ki látja, úgy vélte volna, fekete hangya viaskodik elejtett pillangó tetemével, hogy becipelje a föld alá” (19). Aztán elzárta a barlang bejáratát, „[...] homokból és gallyakból készített torlaszt, elfödte az egészet, mint ahogy a darazsak szokták télire eltett zsákmányukat, a tarka döglegyet befödni, hogy zümmögve szálljanak tovább” (20). (A rovaratani párhuzamok pontatlanok. A fekete hangya aligha ejt el pillangót, olyan darázs faj pedig, amelyik télire táplálékot raktározna, nem ismeretes. Az ún. útonálló darázs szinte mindig pókot ejt zsákmányul, ebbe helyezi petéjét, majd üreget ás, amelybe a bénult pókot helyezi.)

Amikor majd a regény három személyiségben szereplő – Jellen Rudolf, Darman Dénes, Raganza – hőse visszamegy az elrejtett repülőgéphez:

„[...] a nagy tárgyat egy nyakig sáros, fáradt emberalak rángatja kifelé a hegyből, iszonyú erőfeszítéssel vonszolja maga után. A kerek belesüppednek a sárba, nem engednek, ilyenkor hátrafut, alája mászik, lökni, emelni próbálja. Ugy hat a dolog, mint mikor a galacsintúró bogár egy veréb tetemét igyekszik felemelni, átgördíteni másik oldalára. [...] a gép nyílásába dugja kezét, mélyen lenyúl, előrebukó fejével. Rángatni kezd valamit. Hátralendül, valami, amit rángatott, elszakadt a kezében: görcsösen összeszorított ujjai közt egy darab szennyes, fehér selyem. Nézi, arcához, orrához emeli, összeborzong, és elhajítja. Habozik, azután megint benyúl a nyílásba. Tapogat, keres. Mindkét keze elmerül valamibe. Most mintha súlyos, enyves, ragadós tömegbe tapadna: nagy erőfeszítéssel húzni kezd megint valamit. Bizonytalan tömeg emelkedik a nyílás szája fölé: szennyes, fehér selyembe burkolt tömeg. Megtámasztja az ülőke szélén, azután mintha érett banánt hámozna, bontogatni kezdi a selymet. Iszonyodva hőköl hátra. Habozik, odanyúl megint, a szétfolyó, mállott, barna pépet érintik ujjai, mikor visszakapja, golyó alakú kocsonya marad a két ujj között, borzadva rázza a kezét, a szennyes selyembe törli meg” (199–201). (A galacsinhajtó bogárról írtak esetleg hiperbolaként fogadhatók el, amúgy a rovar csupán trágyagömböcskét görget.)

Ugyanez a képzet jelenik meg feleségének halála után az író naplójában 1919. január 20-i bejegyzésben:

„Ma délután kint voltam a temetőben. Sokáig néztem a sírt: milyen furcsa, hogy olyan közel van hozzám, ha a szobában ülnénk együtt, se lehetne közelebb. És milyen rettenetes, hogy mégis nincsen itt: az a szétomló massa, ami itt szörcsög alattam, mert ő, ez bizo-

nyos és mégis... hiszen ez volt ő, én istenem, ez a szurtos pép, ami koponyájában szikkad, mint romlott tejfel elhanyagolt csészében [...]" (Karinthy Frigyes 1938).

A korábban fehér selyemgubóba gyöngyölt holttestből szétfolyó barna pép lett, szennyes lett a fehér selyem, nem sikerült tehát a gubóba zárt lény átváltoz(tatás) a pillangóvá, amire célzást is tett korábban az író („*fekete hangya viaskodik elejtett pillangó tetemével*”). A döglegyek, a galacsinhajtó bogár, a golyó alakú kocsonya olyan együttlőfordulások, amelyek a pusztulásra utalnak, szemben a Capilláriában leírt ábrázolattal, amelyben a nő (és országa) a maga nemében (is) a szépség.

A *Capilláriában* a nő rabságába került férfi, a Kötéltáncban a három személyiségben szerepeltett hős vesztesége (a szeretett nő elvesztése) a világtól való elkülönülés kétféle jelensége. Mindkettő a gubóba zártság képze (Roman Ingarden kifejezésével) mint ábrázolt tárgyiasság jelenik meg. A gubóba zártságból való kikerülés, átváltozás kétféle kimenetelű.

A Karinthy-kortárs Babits Mihály ([1920:] 49) a gubó képzetet ugyancsak használja, nála a kiszabadulás jelképessége jelenik meg: „...*Mikor l kel ki vak szemhéjaitok nehéz gubójából az isteni Látás l fájdalmasan?*”. Babits kifejezésében a *gubó* = *szemhéj* metafora szerepel, és ami kikel, az „az isteni Látás” szimbolikus (mondhatni?) lepkéje. A nyelvjárásokból ismerhető a *gubó* szó ’szemgolyó’ jelentésben is egyetlen előfordulással, ezt a szójárást a Bán-patak völgyéből jegyezték föl (Nyr. 1902: 468).

Radnóti Miklósnak leginkább korai lírájában tapasztalható érzéki tájábrázolás, ám később is rajzol képeket a tájról, amelynek a több értelemben is sötét állapotában is várja az idillt, a még elzárt szépség-békesség lepkéjének megjelenését a gubó- és lepkemotívummal (Radnóti 1959: 156):

*Fű nő, rügy izzad, hallgatag
gubók ölében készül már a lepke,
halat pólyálgat a patak,
gyöngy pára száll az álmodó hegyekre.*

A fenti példák ellenére is tudható, hogy a *gubó* szó használata meglehetősen ritka, a 187 644 886 szó terjedelmű Magyar nemzeti szövegtárban 15 előfordulás van (MNSzt.), ezekből kilenc van szépirodalmi szövegben. Tamási Áron írásaiban nyelvjárásinak tartható a szó beépítése: „*Én pedig meghúzódtam az egyik sarokban, akár egy óriási cseremakk vagy talányos, nagy gubó*” (Tamási Áron www-1); „*De szegény asszony, kinek egy gubó [daganat, bibircsók] is volt az arcán, nem tudott sem rajtam, sem anyámon segíteni*” (Ragyog egy csillag, Tamási Áron www-2).

Határ Győző műveiben a *gubó* és *gubózik* a képépítés eszköze: „*Te is beleszülettlé ebbe a kényelembe; a Hárfás már kezdettől fogva ott ringatott képzelgéseinek márvány-tengerén, tornyában téged gubózott, és épp ezért még csak meglepetést sem mutatott, amikor egy kora tavaszi délutánon előléptél, Óriáspillangó, a gubó megfeszülő selyemszála mögül*” (Határ www-1); hasonlóképpen metaforikus kép: „[...] bizonytalanság vesz körül, de úgy, mint a hernyóbábot a gubó, ha a gubó maga a sötét világegyetem. Vessed le

a gubót, ember, vedd le a bizonytalanság koporsóját: tanulj meg lepkeszárnyon emelkedni [...]” (Határ www-2).

A *te Óriáspillangó metaforához szemantikai mezőkapcsolattal tartozik a gubó, amelynek „megfoszló selyemszála” közül bontakozik ki a képzelgések személye (is). A másik szöveghely a bizonytalanság hasonlaltal való magyarázata, amelyhez a *gubó sötét világegyetem metafora kapcsolódik. Ebben a sötét nem csupán a fény hiányát, hanem a nyomasztó, a leverő, a kétségbeejtő állapotot is jelenti. A gubó ugyanakkor a felsorolás következő elemével is asszociál, hiszen bizonytalan, hogy a gubó nem koporsója lesz a várva várt lepkének. Ez a lepkeszárny metonímia szintén beletartozik a gubó–pillangó képzetkörbe, egyszersmind metaforikus, a bizonytalanság koporsója szókép révén a halálon, a pusztuláson való túlemelkedés, túlszárnyalás lehetőségére utal.

A gubó főnév és a (be)gubózik ige használata a személyiség mástól vagy a világtól való elzárkózását, ugyanakkor az ilyen kíváncsi vagy nem kíváncsi állapotból való kibújást, kikerülést képes sugalmazni az olvasó számára. A valóság hernyójának átalakulása, a lepke-pillangó bevonása az ábrázolt tárgyiasságok közé nem csupán az elzárkózás ellentéte, hanem a világ szépségének vagy éppen az érzelmeknek jelzése.

Irodalom

Babits Mihály [1920.] Az óriások költögetése. In: *Nyugtalanság völgye*, A Táltos kiadása, Budapest. 48–49.

Fónagy Iván 1970. [Az] allegória. [1. rész.] In: Király István főszerk. et al., 1975–1995. *Világirodalmi lexikon* 1–13.

Határ Győző www-1. *Pepito és Pepita*. https://reader.dia.hu/document/Hatar_Gyozo-Pepito_es_Pepita-122_ (2020. I. 18.)

Határ Győző www-2. *Csodák Országá HÁTSÓEURÁZIA*. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/HATAR/hatar00169a_kv.html (2020. I. 18.)

Karinthy Frigyes 1938. *Kiadatlan naplójából*. *Nyugat* XXXI 12: 436–441. Karinthy Frigyes 1957a. *Utazás Faremidóba – Capillária*. *Gulliver hatodik útja*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 63–209.

Karinthy Frigyes 1957b. *Holnap reggel* (Tragikomédia három felvonásban). In: *Hökömszínház I–III*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. I: 5–141.

Karinthy Frigyes 1957c. *Beatrice*. In: *A lélek arca I–II*. Összegyűjtött novellák. Magvető Könyvkiadó, Budapest. II: 144–147.

Karinthy Frigyes 1957d. *Lepketánc* (Fantasztikum egy felvonásban). In: *Hökömszínház I–III*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. I: 395–444.

Karinthy Frigyes 1958a. *Allegória az íróról*. In: *Az egész város beszél* I–IV. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. II: 38–41.

- Karinthy Frigyes 1958b. A lányok. In: *Az egész város beszél* I–IV. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. I: 167–71.
- Karinthy Frigyes 1958c. *Kötéltánc*. Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Karinthy Frigyes 1984a. Nem ismertem meg. In: *Szavak pergőtüzében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1984. 95–97.
- Karinthy Frigyes 1984b. Marlene Dietrich azt üzenté... In: *Szavak pergőtüzében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1984. 59–63.
- Karinthy Frigyes 1984c. Csénzs. In: *Szavak pergőtüzében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1984. 200–204.
- Karinthy Frigyes 2017. Pitypang. In: *Összegyűjtött versei*. Magvető, Budapest. 22–23.
- MNSzt. = *Magyar nemzeti szövegtár*. MTA Nyelvtudományi Intézet. http://mnsz.nytud.hu/secret/szovegtar_hun.html (2020. II. 18.)
- Nyr. = Válaszok. *Magyar Nyelvőr* XXXI [1902]: 463–471.
- Radnóti Miklós 1959. Éjfél. In: *Összes versei és műfordításai*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 156–157.
- Sollenghi Károly 1770. *Új módi magyar selyemruha*. Landerer János Mihály, Pozsony
- Tamási Áron www–1. Hopposi legények, https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/TAMASI/tamasi00243/tamasi00377_o/tamasi00377_o.html (2020. I. 24.)
- Tamási Áron www–2. Ragyog egy csillag, <https://mek.oszk.hu/01000/01090/01090.htm> (2020. I. 24.)
- Zrínyi Miklós 1651. Obsidionis szigetianæ. In: *Adriai tengernek Syrenaia*. Pars prima, 72. vsz.

Lengyel András

Kosztolányi ál-Goethe-verse

Az *Uj Nemzedék* híres-hírhedt *Pardon...* rovatának anyaga a közelmúltban kötetben is megjelent. (*Pardon...* az *Uj Nemzedék* rovata Kosztolányi Dezső szerkesztésében 1919–1921. Szerk. Arany Zsuzsanna. Bp. 2019.) Ennek az anyagnak az egyik, különösen érdekes darabja az 1920. január 9-i *Tudja Ön, mi az a gajdesz?* című glossza. A szöveg nemcsak mint az antikommunista és antiszemita retorika ügyes mixtúrája érdemel figyelmet, de az érvelés módja is szimptomatikus. A maga nemében remeklés, a hamis valóság teremtésének egyik magyar mesterműve. Ezt a glosszát a sajtó alá rendező, akitől egyébként nem áll távol a „szerecsen szappanozása”, Kosztolányi írásának tartja – megítélésem szerint is okkal s joggal. Érdemes azt is megjegyezni, hogy a rovat anyagát ismertető Hahner Péter is idéz a glosszából – mint Kosztolányi éles szemű meglátásainak bizonyítékát. (Egy különleges kordokumentum. *ÉS*, 2019. aug. 23. 21.) Azaz, Hahner nemhogy nem vitatja Kosztolányi szerzőségét, de a glosszát kimondottan Kosztolányi dicséreteként emlegeti. Kosztolányi szerzőségét ez esetben tehát bizonyosan nem a szerzőt diszkreditálni akaró elfogultság tételezi.

Magam úgy vélem, a glossza a „műfaj”, a hamis realitás konstruálásának tanítandó példája – s ez is Kosztolányi szerzőségének indirekt bizonyítéka. Ilyet a Kosztolányiné által „terroristaként” emlegetett Lendvai Istvánék (Kosztolányi szerkesztőségi társai az *Uj Nemzedéknél*) nem tudtak írni. Ez a szöveg hozzájuk képest túlzottan finom érvelés, míves technika. Ész, elegancia és „kormányozható morális” jellemzi. Egy ilyen írás megalkotásához Kosztolányi tehetségére, „kommunikációs” kreativitására volt szükség.

A gajdesz-glosszának egyik fontos eleme egy versrészlet. Az érvelés egyik erős argumentuma ugyanis ez: „*már Goethe Mignonja azt énekelte:*

«*Ki még nem ízlelt rohamkéseket,
Ki még nem lógott fűtőtesten,
Duna mélyén nem töltött éjeket,
Mit tudja az, mi volt itt Pesten!*»”

Az idézet négy sor, a glossza állítása szerint Goethe *Mignon* című verséből való. De kinek a fordítása ez, s eredetije hogyan hangzik? Vagy másképpen kérdezve: pontos, hiteles fordítás-e ez?

Ha némi időt és energiát szánunk Goethe versének előkerítésére, azonnal kiderül, nem Goethe-versről van szó, hanem a „sármos antiszemita himpellér” egyik újabb svindlijéről. Olyan Goethe-vers ugyanis, amelyet bármily nagy rugalmassággal így lehetne lefordítani, nincs. Az 1795/96-ra datált *Mignon* német szövege ez:

*Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen
Im dunklen Laub die Goldorangen glühen,
Ein sanfter Wind vom blauen Himmel weht,
Die Myrte still und hoch der Lorbeer steht,
Kennst du es wohl?*

Dahin! Dahin

Möcht' ich mit dir, o mein Geliebter, ziehn!

*Kennst du das Haus? auf Säulen ruht sein Dach,
Es glänzt der Saal, es schimmert das Gemach
Und Marmorbilder stehn und sehn mich an:
Was hat man dir, du armes Kind, getan?
Kennst du es wohl?*

Dahin! Dahin

Möcht' ich mit dir, o mein Beschützer, ziehn!

*Kennst du den Berg und seinen Wolkensteg?
Das Maultier sucht im Nebel seinen Weg
In Höhlen wohnt der Drachen alte Brut
Es stürzt der Fels und über ihn die Flut
Kennst du ihn wohl?*

Dahin! Dahin

Geht unser Weg, o Vater, laß uns ziehn!

E német versben, ha jól értem, egészen másról van szó. Sem a Dunáról, sem Pestről nem történik említés, és sem a rohamkés (bajonett), sem a fűtőtest nem szerepel a vers motívumai között. Az idézett négy sort fordításként sehol nem lehet föllelni.

Az idézett négy sor ugyanakkor föltűnően jól sűríti a „vörös diktatúrával” kapcsolatos kurzista vádakát, toposzokat. A figyelmes olvasót olyasféle fölismerés keríti hatalmába, mint hajdanán a Thaly Kálmán álkuruc verseivel szembesülő filológusokat: a vers jó, csak éppen nem az, aminek mondja magát. Nem Goethe korának nyelvi-tematikai attribútumai jelennek meg benne, hanem egy jóval későbbi nyelvi állapot. Egész konkrétan: ez nem egy tizennyolcadik századi német, hanem egy 1919/20 nyomait hordozó magyar vers.

Magyarán, a glosszában „idézett” vers egy Goethe tekintélye mögé bújó, aktuálpolitikai jellegű Kosztolányi-vers. Méghozzá olyan vers, amely közvetlen kommunikációs és politikai feladatokat látott el – megtorlásokat igazolt.

Ez a svindli – az ötlet is, a kivitelezés is – megint csak a Kosztolányi szerzősége melletti erős érv. A költészetnek ugyanaz az instrumentális használata érhető benne tetten, mint amelyik a háború idején, Belgium német lerohanása után, belgaellenes, belgákat gyalázó versek lefordításával és hírlapi közlésével „igazolta” – természetesen artisztikus alapon – a német akciót. (Hogy ez nem illik bele az artisztikus és apolitikus költészet Kosztolányi forgalmazta mítoszába, természetesen nem kérdéses. De ideje lenne végre a *homo aestheticus* politikához való valóságos viszonyát reálisan fölmérni.)

A gajdesz-glossza ismeretében viszont máris gyarapodtunk egy újabb Kosztolányi-verssel.

Schiller Róbert

Nem enged a negyvenkilencből – Pynchon és talán Szilárd Leó

Szénégetőnek tőkén a szeme, az otthonos szavak minden szövegben felragyognak a szemünk előtt. Még akár arra is hajlunk, hogy félreolvassunk egy kifejezést, csak hogy meghitt közegünket érezhessük magunk körül. Ahogyan például a költő Tóth Krisztina is műfajjelölésként olvassa a Síró ponyva reklámfeliratát. Nekem, öreg vegyésznek, egy amerikai regény közepéig se kellett jutnom, félre se kellett semmit olvasnom, hogy olyan, bárzsingot melengető kifejezésekre találjak, mint Maxwell-démon vagy a termodinamika második főtétele.

Thomas Pynchon angolul 1966-ban megjelent regénye, *A 49-es tétel kiáltása* arról szól, hogy... ez így kicsit nehéz. A regény kezdetén egy fiatalasszony, Oedipa Maas egy nap megtudja, hogy multimilliárdos egykori szeretője meghalt, és végrendeletében őt jelölte ki áttekinthetetlenül bonyolult hagyatéki ügyeinek végrehajtójául. Az ilyen fajta dolgokban járatlan asszony számára ez, persze talány a javából, amit meg kell fejtenie. Az asszony neve máris ilyen fajta feladatra utal, hiszen Oidipusz az „ki a nagy talányt megoldta”. Ezt a Thébát sanyargató szfinx adta fel, ő pedig a megoldásával megszabadította tőle a várost. Így magát uralkodóvá, saját anyját a feleségévé, Sigmund Freudot pedig egy nagy hatású szakkifejezés megalkotójává tette. Mrs. Maas nem old meg semmit – korunk leánya ő, csak kérdez és csodálkozik.

Nevek, utalások, könnyen, nehezen vagy sehogyan se követhető, egymásba fonódó eszmetársítások közül ez az első, és a megérthetők közül való. Azt már például kevésbé értem, hogy egy eszes fiatalember neve miért Fallopián, vagyis Petevezetési. Az olvasó leleményességén, műveltségén, rejtvényfejtő kedvén múlik, hogy mennyit tud kihüvelyezni a sok utalásból, valódi, fiktív vagy szándékosan félrevezető információból. Hogy rájöjjön, mikor akar az író játszani vele, és mikor szórakozni rajta. Sokan próbálkoztak a rejtvényhálózat kibogozásával. A magyar kiadás utószavát író Széky János szerint „a Pynchon-szakirodalom beláthatatlanná terebélyesedik...”; én a magam részéről ezt a megjegyzést tanácsnak tekintettem, és szigorúan meg is fogadtam.

A jelen idejű történet Kalifornia kisebb-nagyobb, létező és képzeletbeli városaiban játszódik, amelyek között Oedipa szüntelenül közlekedik, hogy megoldja a rárótt feladatot, meg hogy közben újakra bukkanjon, megoldható talányokra és kibogozhatatlan rejtélyekre egyenesen. Például betéved egy színházba, ahol egy Jakab-kori rémdrámát adnak elő; a regény megismertet a tartalmával, de azt

hiszem, az író ezen a helyen (is) bohócot csinál az olvasóból, a véres és leleményes kegyetlenségek mentén folyó történet – nekem legalábbis – áttekinthetetlen.

Oedipát azonban a dráma egyetlen sorpárja foglalkoztatja: *Szent csillagraj sem őriz, int e szó / Ha átkos órán föllel Trystero*. Két kérdéssel találja itt szembe magát. Kicsoda-micsoda ez a Tri(y)stero? És honnan származik ez a két sor? Az első kérdés a színházlátogató természetes kíváncsisága. De a második? Nyilván része a dráma csapnivaló szövegének. Nem! Oedipa valamitől gyanút fog, és filológusnak is becsületére váló nyomozásba kezd. (Szorgos szeretkezései mellett intellektuális élete se renyhe – már az első lapon szerelmet vall „egy száraz és vigasztalan dallamnak” a Bartók Concerto negyedik tételében.) Korabeli és késői kiadásokat néz át, jegyzetek jegyzeteit kurkássza, antikváriumokat és könyvtárakat böngész végig, az idézett sor helyén mindig valami más áll, és mindig más és más. Trystero még a nyomtatott és a hangzó szövegben is rejtélyeskedik. A név rejtélye aztán lassan talánnyá szelídül, a szöveg bújócskája azonban megmarad rejtélynek. Kiderül, hogy ez egy illegális postaszolgálat neve, amely valamikor a tizenhatodik században szerveződött, de még a mai Amerikában is tevékeny, és ma is a renden és establishmenten kívül állók szolgálatában áll. Eredetileg a Német-római Császárság hivatalos postaszolgálat, a Thurn und Taxis hálózat konkurensként alakult, és érdekeit útonállással, rablásokkal is érvényesítette. (Megjegyzés: a Thurn-Taxis hálózat valóban létezett, a Tristero az író fikciója.)

Rejtélyek és rejtvények áttekinthetetlen halmaza, angol, spanyol, latin, görög eredetű szavak és nevek, több jelentésű betűszavak, egymásba ágyazott események és helyszínek – talán a szerző se várja el, hogy az olvasó mindet megfejtse, megjegyezze és elhelyezze az igényes utalások és útszéli szellemeskedések hálózatában. Egy jelkép, a Tristero emblémája azonban elfeledhetetlen gyakorisággal és nagy írói leleménnyel jelenik meg. Oedipa először egy női mosdó falán látja meg, aztán egy házfalon, aztán postások ruháján, aztán ... aztán és egyre gyakrabban mindenfelé, végül egy értékes (éppen emiatt értékes?) bélyegen.

A Tristero postaszolgálat jelképe a regényben

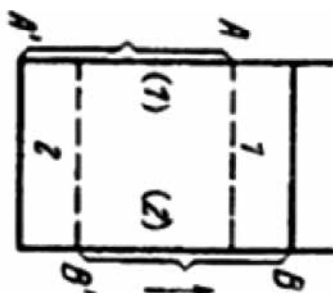
A jelkép értelme a regény szerint az elnémított postakürt – a Tristero-hálózat igyekezete, hogy elnémítsa a Thurn und Taxis hálózatot. Minthogy az egész dolgot, szolgálattal, útonállással, társadalmon kívüliséggel, Jakab-kori rémdrámával, milliárdos hagyatékkal Pynchon találta ki, nincs vele miért vitatkoznunk. Az igen terjedelmes kritikai anyagban, amelynek gondos végigolvasását magam részéről nagy alaposággal elkerültem, nem láttam annak nyomát, hogy ezt a magyarázatot (a talány megfejtését?) bárki is kétségbe vonná. Miért ne hinnénk

el, hogy a szerző azt találta ki, amit kitalált? Ha csak azért nem, mert annyi rejtélyeskedés és huncutkodó meg mélységesen mély eszmetársítás olvastán fel lehet tenni, hogy bolondot csinál belőlünk, olvasóiból.

A rohanvást bolyongó Oedipa utak, vasútvonalak, kábelkötegek bonyolultan összefonódó, egymással versengő hálózatában jut városról városra, ezekben tapasztalja meg Kaliforniát. Egyebek mellett azt, ahogyan egymás mellett halad, egymásba fonódik, majd kettéágazik a két posta, a hivatalos állami és az illegális, ezért érzeki izgalmakat kiváltó, rejtélyeskedő, földalatti szolgálat, amelynek még a neve se biztos. A hírközlés hálózatai ezek – erről, információról és információkat továbbító csatornákról beszél hosszan a szöveg.

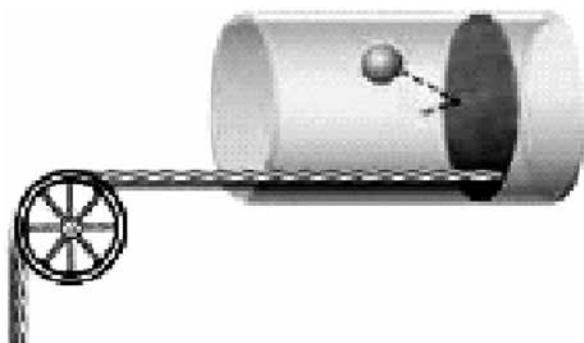
Ezt hamarosan nyilvánvalóvá teszi a regény, felokosítva (de tényleg!) az olvasót az információelméletnek, ennek a fizikai és matematikai diszciplínának a lényegéről. Oedipa összekerül egy fizikus feltalálóval, aki elmagyarázza, hogy mi módon kapcsolódik egymáshoz a hírközlés alapfogalma: a matematikailag definiált információ és a hőtanban alapvetően fontos mennyiség: a termodinamikai entrópia. A hírközlésben kábelek és hálózatok mentén továbbított jelek játszanak szerepet, a termodinamika törvényeit dugattyús hengerekbe zárt gázok kiterjesztésével, összenyomásával szokták a tankönyvek szemléltetni. Mi lehet a közös a két területben? A fizikus magyarázata szerint a Maxwell démonnak nevezett képzeletbeli lény teremt kapcsolatot a két fogalom között. Ez a lény sokáig csak pedagógiai feladatot látott el, arra szolgált, hogy megértesse a termodinamika törvényei és a magánosan mozgó részecskék magatartása közti különbséget. A magános részecske képes arra, hogy a termodinamika törvényeivel ellenkező módon viselkedjék. Jóval később aztán Szilárd Leó rájött arra, hogy ez azért van így, mert a démon ismeri minden egyes részecske helyét és sebességét, és ezt a tudását fel is használja. A démonnak információja van a részecskék fontos tulajdonságairól. Ez húsz évvel azelőtt történt, hogy Shannon és Weaver megalkotta volna az információ elméletét.

A fizikus egy könyvet mutat Oedipának. A borítón Maxwell szigorú, viktoriánus szakállá hullámszik – igazság szerint Szilárd Leó kétségtelenül kevésbé fotogén portréja lenne helyénvaló. Mert a könyv ábrája, ahogyan Pynchon leírja, Szilárdtól, az ő alapvető cikkéből származik. Maxwell ilyen ábrát soha nem rajzolt, Szilárd neve a könyvben nem fordul elő. Két egymásba hatoló téglalapot látunk Szilárd rajzán, hasonlót a Tristero-jelkép egymásba hatoló két háromszögéhez.

Szilárd Leó cikkének ábrája 1929-ből (elforgatva)

Lehet persze, hogy Pynchon későbbi ábrákkal találkozott, amilyenekből a múlt század közepe óta számos-számtalan látható a szakmai és az ismeretterjesztő irodalomban. Ilyennel például:

Maxwell démont magyarázó ábra részlete egy ismeretterjesztő cikkből

Ahol a Tristero postakürtje kör alakban meghajlik, ott ezen az ábrán a mechanikai munkára utaló kereket lát az ember. Aki szeret gyanakodni, épp gyanakodhatik – a Tristero-embléma nem elnémított postakürt, hanem Szilárd Leó gondolatkísérletének ábrája? Vagy ez is, az is?

A transzcendens eszű feltaláló persze nem tanítani akar, hanem feltalálni. Valami olyasmire gondol, hogy ha termodinamikai folyamatból információ, és információból tudat alakulhat – úgy bizonyára létrejöhet a fordítottja is, tudatból termodinamikai folyamat. Úgy gondolja, ha megfelelő alkatú emberek merően és saját mágikus erejükben kellő mértékben bízva bámulnak a Maxwell démon hengereire, befolyásolni tudják a jelenséget. Egyszóval Maxwell démonként tudnak viselkedni. Oedipát is megpróbálja démonná kiképezni. Annyit árul csak el, hogy „érzékeny” személyeket keres, akik ha merően nézik a két hengert, pusztán lelki erő kifejtésével el tudják mozdítani a hengereket elválasztó dugattyút. Oedipát ilyen „érzékenynek” reméli. Nem használja a pszichokinézis szót, amellyel ennek az (ál)tudománynak a művelői azt a meggyőződésüket fejezik ki, hogy az emberi akarat közvetlenül be tudhat avatkozni a természet jelenségeibe. Kísérletei azonban világosan erre irányulnak. Oedipa nem válik be, nem mutatkozik „érzékenynek”. „A kulcs: a kommunikáció” – kiáltja a feltaláló, de a tanfolyam sikertelennek bizonyul. Pynchon szemmel láthatóan nem szereti a parapszichológia ködös területeit. Ezt már a feltaláló neve is elárulja: Nefastisnak hívják, latinul a *nefas* szó tiltott, bűnös, istentelen cselekményt jelent. Egy percre azért hadd tétovázzak – amit tehát a feltaláló keres, az bűnös dolog. Nem feltétlenül lehetetlen. Évszázadokkal ezelőtt a fekete mágiát se azért üldözte az egyház, mert lehetetlennek, hanem mert bűnnek tartotta.

A regény kibogozhatatlan hivatkozásai, szimbolikus nevei, jelképei, évszázadokon átnyúló hamisításai, jelenkori életképei között racionális rendet vágni én biztosan nem tudok. Mindössze Szilárd Leó híreről igyekeztem valamennyire elhajtani a ködöt.

A regény vége egy árverés, ahol egyebek mellett a Tristero-bélyeget is felkínálják. Az utolsó, meg nem fejtett mondat csak ennyi: *Oedipa hátradőlt, és várta békén, hogy elhangozzék a 49-es tétel kiáltása. A 49-es?* Sok minden eszünkbe juthat erről a számról. Nekem az jutott az eszembe, hogy Shannon és Weaver könyve 1949-ben jelent meg.

Irodalom

Thomas Pynchon, A 49-es tétel kiáltása (ford., utószó, jegyzetek Székely János), Európa, Budapest 1990
L. Szilard, Zeitschrift für Physik. 53, 840–856 (1929)

C. E. Shannon and W. Weaver The Mathematical Theory of Communication. University of Illinois Press, 1949

H. S. Leff and A. F. Rex, Maxwell's Demon: Entropy, Information, Computing, Adam Hilger, Bristol, 1990

Staar Gyula

A harmadik mérföldkő

Emlékezés Weszely Tiborra (1936–2019)

„...mindenki saját maga adja meg életének értelmét.”

Werner Heisenberg

A matematika világirodalmának egyik gyöngyszeme 1831-ben került ki a nyomdából Marosvásárhelyen. Bolyai János munkája latin nyelven, 26 oldalon, két ábraoldallal és egy oldal hibajegyzékkel jelent meg. Ebben, az általa *Scientia spatii*-nak nevezett remeklésben a „tér abszolút igaz tudományát”, a párhuzamossági axióma nélküli geometriát építette fel. A Bolyai János nevet örökre a legnagyobb matematikusok sorába emelő írást ma *Appendix* néven ismeri a világ, mivel édesapja, Bolyai Farkas *Tentamen* című könyve első kötetének függelékeként jelent meg. Szomorú sorsú matematikus zseninknek ez volt az első, és egyben utolsó nyomtatásban megjelent munkája.

Az *Appendix* napvilágot látásának 150. évfordulóján, 1981-ben a Kriterion Könyvkiadó Bukarestben megjelentette Weszely Tibor *Bolyai János matematikai munkássága* című könyvét, mely kedvező fogadtatásra talált matematikusaink, matematikatanáraink körében. A könyv szerzője elnyerte a *Korunk* folyóirat 1982-ben első alkalommal kiadott Bolyai-díját. Ezt az elismerést ezután évről évre kiadták egy természettudományi és egy társadalomtudományi, Romániában magyar nyelven megjelent kötet szerzőjének.

Akkor már a *Természet Világa* szerkesztője voltam, a könyv engem is magával ragadott, természetesnek tartottam, hogy folyóiratunkban szólnunk kell róla. Méltó módon. Császár Ákos akadémikust, a neves matematikust és Vekerdi Lászlót, a kiváló tudománytörténészt kértem meg, hogy méltassák az erdélyi matematikus munkáját. Írásaik *A teljesség igényével* összefoglaló cím alatt, karöltve jelentek meg a folyóiratban.¹

Vekerdi László már évtizedek óta kísérte értő figyelemmel a Bolyai-kutatást, annak eredményeit. Ő volt, aki levélnek álcázott tanulmányt írt Németh Lászlónak, hogy készülő Bolyai-drámája megszületését elősegítse, bemutatva abban a nemeuklideszi geometria kialakulását, az *Appendix* jelentőségét. És ő volt, aki Benkó Samu 1968-ban megjelent *Bolyai János vallomásai* könyvét először méltatta itthon a *Valóság* folyóiratban, rámutatva, hogy ez a munka korszakos lépés a Bolyai-kutatásban. Nem tudom megállni, hogy ne idézzek Vekerdi Lászlónak ebből az írásából,² mert lenyűgöz a stílusa, ahogyan nagy tudásanyagát sűríti könnyeden, találó jelzőkkel az előzmények bemutatásához:

„Az eddigi életrajzírok inkább csak válogattak a gazdag kéziratok anyagban, s ki-ki a saját Bolyai János-elképzeléséhez keresett (s talált) benne adatokat. Sokféle elsődleges, másodlagos és harmadlagos Bolyai-kép keletkezett a száz év alatt; nagyon különbözőek és nagyon különböző értékűek; Bedőházi »rossz-fiú Jánosától« és Szily »félőrült vadzszenijétől« Dávid Lajos »koravén csodagyerekéig«, Alexits akadémikus »délceg forradalmáráig« és Tabéry »szarvasbikájáig«. A képek és

1 *Természet Világa*, 1982. 9. sz.

2 *Valóság*, 1969. 4. sz.

torzképek tarka kavargásából megnyugtató pasztellszínekkel emelkedik ki Németh László romantika ellen lázadó »racionalista-pozitívista gondolkozója« és Sarlóska Ernő elegáns (Benkő által is nagy elismeréssel idézett) »européer osztrák katonatisztje«... A sokféle Bolyai-kép után Benkő Samu most megjelent monográfiája az első írás, amely a képek mögött az emberig férköztött.”

Vekkerdi László a Bolyai-kutatás teljes körű ismerete birtokában vehette kézbe Weszely Tibor könyvét. Bízhatunk tehát az értékítéletében, amikor leírta, hogy ez a munka is mérföldkő a Bolyai-kutatásban. Néhány kiragadott részlet a méltatásából:

„Weszely Tibor könyve nem egyszerűen egyike a Bolyaiakról írt új könyveknek, a Bolyaiakról írt jó könyveknek, bár az is, kétségkívül. Az, mert Stäckelhez méltó alapossgággal ügyel szöveg és kommentálás követelményeire, Sarlóska Ernőhöz fogható éberséggel a körülményekre; Benkő Samut követi a történeti és emberi vonatkozások summázásában; Tóth Imrét és Toró Tibort a matematika-, illetve természetfilozófiai összefüggések ismertetésében...

Weszely Tibor könyve kiszabadította Bolyait a paralellák börtönéből, s megmutatta azt a mérhetetlenül tágasabb teret, amit lángelméje túl a paralellákon a matematikai gondolkodás egész világába nyitott. A paralellák inkább csak ablak volt, amelyen keresztül bepillantott ebbe a csodálatos új világba, a modern matematika világába. Az eddigi matematikátörténet-írási Bolyai János könyvét többnyire efelől a kétezer éves »ablak« felől vizsgálta, Weszely radikálisan fordított a nézőpontra: az ő Bolyai Jánosa határozottan a jövő, napjaink matematikája felé tekint. S így látszik csak igazán, mennyire az az Appendix, aminek Bolyai nevezte: Scientia spatii...

Igazán nagy történetíráshoz illően Weszely könyve nem annyira lezár, mint inkább megnyit kérdéseket; kérdéseket, melyek útbaigazíthatnak a múlt roppant bajosan áttekinthető terepén. Ebben az értelemben írta Tóth Imre Benkő Samu Bolyai-könyvéről, hogy Stäckel után a második lépés. Weszelyé a harmadik.«

Olvassunk bele még Császár Ákos professzor méltatásába is. Ő a matematikus precizitásával értékelt:

„Weszely Tibor előttiünk fekvő könyvének fő érdeme éppen az, hogy ismét könnyen hozzáférhetővé tette Bolyai János matematikai műveinek egészét. Így az érdeklődő és hozzáértő olvasó ismét első kézből nyerhet képet a matematikai tudomány e szellemóriásának nemcsak arról a munkájáról, amelyet végsőkéig kicsiszolt, hanem a töredékesen maradt, vagy éppen csak saját használatra készült vázlatos feljegyzésekről is, közvetlenül bepillantva így a kudarckok és sikerek között hányódó alkotó műhelytitkaiba.”

Weszely Tiborral 1982-ben találkoztam először, a Magyar Tudományos Akadémián, ahol a Tentamen és az Appendix megjelenésének 150. évfordulóján tudományos emlékülést rendeztek. Az előadók sorának végén ő, a Marosvásárhelyről érkező Bolyai-kutató állt. Nem bánták meg, akik kitartóan ott maradtak ezen az estebe forduló délutánon. Az utolsó előadó, Weszely Tibor felejthetetlen élménnyé varázsolta az emlékülést. Kutatásainak eredményein alapuló, Bolyai János matematikai munkásságát bemutató előadása végét szívósan rítóan szép emlékezéssel zárta a hely szellemét is magával hozó matematikus. Hiba lenne nem a teljes szövegét idéznem, ha már a szenvedélytől fűtött hangját nem adhatom tovább.

„Adózzunk még néhány percet a kegyeletnek, képzeletben pergettük vissza az irreverzibilis időt, és szóljunk néhány szót a bölcsőhelyekről és azok mai emlékeiről. Egy kis Szeben megyei erdélyi falu, Bolya az ősi fészkek. Itt született Bolyai Farkas is. János már Kolozsváron látta meg a napvilágot, abban a városban, ahol a nagy Mátyás királyunk született. A fiatal Bolyai család első lakhelye Domáld, abban az időben csak néhány viskóból álló isten háta mögötti kis helység, ahol Farkas családi örökségként kapott 12 holdas kis birtoka terült el. De csak három évig, mivel Farkas, mint a marosvásárhelyi kollégium professzora, 1804 tavaszán beköltözik Marosvásárhelyre. Később János a katonaság után hosszabb időre Domáldon húzódik meg. Kézszelfogható Bolyai-emlék ma Domáldon csak János édesanyjának, Arkosi Benkő Zsuzsannának a sírja. Halála előtt néhány héttel a súlyos beteg asszony megígérteti Bolyai Farkassal, hogy ha meghal, akkor őt

Domáldon temeti el, mert ott volt életében legboldogabb. Férje tiszteletben tartotta végakarátát. A szerencsétlen asszony még a sírhelyet is megjelölte. Az ősi birtok egyik kiugró domboldalát választotta örök nyugvóhelyéül, ahová Farkassal valamikor, szép idő esetén együtt jöttek fel kávézni és a tájban gyönyörködni. A sírhely, mely nem a temetőben van, idővel a felismerhetetlenségig egybeolvadt a környező legelővel. A század elején az ottani öregek szájhagyománya szerint már csak egy erősen korhadt faalkotmány jelölte ezt a helyet. Az 1973/74-es iskolai évben a székelykeresztúri líceum tanulóinak egy csoportja, fizikatanáruk, Illyés Ferenc kezdeményezésére, cserefából gyönyörű kopjafát faragott Benkő Zsuzsanna sírjára. A hosszas hercehurca után, Benkő Zsuzsanna halálának 160. évfordulóján, 1981 szeptemberében, a saját költségemen végül is felállítottuk a kopjafát, a székely faragóművészet megkapóan szép példányát. Az új síremlék jól illeszkedik be a tájba, a kis falu majdnem minden pontjából látható.

A két Bolyai városa azonban mégiscsak Marosvásárhely. Járv a Maros menti város régebbi útjait, a főtértől emelkedő Bolyai utcán elérkezünk az ősi volt református kollégiumhoz, ahol valamikor a világhírű professzor apa tanított, és zseniális fia tanult. Eme iskola kezdetleges kis nyomdájából került ki Farkas több műve mellett a Tentamen, és az ehhez kapcsolt Appendix. Az iskola szomszédságában található az az épület, melynek homlokzatán elhelyezett emléktábla figyelmezteti az erre járókat arra a helyre, ahol valamikor az ősi Bolyai-ház volt. Itt élt Farkas több mint egy fél évszázadon át, és itt töltötte gyermekéveit János. A kollégium századunk elején épült új impozáns épületével szemben áll a két Bolyai szobra, ettől alig 100 méter távolságra a Teleki-téka, ahol tudománytörténetünk e két büszkeségének kéziratait őrzik. Innen nem messze a katolikus és református temetők között a Somostető felé emelkedett a Kálvária utca, melynek emléktáblával meg nem jelölt egyik épülete helyén állt az a rozoga kis ház, amelyben Bolyai János életének utolsó éveit töltötte. Itt halt meg 1860. január 27-én. Annak idején Marosvásárhely nyárspolgárai nem is sejtették, hogy kit veszítettek el ebben a visszavonult, és szinte mindenkitől elhagyott emberben. A kötelező kis létszámú katonai kíséreten kívül csupán három városi lakos kísérte el utolsó útjára. Még jelet sem tettek sírja fölé. 33 év múlva Schmidt Ferencnek kellett Budapestről Marosvásárhelyre utaznia, hogy felkutassák Bolyai Jánosnak szinte az örök feledésbe merülő sírhelyét. Schmidt Ferenc felhívására a Matematikai és Fizikai Társulat gyűjtési akciót indított, és így sikerült előteremteni azt az összeget, mely egy egyszerű sírkő felállításához szükséges volt.

De ma már Marosvásárhelyen – ha megkésve is – elevenen él a két nagy tudós emléke. Megtanultuk tisztelni világklasszis nagyjainkat. Lelkes pedagógusok is akadnak, mint például Filep Etelka, a Bolyai Farkas Líceum matematikatanárnője, akinek minden diákja Bolyai-füzetet őriz. Ebben gyűjtik össze a tanulók a Bolyaiakról szóló kivágott cikkeket, ide teszik a róluk írt saját gondolataikat és tanulmányaikat, itt kapnak helyet az általuk készített vagy máshonnan összeszedett fényképek és fotókópiák.

Minden év november elsején, halottak napján, amikor az élők megemlékeznek elhunyt hozzátartozóikról, megragadóan szép ünnepi köntösbe öltözik a marosvásárhelyi református temető. Itt alussza örök álmát egymás mellett a két Bolyai. Hozzá tartozó leszármazottjaik már nem élnek Marosvásárhelyen, de sírjuk, melyet virágerdő övez, fényárban úszik. Százával gyűlnak ki a gyertyák, melyeket az idővel elégettek helyére az egymás utáni és szűnni nem akaróan lenyúló kezek helyeznek el. Minden ilyen világító gyertyalángban a város idesereglett lakóinak e gényes iránti megkésett tisztelete, valamint egy néphez és nemzethez fűződő néma görcsös ragaszkodása ég. De végül is az éjfélbe hajló sötétségben, a még megmaradt csonkává égett gyertyák fel-fellobbanó utolsó lángjai is kialszanak, s a lassan elnéptelenedő temetőben csak a Somostető irányába tartó hideg novemberi szél érzékelteti az idő könyörtelen múlását.”³

3 Az előadás teljes szövege a Természet Világa 1983. évi 5. számában jelent meg, Bolyai János hátrahagyott matematikai munkái címmel.

Miközben Weszely Tibor lelépett az előadói emelvényről, kitört, és percekig tartóan zúgott a taps. Én pedig örökre szívembe zártam ezt az embert. Többen szorongatták a kezét, szóltak hozzá, gratuláltak neki. Vártam rá, hiszen megbeszéltük, hogy itt találkozunk. Végül hozzám is elért, köszönte könyvéről a *Természet Világában* megjelent méltatásokat, s elhatároztuk, hogy ezután még jobban összekötjük útjainkat. Megegyeztünk, hogy a következő találkozásunkkor hosszabb interjút készíték vele. 1984 nyarán nyílt erre alkalom, amikor újra eljött hozzánk, hogy a Bolyai János Matematikai Társulat Rázt László-vándorgyűlésén átvegye a neki ítelt Beke Manó-díjat. Ebben az elismerésben a matematika oktatásában és népszerűsítésében kiemelkedő eredményeket elérő tanárok részesülhetnek. A vándorgyűlésen részt vevő tanároknak Weszely Tibor ismét nagy sikertű előadást tartott Bolyai Jánosról. Utána a matematikatanárok szeretettel vették körbe, az őt ölelő gyűrűből csak inteni tudott nekem, én pedig visszajeleztem: jó, akkor majd holnap újra eljövök. Másnap azután már nyugodtan leülhettünk és hosszan elbeszélgettünk az életéről, a matematikáról, a Bolyai-kutatás, s általában a tudománytörténet iránti elkötelezettségéről. Itt mindössze két megfontolandó gondolatát idézem, választát arra a kérdésemre, hogy milyen tanácsot adna annak a fiatal kutatónak, aki tudománytörténeti búvárkodásra adja a fejét. Így válaszolt:

„Nem szokásom tanácsokat osztogatni. Alakítsa ki mindenki a maga munkamódszerét. Azért talán két lényeges szempontra mégis felhívnom a figyelmét. Olyanra, amit azoknál az elődöknél tapasztaltam, akik a tudománytörténetet magas színvonalon művelték.

Legelső és legfontosabb kiindulópont: őrizni kell a hitelességet, ragaszkodni az eredeti dokumentumok pontosságához. Amit állítunk, amit közlünk, az tökéletesen fedje a valóságot. Soha ne próbáljuk eredeti elképzelésünket a tények közé erőltetni, s ha az nem megy, hát mellőzzük a valóságnak azon szeletét, amely ellentmond nekünk. Ez súlyos bűn, erre nem adhat felmentést az újat mondás szíriénhangja. Szomorúbbnál szomorúbb példákkal illusztrálhatnám mondandómat...

A másik, amire ráirányítanám a figyelmet, amit ajánlani szeretnék az utánunk jövőeknek, a következő megfigyelés. Minden ember, minden nép ragaszkodik a múltjához, a közösségével összefonódó történelmi eseményekhez, fejlődésének útját mindenkoron igyekszik újra és újra értelmezni. Vigyázzunk arra, hogy a jövő generációból se aludjon ki a hagyományörzés tüze. Mert az emberi lélekben sorra kihunyó lámpafények a közösség megsemmisülésének, eltűnésének biztos előjelei. Az a nép, amelyik nem becsüli múltját, a jelenét sem képes értékelni.”⁴

Hogyan válik valaki a Bolyai-kutatás emblematisz alakjává, olyaná, mint Weszely Tibor? Mi vonzotta már fiatalemberként a Bolyaiak szelleméhez, hogy azután matematikai tudással felvértezve magát, élete végéig dolgozzon azért, hogy emléküket méltóképpen megőrizze az utókor? Ki ő, milyen ember volt Weszely Tibor, s miért oly fájdalmas nekem ma már múlt időben írnom róla?

A római kori aranybányászatáról nevezetes, hegyekkel körülölelt Brádon született, 1936. január 16-án. Apai nagyszülei is itt éltek a Fehér-Körös partján fekvő, Hunyad megyei városkában. A második világháború átrendezte e vidék etnikai térképét. Építész édesapja 1945-ben Marosvásárhelyre költöztette családját, egy kövesdombi kis házba, amit azután szépen felújított-kibővített.

Elemi iskoláinak elvégzése után a Bolyaiak híres iskolájában, a Református Kollégiumban tanult, aminek akkorra már megszűntették a kollégiumi helyzetét, az új neve 2. számú Magyar Tannyelvű Fiúliceum lett. Jó matematikatanárai voltak, Pálffy Antal és Kiss Elemér, akik hamar felismerték matematikai tehetségét, s beléoltották a Bolyaiak tiszteletét, a hely szellemét. Jól szerepelt a feladatmegoldó versenyeken, díjat nyert az országos

4 A *lámpás ember*. Beszélgetés Weszely Tiborral. In: Staar Gyula: *A megélt matematika*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

döntőben, így azután egyenes út vezetett számára a bukaresti egyetem matematika–fizika karának matematikus szakára. Édesanyja orvosnak szeretne volna látni, édesapja építész-mérnöknek, ő azonban a matematikát választotta.

Már a gimnázium utolsó évében elolvasta Bolyai János *Appendixét*. Hiába próbálta makacsul újra és újra megérteni, tizenhét évesen nem jutott tovább az első fejezetnél. Végül az egyetemi évek segítették hozzá, hogy a Bolyai János teremtette „új más világba” felsőbb matematikai tudással felvértezve, értőn elmélyedjen. Így vált igazi eszményképpé számára Bolyai János.

Szeretettel emlékezett egyetemi tanáira, Gheorge Vrânceanura, akinél később a doktori disszertációját írta, Nicolescu, Teodorescu, Moisil, Tulcea és Tóth Imre professzorokra.

Az egyetem elvégzése után a marosvásárhelyi Bolyai Farkas Elméleti Líceum tanára lett, majd 1963–1983 között a város Pedagógiai Főiskolájának oktatója. Ez idő alatt írta meg a *Bolyai Farkas a matematikus* (Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1974), a *Bolyai–Lobacsevszkij-geometria modelljei* (Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1975), a *Bolyai János matematikai munkássága* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981) és a *Vályi Gyula élete és munkássága* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983) című könyveit.

A hetvenes évek közepétől két évig Marokkóban volt vendégtanár. A Pedagógiai Főiskola megszüntetése után ismét volt líceumának tanára lett, onnan vonult nyugdíjba 1999-ben. A tanítást azonban élete végéig folytatta, az időközben megalakult Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem marosvásárhelyi karán a Matematika–Informatika Tanszék docense volt 2001 és 2007 között, később óraadó oktató.

A rendszerváltozást követő években mi, a *Természet Világa* szerkesztői folyóiratunk tartalmi és formai megújításának lázában égtünk. Egyik fő feladatunknak tartottuk, hogy a határainkon túl élő természettudósok és műszaki szakemberek szellemi értékeit összegyűjtjük, lapunkban közzé tesszük. Ehhez segítőt keresve elsőként Wessely Tibort választottuk 1991-ben tudós szerkesztőbizottságunk tagjává, röviddel ezután Gábor Zoltán kolozsvári fizikaprofesszort, majd Felvidékről Pintér Péter csillagászt és Bauer Győző orvosprofesszort. Szomorúan írom, ma már egyikük sem segítheti a folyóirat kiadását, örökre eltávoztak körünkől.

Az 1990-ben Kolozsváron megalakult Erdélyi Magyar Tudományos Műszaki Társaság vezetője, Selinger Sándor értékelte terveinket, 1991-ben erdélyi körútra hívta szerkesztőségünket, író-olvasó találkozókra. Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Gyergyószentmiklós voltak utunk állomásai, mindenütt teltházak, előadótermek fogadták kis csapatunkat. Örökre emlékezetes marad számomra a marosvásárhelyi találkozó, melyet az 1990-es véres összetűzések egyik helyszínén, a március 19-én megostromolt RMDSZ-székházban, az egykori Kendeffy-palotában tartottak. Mi a folyóiratunk célkitűzéseiről beszéltünk, arról, hogy szeretnénk minél több szállal kötődni a külhoni magyarsághoz, eljuttatni folyóiratunkat a magyar tan nyelvű iskolákba, tanárokhoz, diákokhoz. Erre aztán megindult a panaszáradat. Többen elmondták, hogy mintha tudatosan igyekeznének elzárni az olvasókat a magyar folyóiratoktól, a *Természet Világára* sem lehet náluk előfizetni. S ekkor felállt Wessely Tibor: Emberek! Mondok én valamit. Amikor jogtalanul leengednek elének egy sorompót, az alatt a törpe átbújik, az óriás átlépi, csak a buta ember akad fel rajta. Mi nem vagyunk ostobák. Inkább azon gondolkozzunk, mit tehetünk, hogy mégiscsak hozzájussunk ehhez a színvonalas folyóirathoz! A hangulat egy csapásra megváltozott, a beszélgetés átalakult közös útkereséssé, melynek eredményeként fél év sem telt el, és az erdélyi iskolák és több külhoni tanár, vezető értelmiségi postaládájában megjelent a *Természet Világa*.

Vannak emberek, akiket az első pillanattól a szívünkbe zárunk. Ilyen volt Wessely Tibor is. Állandó belső tűz hajtotta, folytonos vibrálásban élt. Ebben hasonlított Vekerdi

Lászlóra, meg abban is, hogy mindketten ott teremtek, ahol a jó ügyet szolgáló közösséget kellett kiállni. Ilyenkor nem törődtek saját érdekükkel.

Közös útjaink emlékei sorakoznak. Minden alkalommal, amikor a *Természet Világa* folyóiratot kellett képviselni, s hívtuk, ő ott volt velünk. Ma sem homályosult el az a kép, amikor 2013 júniusában, Csíkszeredában, a Kájoni János Megyei Könyvtárban tartott Természet Világa-esten az előadását tartotta. Arról beszélt, hogy folyóiratunk miként fogja össze a Kárpát-medence magyarságát, természettudományos értelmiségét. Elmondta, hogy a lap diákpályázata forrásvidékeinek térképén ott sorakoznak az erdélyi magyar tannyelvű iskolák is. Megemlékezett egykori tanáráról, barátjáról, a nemrég elhunyt Kiss Elemér professzoráról, akit a Bolyai-kutatásban elért eredményeiért választottak a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává. Weszely Tiborral együtt Kiss Elemér hűséges szerzője volt a *Természet Világának*, miként az est másik előadója, Oláh-Gál Róbert is, aki „Bolyaiak a Természet Világában” címmel tartott előadást.

S ami még felejtethetlenné tette számomra ezt az erdélyi olvasóinkkal való találkozást, az a Márton Áron Gimnázium neves fizikatanárának, Nagy Antalnak a hozzászólása volt. Így beszélt: „A Természet Világa az a folyóirat, amely azt a lelkeséget, amit annak idején Trianon szét akart rombolni, megtartotta, és minket, a határokon kívül rekedteket is bekapcsolt az összmagyar szellemiség folyamába, anyanyelvünkön közvetítve a természettudományos kultúrát... Ebben a folyóiratban oly sokat olvashattunk a magyar tudomány nagyjairól, büszkeségeiről, és ennek ilyenkor mi is egy kis részének érezhettük magunkat, azzal a jóleső tudattal, hogy ehhez a nagy szellemi közösséghez tartozunk.” Már csak ezért, a felénk áradó szeretetért is érdemes volt ilyen messzire utazni az ajándék lapszámainkkal roskadásig megrakott autóval. Éreztték velünk, hogy itt is otthon vagyunk.

Nemcsak mi mentünk, ha hívtak, és sokszor hívtak a határainkon túlra, hanem barátaink is az első kérés szóra jöttek, ha segíteni kellett. Az ezredfordulón Herczeg Jánossal, az *Élet és Tudomány* főszerkesztőjével elhatároztuk, hogy a két tudományos ismeretterjesztő testvérnap neves szerzőivel országjárásba kezdünk. Közeledett 2002, Bolyai János születésének 200. évfordulója, ezért az *Ezrednyitó tudományos estéknek* nevezett rendezvénysorozatunk első előadásait neki szenteltük. Tökéletes helyszínnek ígérkezett a Pápai Református Kollégium, melynek igazgatója, Kálmán Attila tárt karokkal fogadta vendégeit, a főszerkesztőkkel előadónak érkező neves Bolyai-kutatókat, Kiss Elemért és Weszely Tibort. Remélem, nem csak a jó szervezésnek volt köszönhető, hogy 2001. február 27-e késő délutánján zsúfolásig megtelt a kollégium díszterme. Eljött Császár Ákos akadémikus, a Bolyai János Matematikai Társulat elnöke is, ő nyitotta meg az estet. Mi lapjainkról szoltunk röviden, majd három matematikus élményszámba menő előadása következett, ilyen sorrendben: Weszely Tibor: *A marosvásárhelyi Református Kollégium és a Bolyaiak*, Kálmán Attila: *Hogyan teremtett a semmiből egy új, más világot Bolyai János?*, Kiss Elemér: *Újabb kincsek Bolyai János hagyatékából*.

A rendezvény minden résztvevője szép emléklapot vihetett magával, rajta Zsigmond Attila marosvásárhelyi festőművész Bolyai János arcképét megálmodó tusrajzával és a három előadó aláírásával. Elöttem fekszik az emléklap egy megőrzött példánya. Szomorúan nézegetem a három jeles ember kézjegyeit: ma már egyikük sem él.

Hogyan is lehetne válogatni a Weszely Tibor társaságában eltöltött sok-sok emlékezes nap élményeiből. Amikor többedmagunkkal együtt láthattuk a felkelő napot a Maros megyei apró zsákfaluban, Cséjén, vagy a Nógrád megyei palóc falucskában, Cserhátszentivánon ültünk az esti tábortűz mellett, idézve múltat, tervezgetve jövőt. Hármásfaluból nehezen járható út vezetett Cséjébe, ahol Tiboréknak volt egy kis háza, hozzá nagybacska kert tartozott, benne friss vizű pici forrás. Tibor egy reggel itt nézett szembe a medvével, szerencsére volt egy kulcsszava, amit ha elkialtott, a csaholó kutyák

mind elkushadtak, ezt magam is megtapasztaltam. A varázsszó a medvére is hatott. Kedves emlék, amikor egy cséjei reggelen a veteményes ágyásából felesége, Ilka – akit ő kedveskedve Csurikának hívott – gömbölydeden hosszúkás friss lila hagymát hozott az ízlésesen megterített asztalra. S még mily sokszor átélhettük szíves vendéglátásukat az idők folyamán! Azt a finom lila hagymacsodát is örökre megkedveltem. Amikor legközelebb a közös barát, Kiss Elemér Budapestre jött, Tibor felhívott, hogy mit küldjön nekem, mire lenne szükségem. Szabadkoztam, ne fáradjon ezzel, de ő volt a kitartóbb. – Jó, ha örömet akarsz szerezni, akkor abból a finom cséjei hagymából kérek néhány fejet – engedtem az unszolásnak. Egész csomaggal küldött. Kiss Elemér vonattal érkezett, s mosolyogva mesélte, hogy az egész fülkét betöltötte a hagyma illata. Utastársai mind azt vizsgálgatták, hogy honnan jöhet.

Nemegyszer kerestük fel Bolyát, Bolyai Farkas szülőfaluját, ahol 2002-ben a tiszteletere emlékházat avattak Csegzi Sándor marosvásárhelyi alpolgármester, Kiss Elemér és Weszely Tibor hathatós közreműködésével. Évek során többször is felkaptattunk a Domáld fölé emelkedő domboldalra, Bolyai János édesanyjának, Árkosi Benkő Zsuzsannának kopjafás síremlékéhez. Bejártunk együtt sok-sok nevezetes emlékhelyet.

A Gyulán együtt töltött napok egyikén az Erkel Ferenc Emlékházban járva a kiállított dokumentumok között feltűnt Schuster Zsigmond négylépéses matt feladványa, melyet 1888 decemberében Erkel Ferencnek ajánlott. Erkel ugyanis korának mestererejű játékosa volt, évekig elnöke a Pesti Sakk-körnek. Amíg feleségeink a kézzel írt kották dallamait dúdolgatták, gyorsan leirtuk a feladványt, s szállásunkra visszatérve nekiálltunk megoldani. Volt nálam zsebsakk, nem bizonyult egyszerű feladatnak, de rájöttünk a kulcslépésre. Tibor szeretett sakkozni, és jól is tudott. Ugyanakkor fiatalon jó sportoló volt, nála a test és a szellem harmóniát alkotott. Így beszélt erről Kiss Sándornak a vele készített interjúban.⁵

„XI. osztályos koromban, 1954-ben, iskolánk négyszer százas stafétacsapata eljutott Bukarestbe, az országos döntőre. Ezeket a versenyeket a Republicii Stadionban rendezték. A mi versenyszámunk döntője pont azon a délutánon volt, amikor a magyarok világbajnoki fődöntőt játszottak Bernben. Mi a futópályán már felálltunk indulásra készen, és csak a startpisztoly durranását vártuk, amikor váratlanul megszólalt a stadion hangosbemondója. Közölték, hogy a nyugatnémet csapatnak sikerült kiegyenlítenie, és az állás 2–2. A stadionban ekkor örömrivalgás tört ki, ami annál is inkább meglepett, mivel az akkori szigorú kommunista politikai felfogás miatt Nyugat-Németországot az egyik legellenségesebb imperialista államnak bélyegezték. Emiatt engem, valamint Kolumbán Levente, Dobai István és Brendus Ernő csapattársaimat is borzalmas düh fogott el. Lehet, hogy ez is hozzájárult ahhoz, hogy az első helyen végezve középiskolai bajnokok lettünk. Erre az első helyre mindig büszkébb voltam, mint a matematikai olimpiákon elért eredményeimre.”

Számos levelét őrzöm abból az időből, amikor még nem működött a világháló, amikor mindannyian talán jobban átgondolt üzeneteket küldtünk egymásnak. A Marosvásárhelyen, 1987. január 15-én írt levelében összefoglalta az elvégzendő feladatait.

Kedves Gyuszi!

Mint mindig, soraid ünnepnappá varázsolják azt a napot, amikor levél érkezik Tőled. Hát még a régi utolsó találkozásunk emlékével, a tatabányai képekkel! Mintha újból együtt lettünk volna. Köszönöm. Valahogy már úgy ragaszkodom hozzád, mintha testvérem volnál. Közlési fáradásaiért csak hálás lehetek...

⁵ Beszélgetések Weszely Tiborral. In: Kiss Sándor: *A Bolyaiak vonzásában*. Weszely Tibor matematikus életpályája. Szatmárnémeti, 2011.

Sain Marci könyvét megkaptam, szépen megírt matematikatörténeti munka, rengeteget dolgozhatott vele. Tetszik nekem a tárgyalásmódja is, ahogyan a matematika fejlődését igyekezik az egyetemes kultúra fejlődésáramlatába beágyazni. Tegnap írtam neki. Mint ember is roppant kedves és megnyerő. Hogy „hazabeszéljek”, egy dolgot hiányoltam csak könyvében, mely értékéből azonban semmit nem von le. A projektív geometria c. fejezetnél nem említi meg 1-2 sorban Vályi Gyulát, aki (szerintem) a mi eddigi legnagyobb projektív géométerünk. Itt részben én is hibásnak érzem magam, mert 1984 nyarán, Balatonakarattján, mikor készülő könyvéről beszélgettünk és egy kis gépelt részt átadott elolvasás végett, nem hívtam fel erre külön a figyelmét. Igaz, hogy amit én átnéztem, az csak a differenciálgeometria rész volt. De mindenesetre monumentális munka.

Magamról sok újat nem írhatok, ha ugyanis az nem számít esetleg hírnek, hogy talán az utolsó kis munkán töröm a fejem. Hogy a mostani viszonyaim között ebből még mi lesz, azt nem tudom. Az eddig megírt munkáimnak a címét a legvégén adtam meg, vagy sőt, még utánam a szerkesztő(!). Most már a cím megvan, de maga az anyag nincs. Pont úgy vagyok most ezzel, mint a szegény ember, aki a poros országúton tekeregve talál egy rozsdás patkót. Felveszi, majd vigyori és megelégedett arccal mondja magának: a patkó már megvan, most már csak még a ló kell. Na, de hogy említsem a patkót, mely esetemben a könyv címe lenne: Tündöklő láncszemek. Az értelmi tartalma ennek röviden a következő: Teleki Sámuel (1739–1822), a marosvásárhelyi Teleki-téka alapítója, többek között a tanulmányait Bázelen folytatta, majd Párizsban is járt. Bázelen ismerkedett meg a Bernoulliakkal (Dániel és Johann), valamint Párizsban Alexis Claude Clairant (1713–1765) és Charles Marie de La Condamine (1701–1774) nagy matematikussal, illetve természettudóssal. Itt a Teleki-tékában több eredeti Telekinek írt levél van az említett tudósoktól francia és latin nyelven. Ezek egy része szakmai-tudományos részeket is tartalmaz. Piszkozatban Teleki Sámuel néhány válasza is megvan. A természettudományok történetében nincs még egy olyan család, amely ennyi nagy tudóst adott volna az emberiségnek, mint a Bernoulliak. Lenyűgöző ezeket az 1767 körüli eredeti leveleket olvasni ilyen nagy emberektől. És ami ránk nézve is megtisztelő: Telekit tudós társuknak is tekintették, a szakmai gondolatcserejük miatt. Alexis Clairant pl. (rendkívülien) már 18 éves korában a Francia Tudományos Akadémia tagja lett. Tehát egy született zseni. Teleki tanulmányútján a kísérő mentora (aki 5 évvel volt nála idősebb, akárcsak később Bolyai Farkas báró Kemény Simonnál) Kováts József volt, aki később a legelőkelőbb erdélyi kollégiumnak, a Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumnak lett a matematikatanára. Az ő tanítványai voltak, előbb Sipos Pál (1759–1816), az első magyar matematikus, akinek egy matematikai dolgozatát külföldi (berlini) Tudományos Akadémia aranyéremmel jutalmazta (1795-ben), valamint Bolyai Farkas. Minderről lenne írni valóm, Siposról bővebben, Farkasról pedig csak az itt megtalált (és még eddig nem közölt) lipcsei pályázati dolgozatával kapcsolatban foglalkoznék. János kézirati anyagából esetleg, ha valami újat kapnék, akkor őt is érinteném. Sipos Pálról, mint érdekességet csak annyit, hogy kétszer hívták meg a Marosvásárhelyi Kollégiumba matematikatanárnak, de a meghívást mindkét alkalommal visszautasította. Harmadszor is (1804 januárjában) első számú jelöltként ő került az élre, de az egyházi Főkonzisztorium (hogy az esetleges újbóli visszautasítás utáni huzavonát elkerülje), a második helyen jelölt Bolyai Farkas mellett döntött. Ha annakidején (1798-ban) Sipos elfogadja a meghívást, akkor a legvalószínűbb, hogy ma se Bolyai Farkasunk, és ezáltal Bolyai Jánosunk sincs!!

Azt hiszem, bőven írtam magamról, drága szabadidődöt és türelmedet is alaposan megnyirbáltam e hosszú beszámolóval.

Családodnak egészséget és boldogságot!

Ragaszkodással ölel: Tibi

A Tündöklő láncszemek című könyv nem jelent meg. A patkó tehát elveszett. De megvalósult az álom, mert amit a levelében Weszely Tibor eltervezett, azt mind megírta, s annál még többet is.

Vegyük akkor sorba.

Sipos Pál életét és szellemi tevékenységét a *Természet Világa* 1995. évi 5. számában mutatta be, majd a folyóirat 1998. évi *Matematika* különszámában részletező tanulmányban méltatta eredményeit. A *Természet Világában* közölt cikket 1993-ban Teleki Sámuel levelezéséről külföldi tudósokkal, majd búvárkodásának eredményeit könyvvé érlelte 2003-ban, *Teleki Pál levelezése világhírű tudósokkal* címmel.⁶ Újabb példát adott arra, hogy a könyvek születését gyakran megelőzi egy folyóirat szellemi vonzása, ösztönzése.

Az ezredfordulón átlépve közeledett 2002, Bolyai János születésének 200. évfordulója. Akkor már néhány éve a Vince Kiadó *Természettudomány* kötetsorozata életre hívásának feladatával és gondozásával bíztak meg. A kiadót nem volt nehéz rábeszélnem a nagy matematikusunk életútját és munkásságát bemutató könyv megjelentetésére. Már csak szerzőt kellett találni, s rávenni a sorozatba illő könyv megírására. Ez is könnyen ment, Wessely Tibor örömmel vállalta a szívéhez közelálló feladatot.

Az évfordulóra készen állt a könyv, ünnepélyes bemutatójára nemcsak matematikusok és tudománytörténészek jöttek el szép számmal, hanem más szakmabeli értelmiségiek is. A Bolyai János. Az első 200 év kötet szaklektora Vekerdi László volt. Változók és konstansok a Bolyai-kutatásban című tanulmányában így ír erről a munkáról:⁷ „...itt is évtizedes kutatások és releváns monográfiák előzik meg az összegzést. Csak ezzel a gazdag szakmai tudással a birtokában sikerülhetett Wesselynek alig kétszáz oldalon hiánytalanul bemutatni Bolyai János életét, matematikai munkásságát az Appendixtől a későn észlelt számelméleti kutatásokig, filozófiai és társadalmi nézeteit, a Bolyai-kultusz történetét, s néhány szépirodalmi vonatkozást.”

A könyv kedvező fogadtatásra talált szakmabeliek és a szélesebb olvasóközönség körében is. Példaként hadd idézzem az *Élet és Tudomány* akkori főszerkesztője, Herczeg János (szintén a Beke Manó-díj tulajdonosa) Wessely Tibornak írt nyílt levelét:⁸

„Kedves Tibor!

Az idei szabadságomon azzal ajándékoztam meg magam, hogy első szavától az utolsóig elolvas-tam könyvedet. Veszélyes vállalkozásnak bizonyult.

Közben a mi szelíd Dunánk – megunva a németek, osztrákok gátlástalan (vagy inkább nagyon is gát-lós) természetátalakítását – nyújtózkodott egy nagyot, és jött bizony fel a víz az én tahiabeli kertem aljában is. Szomszédnőm épp a legérdekesebb részek olvasásakor kiabált át a kerítésen, hogy a polgármesteri hivatalban osztják a homokzsákot, menjek érte. Én azonban lementem a vízpart-ra, ami akkor már kertünk lejtőjét annak alsó harmadában keresztezte. A vízfelszíntől a várható maximális emelkedés távolságában elképzeltem egy hiperszférát, és úgy becsültem (euklideszi geometriával közelítve), hogy az még a házam alatt marad, így – bízva a geometriában – visszatértem könyvedhez. (Egy-egy fejezet közti meditálásként azért át-átmentem a szomszédnak homokzsákot tölteni.)

Alighanem az ismeretterjesztés remekművét alkottad meg. Tökéletes arányérzékkel adtál mind-ből sokat, de nem többet a kelletténél. A humánbarbárok is megkapnak mindent, amit tudniuk illene, és ha nem utáltatták meg velük nagyon a matematikát, akkor van esély, hogy kibontakoznak előttük a diszciplína körvonalai, és megérezhetik Bolyai János teljesítményének zsenialitását. Ha nem, akkor még mindig mérhetetlenül gazdagodnak, mind a drámai dokumentumokkal, mind az elég kusza tudománytörténeti viszonyok és kérdések éles és tárgyilagos megvilágításával. Ennek a kötetnek ott kellene lennie minden művelt magyar ember könyvtárában, és az iskolákban felvenném a kötelező olvasmányok listájára. Magam is gazdagodtam általa, pedig már tudtam egyet s mást ebben a témakörben.”

6 Appendix Kiadó Kft., Marosvásárhely, 2003.

7 *Természet Világa*, Bolyai- emlékszáma, 2003. I. különszám.

8 *Természet Világa*, 2002. 11. sz.

A könyv története nem ért véget a 2002-es kiadással. Manfred Stern (1946–2018) német matematikus felfigyelt a Bolyai-kötetre és lefordította német nyelvre. Stern kíváncsi volt nyelvünk, ismerte kultúránkat, három évig a debreceni egyetemen volt aspiráns, magyar matematikus barátaihoz élete végéig szoros szálak fűzték. Így azután Weszely Tibor könyve a neves svájci kiadó, a *Birkhäuser Verlag Vita Mathematica* sorozatának 16. köteteként megjelenhetett 2013-ban. Bolyai János itt olyan matematikusok sorába került, mint Georg Cantor, Evariste Galois, Bernhard Riemann, Christian Goldbach, André Weil, Eukleidész... Életútja és korszakos eredménye ma már németül, Carl Friedrich Gauss nyelvén is olvasható.

Minden bizonnyal munkásságának e záróköve is hozzásegítette Weszely Tibort ahhoz, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 2013. évi közgyűlésén átvehette a neki ítélt Arany János-életműdíjat. Ezzel a díjjal a jelentős tudományos munkásságú külföldi magyar kutatókat jutalmazták. Díjának indoklása: *„a magyar matematikátörténet kutatásában, különösképpen a Bolyai-kutatásban elért forrásértékű eredményeiért, geometriai kutatásaiért, valamint több mint fél évszázados kiemelkedően eredményes oktatói tevékenységéért.”*

Weszely Tibor cselekvő ember volt. A matematika múltját kutatta, de a jelenben élve a jövőbe tekintett. Példát mondok erre. A nyolcvanas évek elején fellángolt a vita egy Bolyai Jánosnak tartott arckép hitelessége körül. A tudománytörténészek egyetértettek abban, hogy nem őt ábrázolja a bélyegeken és cikkekben megjelent portré. Ugyanakkor azt is nehéz volt elfogadni, hogy legnagyobb matematikusunkról nem maradt fenn kép. Mit lehet tenni? A Bolyai-kutatás elismert tudósa, Benkő Samu olyan arckép elkészítését javasolta, mely tudományosan megalapozott, művészileg megformált, s emberileg megnyerő. Ekkor a közös gondolkozáshoz kapcsolódva Weszely Tibor konkrét javaslattal állt elő, melyet közzé is tett *A Hét* 1983. június 24-i számában. Írásában azt hangsúlyozta, hogy az arckép megformálásához forrásanyagot jelenthet a marosvásárhelyi Kultúrpalota homlokzatán, a Tükörterem ablakai felett látható Bolyai János-dombormű. Meg is indokolta állítását. A Kultúrpalota 1911–1913 közötti években épült. Akkor még éltek Marosvásárhelyen olyan emberek, akik ismerték Bolyai Jánost, köztük fia, Bolyai Dénes is. A Kultúrpalota homlokzatán Marosvásárhely hat szellemi nagyságának művészi kivitelezésű domborműve sorakozik, Dósa Elek, Teleki Sámuel, Bolyai Farkas, Bolyai János, Mentovich Ferenc és Petelei István portréi. Bolyai Jánoson kívül mindegyikükről maradt fenn hiteles kép, tökéletes összhangban a domborműi megformálással. Bolyai János külsejére vonatkozó történetírói leírások is mind illenek a domborműre. Tökéletes kiindulópont tehát nagy matematikusunk arcvonásainak művészi újraálmodásához.

Weszely Tibor javaslata nyomán készült Zsigmond Attila szénrajza, Széchenyi Kinga Bolyai-émlékérme a bicentenáriumi ünnepségre, legutóbb pedig az amerikai festőművész (volt marosvásárhelyi diák), Márkos Ferenc olajfestménye. A tudomány és a művészet összefonódása így hozta elő a múlt homályából Bolyai János örökre elveszettnek hitt arcvonásait. Ez a festmény díszítette első megjelenésként a *Természet Világa* 2013. februári számának címlapját, a folyóiratban Tibor összegző írásával a Bolyai-képek történetéről.⁹

Marosvásárhely akkori alpolgármesterének, Csegzi Sándornak és két neves Bolyai-kutatójának, Kiss Elemérnek és Weszely Tibornak köszönhetően a Bolyaiak szelleme egyre erősödve élt tovább a városban. Nem véletlen, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és a Román Akadémia 2002. október 4-én Marosvásárhelyen, a Kultúrpalotában emlékezett közös ünnepi üléssel Bolyai János születésének 200. évfordulójára. Azon év nyarán „Bolyai-émlékszobát” avattak Bolyán, Bolyai Farkas szülőfalujában, a római katolikus templom melletti parókia egyik termében. Bolyai János születésnapján, december

9 Weszely Tibor: *Közelebb a Bolyai-képhez*. Természet Világa, 2013. 2. sz.

15-én pedig ünnepélyes keretek között leleplezték a tiszteletére emelt köztéri szobrot, a Pszeudoszféra-emlékművet, Horváth Sándor alkotását. Három ember, Csegzi Sándor, Kiss Elemér, Weszely Tibor egymást erősítő akarata így állított maradandó emlékeket a Bolyaiaknak.

Weszely Tibort 2007-ben Marosvásárhely díszpolgára lett.

2019. december 4-én a Magyar Tudományos Akadémián emlékelőadásokkal köszöntöttek a 150 éves *Természettudományi Közlönyt*, mai nevén *Természet Világát*, melynek színvonalas megjelentetéséért Weszely Tiborral vállvetve évtizedekig együtt dolgoztunk. Sajnáljuk, hogy ő nem tudott eljönni, de természetesnek vettük, hogy Marosvásárhelytől Budapestig tartó vonatútra már nem vállalkozhat, különösen nem egy kórházi kezelés után. Lélekben ott volt velünk, ezt biztos állíthatom.

Másnap délelőtt megszólalt otthon a telefonunk, s amikor meghallottam Kása Zoltánnak, a Sapientia Egyetem professzorának szomorú hangját, már éreztem, nagy a baj. – Rossz hírem van, ma reggel meghalt Weszely Tibi – mondta leverten.

A sokat dolgozó, sok megpróbáltatáson, több infarktuson átesett szív akkor hajnalban örökre feladta, s utolsót dobant. Azóta újra és újra megnéztem az Erdélyi Magyar Televízió híradójának róla szóló tudósítását, 2018-ból, amikor a Magyar Érdemrend tisztikeresztjét átvette. Most értettem meg, hogy ő akkor, ott a búcsúszavait mondja: *„Az elmúlt években végzett munkámmal, úgy érzem, hogy nyugodtan halhatok meg, mert mindent meg tettem azért, amit az én nemzetem, a magyarságom megkövetelt tőlem. Annyit tudtam dolgozni, amennyit a tehetségem és a körülményeim megengedtek.”*

Míntha Dsida Jenőt hallanánk: *„Megtettem mindent, amit megtehettem...”*

„Nyugodjék békében, végtelen térben és végtelen időben” – búcsúzott a neves Bolyai-kutató geometertől Kása Zoltán.

Mi pedig itt maradtunk a hiányos, Weszely Tibor nélküli véges világunkban, közös emlékeinkbe kapaszkodva.

Zimonyi Zoltán

„kell a földnek hű halott”

A Ratkó-életmű birtokbavétele

Az irodalomtörténet-írás szokatlan jelensége, hogy egy alkotóról – rövid időn belül – két nagymonográfia jelenjen meg. Ráadásul – területi és szellemi értelemben is – egy műhelyből, egy bordában szöttek. Jánosi Zoltán könyve 2016-ban, Ratkó József születésének 80., Babosi Lászlóé 2019-ben, a halála 30. évfordulóján jelent meg.¹ Érdemes közelebről is szemügyre venni a genezisüket.

Szabolcs-Szatmár-Bereg tájait Ratkó „fogadott földjének” nevezte. József Attila-i mélységű lelenckorában a Tiszadobi Gyermekvárosban tapasztalta először, hogy „a felnőttek nem azért élnek csak, hogy verjék a gyerekeket”. Középiskolásként atyai barátja talált Nyíregyházán Horváth Miklós irodalomszerető földrajz-történelem szakos tanárban. A Nyírség ölelte vissza, amikor az egyetem Szegedről eltanácsolta. Fedélhez, kenyérhez, megélhetéshez jutott, előbb Berkeszen, 1964-től korai haláláig Nagykállóban. Fogadott földje holtában is befogadta, a kállai temetőben nyugszik „törvénytelen halott” Attila fiával együtt. Élete nagyobb fele a Nyírségé lett. Itt nyílt rá a szeme a világra. Megszerette a tájat, a Rákóczi-erdő évszázados tölgyeit, a Tiszát. Magára vette a vert falak közt élő vert emberek gondjait, dúdolta az „énektelen parasztok” énekét.² Itt született életműve java: versek, drámák, prózai írások.

A műveknek azonban nemcsak papíron, hanem a közösség, az utókor, a nemzet emlékezetében is el kell készülnie. Vasy Géza figyelte meg,³ hogy a Ratkóról szóló szakirodalom „legnagyobb része a Miskolc–Debrecen vonalon és attól keletre készült és jelent meg”. A könyvészeti adatok azonban korántsem arra utalnak, amit Vasy aggódva, mintegy cáfolva kérdez: Ratkó életműve töredékesen, egy régió emlékezetében készült volna csak el? Jánosi Zoltánnal érthetünk egyet: „még alkotója életében véghezvitte a maga honfoglalását, és körberajzolta határait a Kárpát-medence magyar irodalmi tudatában.” (Jánosi, 12.)

A Miskolc-Debrecen tengely a kultusz vonala. A Vasy által megnevezett két végpont – egyfelől a *Napjaink* folyóirat, a *Gyémánttengely* című irodalmi műsor,⁴ a Hetek

1 Jánosi Zoltán: *Ratkó József*; Babosi László, *Költő a diktatúrában. Ratkó József pályaképe*. A tőlük idézettek lelőhelyét a főszövegben adom meg a vezetéknev és oldalszám feltüntetésével.

2 Lásd a *Szűkebb hazám: Magyarország és a Tanyák* című írásait (*Félkenyér csillag*, Magvető, 1984).

3 Kortárs, 2018. 3.

4 1977-ben Ady Endre születésének centenáriumán a Fiatal Írók József Attila Köre (FIJAK) összejövettel szervezett Miskolcon, egyik programja a *Gyémánttengely* című irodalmi műsor volt a Megyei Művelődési Központ színháztermében. A *Hetek* verseiből Zimonyi Zoltán állította össze, Árvai Jolán rendezte, versmondók adták elő. A szöveggönyvet a miskolci Művelődési és Propaganda Iroda (Flach Antal felelős kiadó) sokszorosítva kis példányszámban megjelentette. A műsor *Az ének megmarad* című antológia előzményének tekinthető. Emlékezetes kép: az előadás után a fiatal írók és költők, legalább félszázan – mint vonuló darvak – követték a menet élén haladó Nagy Lászlót és Kiss Annát a Kossuth Szálló alkalmi Irodalmi kávéházába, amelynek díszvendége és házigazdája Nagy László volt.

első antológiája,⁵ a költőtárs, Serfőző Simon a csoportból, a Felsőmagyarország Kiadó, másfelől a debreceni egyetem magyar tanszéke, Görömbei András, Márkus Béla és az *Alföld* folyóirat – ihletője és ösztönzője a Ratkó-kultusznak. A magja azonban a fogadott föld: Nyíregyháza, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola (ma: Nyíregyházi Egyetem), Nagykálló, Kállóssej, Tiszadob és sorolhatnánk tovább. Az a közeg tehát, amely osztozott a költő nyírségi mindennapjaiban.

Ratkónak ezt a negyedszázadát legtalálóbban *A költő és a földiek* című költeménnyel jellemezhetjük. Szabó Lőrinc ars poeticaként vallotta és vállalta, hogy a vers egyszerű és igaz szavát – a maga munkáját – testvéreként állítja a dolgozó ember, a millió teremtető kéz munkája mellé. „Legyen a költő hasznos akarát, / az isten nyelve, az igazság / helytartója [...] beszéljen ő érdektelenül, / beszéljen az érdeke ellen, / beszéljen, mint a tudós, mint a szent, / és ha hite / így küldi harcba azért a / jobbért, amit a hatalom / nem tud s az egyén nem akar / kimondani: egyszerű szava / munka lesz és beszéde kard.”

Ratkó József költői szolgálatra – „énekes, mindenese cselédnek” – szegődött: „vállaltam olyan olyan csoda dolgot, / amire senki se kért, / énekek melegebb fényű, / romlatlan csillagokért.”⁶ Verseiben később is számos a gondolatpárhuzam Szabó Lőrinc ars poeticájával. Ratkónak azonban nemcsak költői hitvallása, hanem emberi attitűdje a közösség gyakorlati szolgálata. Könyvtárosként „munkatársaival együtt a [nagykállói] járás településein számos író-olvasó találkozót, könyvbemutatót, különféle művészeti, ismeretterjesztő és tudományos előadást, ankétot, filmvetítést, kiállítást szervezett. Ezeket [nyilván a könyvtár szűkös költségvetése miatt, mintegy munkaköri kötelességgént] rendszerint ő nyitotta meg, s ő vezette le.” (Babosi, 85.) Felkarolta a maguk ügyeiben botladozókat: „egyszerű embereknek segített kérvényt »szerkeszteni«, lakást, állást szerezni, politikai nézetei miatt kizárt főiskolás ügyében járt el, és még hosszasan sorolhatnánk azokat a személyes vagy közösségi ügyeket, hivataloktól elszenvedett sérelmeket, amelyeknek megoldásában [...] önzetlenül közreműködött.” (Babosi, 197.). Kollégája, Orosz János könyvtáros visszaemlékezése szerint „a félelmetes Aczél György elvtársnál kiléncelt ki egy UAZ terepjáró autót, hogy a tanyasi könyvtárhoz könyveket szállíthassunk, s amikor az UAZ, az autókhoz nem szokott utakon tönkrement, Moszkvától Kijevig járt alkatrészek után”.⁷ Kiállt a meghurcolt Béres József és találmánya mellett. Szervezte a régió irodalmi életét, petíciózott egy nyírségi irodalmi folyóiratért. A kudarcból erényt csinálva, barátaival hangzó folyóiratot (*Hangsúly*) alapított és szerkesztett. Olvasótábori foglalkozásokat, kiscsoportokat vezetett. Ott volt Lakiteleken, részt vett a Hazafias Népfront, a Magyar Demokrata Fórum munkájában.

Ratkó az esztétikum (költészete, prózája, színműve) és a közösségi szolgálat nagy felületén érintkezett a nyírségi emberekkel. Szuggesztív, szenvedélyes személyiség volt. Egy Nagy Gáspár-kötet címét kölcsönözve: „kibiztosított beszéd” jellemezte a verseit, vitáit, a közszerepléseket és a magánbeszélgetéseit. Életútja „nem egyszerűen csak az író, hanem a diktatúra hálójában cselekvő és annak csapdái és gátjai között is változtatási utakat kereső művész-embert, a küldetese személyiséget” példázza. (Babos, 367.) Jó barátja, Bugya István jellemzése szerint „szép arcú, szép beszédű ember volt, egyenes lelkű és gerincű, nagyvonalú, szálas, erős férfias alkat, sokoldalúan művelt, vibrálóan érdekes, tehát megvolt benne minden, ami vonzóvá tehetette” (Babosi, 108.). Hatott az emberekre. Fokozott tisztelet övezte, és persze hideg szemek, hűvös, hivatalos tekintetek.

Kultusza már életében elkezdődött, *A kő alól* című, 1987-ben Nagykállón Bíró Zoltán előszavával megjelent kalligrafikus hasonmás kiadással.

5 *Az ének megmarad*, Miskolc, 1985.

6 Lásd *Jutok majd*, *Éjszaka* című verseit.

7 „Leszek haláltól ronthatatlan.”

Búcsúszertartása 1989. szeptember 22-én a nagykállói református templomban, a sűrű sorokban vonuló halotti menet – Nagy Lászlóéhoz, Illyés Gyulához hasonlóan – „*egy hatalmas tömegtüntetés látomásaival és megnyilatkozásaival telítődött*” (Jánosi, 362.).

A fogadott föld a kultuszképzés talaja lett. Aktív viszonyt alakított ki az életművel. Ma Nagykálló és a térség számos jeles napja Ratkó személyéhez kapcsolódik: áprilisban a költészet ünnepe, augusztus 9-én születése, szeptember 13-án halála évfordulója. Évről évre ismétlődő alkalmak koszorúzásra, országos Ratkó József vers- és prózamondó versenyekre, emlékünnepekre, tudományos konferenciák, emlékhét, emlékévi szervezésére. Jeles nap lett a Ratkó-díj átadási ünnepsége, a Ratkó József Irodalmi Társaság emlékülése.

Szellemi örökségének a jegyében olvasótábori egyesület alakult, évről évre nevét viselő olvasótáborok szerveződnek, a nagykállói Korányi Frigyes Gimnázium versenyeket tart a tiszteletére. Folyóirat-emlékszámok jelentek meg (Partium, 2004, Tariménes, 2006). A nyíregyházi főiskolán már a '60-as évektől kezdődően számos szak- és záródolgozat készült, pedagógiai műhelyekben módszertani íráskor életművének tanításához. Nem mellesleg: Babosi László 2017 decemberében a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában védte meg PhD-dolgozatát.⁸ Monográfiája ennek „jóval részletesebb, több adatot, történetet, összefüggést, fogadtatás- és hatástörténetet bemutató” változata (Babosi, 17.).

Szaporodtak az emlékjelek is. A sírjánál kopjafát állított a Móricz Zsigmond Társaság, ma zárandokhely. A nagykállói könyvtár a munkatársak kezdeményezésére 1995-ben felvette a nevét. A tiszadobi II. világháborús emlékművön az ő verssorai olvashatók. A tokaji írótáborban fát ültettek a tiszteletére, 2006-tól Nagykálló posztumusz díszpolgára és Magyar Örökség-díjas, ugyanabban az évben Nyíregyházán felavatták Tóth Sándor szobrász Ratkó-domborművét. 2014 augusztusától szobra (Kő Pál alkotása) Nagykálló főterén a „vasból való szabadságról” álmodik.⁹

Mielőtt még gyanússá válna – mint fölfelé értékelő jelenség – a Ratkót övező fokozott tisztelet, érdemes felidézni Dávidházi Péter véleményét: a „*kultikus szertartásokat és tárgyi rekvizitumokat nem kell feltétlenül helyet bitorló külsőségeként szembeállítani egy általuk kiszorított szellemi lényeggel [...], hanem lényeghordozó szimbólumoknak is tekinthetők, egy mögöttes jelentés mintegy tapinthatóvá lett s mégis bensőséges megtestesülésének*”.¹⁰

A Ratkó-kultusz a szellemi lényeg és a lényeghordozó szimbólumok szimbiózisa. Értékközpontú. Szervesen fonódik össze a műhelymunka és a tárgyasult szertartásrend. Mindkettő iránya és célja: a recepció, az életmű teljességének megőrzése a nemzet emlékezetében.

Az irodalmi kultusz aktív viszony. Társadalmi kohézió, egy életmű körül kialakult egységes értéktudat és szertartásrend. Sokaságot feltételez. Az egyén közösségeként, a közösségbe simulva vesz benne részt. Persze van arca is. Sok-sok arca, az életmű sok-sok gondozója. Nem feledve a már eltávozottakat és a távolabb élőket¹¹ – Ratkó emlékeze-

8 *Költő a diktatúrában. Ratkó József életrajza – közeleti tevékenysége és a hatalommal szembeni harcai tükrében.* Témavezetője dr. Püski Levente PhD egyetemi tanár, opponensei dr. Takács Péter DSc és dr. Jánosi Zoltán Csc egyetemi tanár.

9 Lásd a *Húszéves apám éneke* című versét. 2009-től a Bodrogekben lévő Kisrosvágyon is emléktábla emlékeztet jelenkorra nevelőszülőknél töltött emberséges éveire.

10 *Literatúra*, 1989. 3–4. 394.

11 Például Kiss Ferencet, Czine Mihályt, Kósa Ferencet, a Kodály-tanítvány Szőnyi Erzsébetet, Bíró Zoltánt, Kocsis Istvánt Hatvanból, Dinnyés Józsefet, Koltay Gergelyt, Pomogáts Bélát, Kabdebó Lórántot, Lezsák Sándort, Vasy Gézát, a műveit fordító Gencso Hrisztozovot, Konrad Sutarskit és másokat.

tének néhány – földi és égi – híve a régióból: Jánosi Zoltán, Babosi László, Kondor Jenő, Márkus Béla, Antall István, Görömbei András, Nagy András László, Magyar József, Csikos Sándor, Bugya István, Katona Béla, Cs. Jónás Erzsébet, Nagy István Attila, Szabóné Cseh Ágnes, Ószabó István, Bényei József, Margócsy József, Takács Péter, Cs. Nagy Ibolya, Karádi Zsolt, Bodnár István, Mester Attila, Páll Géza, Orosz János, Szabó Tibor, Dobó Istvánné Ficsovszky Ilona és mások. Irodalomtörténész, kritikus, költő, szerkesztő, rádiós, színész, színházi rendező, tanár, könyvtáros, újságíró, jóbarát és mindenféle ember. Ratkó-versgyűjtemények, Ratkó-breviárium, Ratkó-olvasókönyv, Hetek-antológia szerkesztői, személyét idéző lírai vallomásokot összegyűjtő és közreadó pályatárs, az első kismonográfiája szerzője, műveit tolmácsoló színművész, a *Segítsd a királyt!* színpadra állító rendező.

A kultuszképződés közelképe Babosi László (1973) útja Ratkó Józsefhez. Monográfiája bevezetőjéből tudjuk, hogy nagykallói tanárgyerek. Általános iskolásként jární kezd a könyvtárba, többször a költő kölcsönöz neki. „Számos alkalommal láttam őt, rendezvényeken, hallhattam szavait, hiszen jelen volt a település életében.” Gimnazistaként kezdi olvasni a verseit: „azonnal megszerettem” – emlékezik. Otthonukban megvan majdnem minden könyve. Észreveszi, hogy Ratkó jó néhány műve nem jelent meg kötetben. A maga számára összeírja, gyűjtögetni kezdi a csellengő verseket, műfordításokat és egyéb publikációkat. Mérnöknek készül, zongorázik, gitározik. Dinnyés József többször fellép édesapja iskolájában. A zene – Dinnyés előadása, kottás könyve¹² és lemeze – „a dal-lam érzelmi útjain” kiváló költők verseivel ismerteti meg. A lemezről gitárra szedi, játssza a dalokat. Az érettségi után különféle vargabetűk – miskolci, fővárosi műszaki tanulmányok – közben a maga kedvére zenél, dalokról álmodik, dalokat ír és olvas. Keresi a szellem égtárait. Egy antikváriumban a kezébe kerül Görömbei András Nagy László könyve.¹³ Megveszi, nagyon tetszik. Fogalma sincs a szerzőről. Néhány év múlva Nagy Lászlóról újabb könyv kerül a kezébe: Jánosi Zoltán kiváló és inspiráló monográfiája.¹⁴ Lenyűgözi a szemlélet és a koncepció. Tudatosul, hogy „az ún. bartóki modell vagy bartóki szintézis szerves része annak a XX. századi egyetemes kulturális és művészeti irányzatnak, amit neofolklorizmusnak és archaikus remitologizációnak nevezünk” (Babosi, 131.). Egy Ratkó-szavaloversenyen Kállóban személyesen is megismerkednek.

Ratkóhoz természetszerűleg Jánosi Zoltán (1954) talált előbb. Költőként indult (átpoétizált, esszéisztikus stílusa erre emlékeztet), a Hetek és Nagy László az iránytűje. Ratkó szellemi régiójában, a nyíregyházi főiskolán, majd Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen tanul, Görömbei András vonzáskörében. (Görömbeivel Babosi is kapcsolatba kerül majd: 1995 – 2000 között történelem szakos Debrecenben, de a Csoóri-szemináriumát is látogatja, és az erdélyi irodalomról szóló, valamint irodalomelméleti előadásait hallgatja.) Jánosi a nyíregyházi főiskola tanára lesz. Kritikusként, irodalomtörténészként folyamatosan foglalkozik Ratkó munkásságával. Megszerkeszti, utószóval látja el a Hetek 2. antológiáját.¹⁵ „Kő alatti fény”. Ratkó József és „két” nemzedéke [Hetek/Kilencek] címmel tanulmánykötete jelenik meg,¹⁶ „Leszek haláltól ronthatatlan” címmel

12 Dalaim könyve, 1989.

13 Nagy László költészete, Magvető, 1992.

14 Nagy László mitologikus költői világa, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc 1996.

15 Más ég, más föld. A Hetek költőinek antológiája. Szerk., vál. és utószó Jánosi Zoltán, Felsőmagyarország, Miskolc 2001.

16 „Kő alatti fény”. Ratkó József és „két” nemzedéke. Tanulmányok. Felsőmagyarország, Miskolc, 2005

olvasókönyvet készít Ratkó életművéhez, a bevezetőben felvázolja a pályaképét.¹⁷ Nota bene: a kötet Babosi számos írását tartalmazza.

Babosi 1994-ben kezdi el Ratkó József életművének kutatását. Volt tanárnője, Szabóné Cseh Ágnes, a nagykállói Korányi Frigyes Gimnázium igazgatóhelyettese – aki tud a csellengő versek gyűjtéséről – később felkéri egy bibliográfia összeállítására, amelyet az iskola a Ratkó József Országos Vers- és Prózamondó Versenyre szeretne megjelentetni. A terv meghiúsul, de Babosi folytatja az életmű kutatását. A szellemi útkeresés évei után más szemmel néz már Ratkóra. Kisdíákként felnézett a falu könyvtárára, a költőre, akinek könyvei jelentek meg, aki benne van a *Szép versek* évenkénti antológiájában, aki neki olvasnivalót kölcsönöz. Távolabbról, Miskolcra és a fővárosból visszanézve, Nagy László és a neofolklorizmus felől olvasva a verseit, Ratkó lokális jelentőségűből az egyik legkiemelkedőbb kortárs költővé lép elő az értékrendjében.

Babosi 2000-ben Nyíregyházán helyezkedik el könyvtárosként. A Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár „tudományos tevékenységre ösztönző, arra alkalmat és lehetőséget teremtő”¹⁸ hely, így folytathatja a kutatást. Konok, következetes, kitartó munkát végez. Feldolgozza az író hagyatékát. Összegyűjti, megszerkeszti, jegyzetekkel látja el, és három kötetben megjelenteti Ratkó József összes műveit.¹⁹ (A szövegeket Ratkó Lujza, a költő néprajzos lánya gondozta.) „A teljes életművet átfogó verseskönyv már megjelenése pillanatában a további Ratkó-kutatások megkerülhetetlen bázisává lett. A hiánytalan lírai termés közreadása az irodalomtörténet-írást is új szempontok felvételére kényszerítette, s a pályakép pontosabb feldolgozásában is új rajzolatokat sugallt.” (Jánosi, 15.) Oral historykat rögzít, gyűjti Ratkó levelezését. 2010-ben – munkahelye kiadásában – megjelenik 3118 tételt tartalmazó *Ratkó József bibliográfia* című munkája. A hagyaték mellett levéltárak, múzeumok és magánszemélyek gyűjteményeiből, továbbá 311 periodikából szerzi az adatait. (A kitűnő mutatókkal ellátott bibliográfia felvesz szakdolgozatokat, rádió- és tv-műsorok adatait is, a költővel kapcsolatos híreket, tudósításokat, dokumentumokat, a nekrológokat, műveihez készült illusztrációkat, a róla készült fényképeket, képzőművészeti alkotásokat, díjait stb. Fentebb egyik ciklusára – Ratkó József kultusza – támaszkodhattam.)

A kutatás velejárója a publikáció. Babosi a kétezres évek elejétől folyamatosan közöl országos és helyi periodikákban visszaemlékezéseket, kéziratokat, leveleket, tanulmányokat. 2005 és 2009 között a Szabolcs-szatmár-beregi Szemlében három részben megjelenik Ratkóról írt életrajza (amelyet természetesen az újabb kutatásai alapján könyvében kibővített).

Páratlan, hogy egyazon személy készítse el egy alkotó bibliográfiáját, bogarássza össze a teljes életművet, textológiai igénnyel sajtó alá rendezze, s végül az alapkutatástól a betetőző monográfiáig is eljusson. Túlzás nélkül kijelenthető, hogy Babosi a Ratkó-filológia megteremtője, az életmű legalaposabb, kiváló ismerője.

Ha a szerzők életkora és a kötetek megjelenési sorrendje alapján tanítvány-mester viszonyt feltételeznénk, a fentiek rácafolnak. Jánosi (ahogy Görömbei is) a könyvein keresztül kétségtelenül erősen hatott Babosi Lászlóra, mindketten támogatták munkájában, segítették publikációit. Valójában azonban két szuverén Ratkó-birtokbavétel folyt

17 2010: „Leszek haláltól ronthatatlan”. *Olvasókönyv Ratkó József életművéhez*; vál., szerk., bev. Jánosi Zoltán; Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Bp., 2010.

18 Máriás József: *Az irodalomtudomány új gyümölcse. Ratkó József bibliográfia*. http://epa.oszk.hu/01300/01367/00244/pdf/EPA01367_3K_2011_06_58-61.pdf

19 Ratkó József *Összes művei* I. *Versek* (2003), II. *Drámák* (2002), III. *Próza* (2014), Kairosz Kiadó.

egymással párhuzamosan. Szellemi kölcsönhatásról van szó. Sorozatszerkesztői²⁰ utószavában Jánosi Zoltán nyugtazza is ezt: Babosi két évtizedes munkái új eredményeket hoztak, „elmélyítően járultak hozzá a Ratkó-kutatáshoz. [...] Szintézisében a történetész pontossága, a bibliográfus alapossága és az irodalomkutató érzékenysége arányosan, sőt sajátos történelem- és irodalomértelmező műfaji alakulatra valló módon összegződik.” (Jánosi, in. Babosi, 366.)

A két könyv a Ratkó-recepció kötésben álló építőköve, fogják, erősítik egymást. A fundamentum azonos. A szerzők az alkotási folyamat – az életanyag élménnyé, majd esztétikummal alakulását követve értelmezik a műveket, azaz az életrajz felől közelítik meg. A mára szinte kánonként rögzült véleménnyel ellentétben módszerük erős érv mellett, hogy a szövegstruktúrák kizárólagos belső átvilágítása nem deríti fel a jelentésrétegek teljességét, szükséges az élet és mű közötti átjárás vizsgálata is.

Az életmű alapértékét mindkét szerző a közösségi költői magatartásban, a komor, súlyos témák, jeremiádok életigenlő humánumban és a „bartóki modell” követésében látja. Ratkó szervesen épít be a műveibe „a dalon, mesén és a balladán kívül regösénekelemeket, gyermekjátékokat, varázssének-, bájolás-mozzanatokat, panaszdalokat, siratókat, ráolvasásokat és más, kevésbé ismert vagy rejtettebb népi szövegeket is [...] a könnyebben felismerhető népdalok, monda-allúziók, mesemotívumok mellett” (Jánosi, 226.).

Ha a szerzők válogatást készítenének az életműből, tartalomjegyzékük alighanem megegyezne. Közös jegy a tárgyilagos előadás is, például a pálya hullámvonalairól, vagy a fogadott föld és a költő (időben változó) viszonyáról, amely egyszerre volt archimédeszi pont és csapda, a '80-as években egyre inkább a küldetés légüres tere. Szóvá teszik a pályakezdés patetikus jövőhitét, a rövid ötletversek nagy számát a *Fegyvertelenül* kötetben, a *Kreón* című dráma didaktikusságát, a '60-as, '70-es évek első felében írt verseinek baloldali forradalmi történelem- és társadalomszemléletét.

A kötetek saját karakterét különbözőségük adja. Más a hangsúly, a megközelítés módja, a szerkezeti felépítés, az előadás nyelve.

Könyve előszavában mindkét szerző megfogalmazza célkitűzését. Jánosi „a poétikus törekvésekhez, az alkotói lélekhez [...] hajol közelebb,” „elsősorban a pálya belső útjaira, azok alakulásaira, modulációira, fejlődésivére koncentrál” (Jánosi, 17.). Időrendben (előre- és visszautalásokkal) a zsenéktől a kiteljesedésen át az „elköszönő akkordokig” követi Ratkó pályáivét. Keresi a költőiség forrásvidékeit, bemutatja műfajait és műformáit, a népmesék örökségének és az eleven sorsnak az összefonódását, a szegénység felhajtóerejét. Jelzi a mestereket és „irányfényeket”, a tehetség belső erőit. A lírai műveket tematikai csoportok szerint is elemzi (ars poeticák, háborúellenes-békevágyó, társadalomkritikai és családversek, portrék és önportrék, történelemelemző, folklórintegráló és halottas versek, Isten-költemények). A monográfia legsúlyosabb része *A Ratkó-poézis szintetizáló esztétikai centruma: a „bartóki” modell* című fejezet. Ezen belül is a Déva-vár, az építés-áldozat motívumcsoport mikroszkopikus vizsgálata (*Dal a jövőről, Déva; Két ballada; A kő alól; Déva vára*), *Ratkó* eszkatológiájával (*Halott halottaim, Törvénytelen halottaim*) összefüggő értelmezése.

A falba épített asszony története az áldozathozatal balladája. Az egyéni tragédia megállítja az omlást: értelme van az áldozatnak. Ratkó ellenpontozva többszólamú jelentést ad a motívumnak: a „szocializmusként épülő Déva” értelmetlen, hiábavaló áldozat. Sírás. A kor „becsapja, elássa, feláldozza embereit egy látszólag képviselt »közösségi« ügyért” (Jánosi, 235.). Ellenpontja a másik Déva, „az eredeti humanitás-orientációit megőrzött jövőkép a jelen »hűségeseinek«, az elődök (a halottak) máig ható erőfeszítésének és a gyereket: jövőt teremtő szerelmeknek a segítségével építhető majd fel” (Jánosi, 235.).

20 Babosi *Költő a diktatúrában* című könyve a Magyar Napló Kiadó Ráció sorozatában jelent meg. Jánosi Zoltán sorozatszerkesztő, egyben Babosi könyvének lektora, PhD-védésének opponense.

A motívum alakítása Ratkó társadalomképének alakulását tükrözi. Az életmű további korszakaiban a költő „a kor manipulált, hamis – a marxista ideológia szókészletével megjelenített és propagált – Déva-képzetével szemben teremti meg a maga Déváját: azt a jövőképet, amelyért valóban érdemes áldozatot hozni” (Jánosi, 233.).

A motívumot szintetizáló verset (Déva) a kortárs kritika a közösségi költészet – és Ratkó – kifulladásá jeleként fogadta. Jánosi ezzel szemben a történelmi kelepcét okolja a „poétikai-logikai zavarok” miatt. „Ratkó József Dévája (s költészete legérvényesebb rétege)” jóval inkább „a történelmi korszak, a szocializmusnak nevezett »világrendszer« történelmi kifulladását érezte [...] semmint önmaga emberi-költői illetéktelenségének határait” (Jánosi, 250.).

Babosi munkája interdiszciplináris jellegű, könyve „társadalom-, család-, sajtó-, mozgalom-, oktatás-, irodalom-, társaság- és művelődéstörténet”. A diktatúra politikai-társadalmi viszonyai között „történeti szempontok szerint” ábrázolja a költőt. „Céлом, hogy átfogóan megrajzoljam Ratkó József életútját, művészi és közéleti pályafutását, gondolkodását, szellemi világát, mentalitását, valláshoz, halálhoz, embertársaihoz és a hatalomhoz való viszonyát: kapcsolatát, összeütközéseit és rendszerkritikáit.” (Babosi, 17.) A sorozatszerkesztő utószava szerint Babosi „könyvének legszebb érdeme, hogy ezt a diktatúrával halálig viaskodó arcot mindeddig a legteljesebb történeti, életrajzi és bibliográfiai hálózatszerkesztő utószava szerint (Jánosi, in. Babosi, 368.).

Ha tipizálni kellene, Babosi monográfiája életrajzi, Jánosié életmű-kategória, ez azonban – mint minden skatulyázás – némiképp félrevezető. Jánosi – „mint a belső, a poétikai törekvések háttérben álló sorsút szerkezeti vázára” (17.) – szintén támaszkodik az életrajzra (hivatkozásai alapján gyakran Babosi munkájára). Ráadásul a Függelékben egy curriculumot is ad. Babosi bő nyolcvan oldalon szép képet fest Ratkó irodalmi munkásságáról, a költő alkotói módszeréről, kapcsolatáról kortársaival. A szerepfelfogását, irodalom-, nyelv- és történelemszemléletét tárgyaló fejezet tiszta képet ad a költő erkölcsi-emberi-művészi erejéről. Ratkó az el nem kötelezett humanizmus jegyében jobb emberi-nemzeti esélyekért és jövőért izgatott. Irodalmi munkássága az erkölcs és esztétikum tükrö. Babosi kötetéről kötetre, alkotói korszakról korszakra haladva – a történész alázatával – foglalja össze a kortárs recepciót, s teszi mellé nagy erudícióval a saját – filozófiai, néprajzi alapozású – értelmezéseit. Kétségtelen, hogy – mint írja – „részletes esztétikai elemzésekbe” nem bocsátkozik. Itt-ott, helyenként mégis: a „gyöngyszemekről”, a számára legkedvesebb versekről (Mire virítasz, Ember, fa, Éjszaka. stb.).

Babosi Ratkó pályaképét három metszetben – Életrajz, Irodalmi munkásság, Közéleti tevékenység – mutatja be. A szerkezeti tagolás – tudományos értékén túl – beavatás-funkcióval is felruházta a könyvet. Az életrajz közkedvelt, olvasott műfaj. Könyvtárak, boltok keresett darabja. Babosi lendületesen, új mozzanatokkal színezve, téves adatokat kiigazítva meséli el Ratkó és családja történetét, pályafutását, tipródásait. A monográfia harmadik része önálló fejezetekben részletezi közéleti működését. Bemutatja a Tiszadobi Gyermekvárossal és a Berkeszi Gyermekotthonnal megtartott kapcsolatát, szerepét az olvasótábori mozgalomban, harcait a Béres-ügyben, a nagy hallgatottságú nyírsegi „illékony folyóirat”, a *Hangsúly* történetét. Ezek a részek szintén széles érdeklődésre – nem csak literátus olvasókra – tarthatnak számot. A múlt iránt erősödő figyelem is rátalálhat a könyvre. Történelmi lecke a fiatalabb nemzedékeknek, emlékeztető az időseknek. A III/III-as célkeresztjében álló költő pályaképe ugyanis a Kádár-kori művészek, értelmiségiek sorsmetaforája. A politika erőszakosan fogta és vezetni akarta az alkotók, szerkesztők kezét, beszűkítette a magyarság történelemszemléletét. Kitűnő mutatóábrája az állapotoknak a *Törvénytelen halottaim* című vers fogadtatása című alfejezet, amely bemutatja a *Tiszatáj* folyóirat és a költő végzálását. Bújtatott utalásokkal Ratkó műveiben vissza-visszatért a legnagyobb tabu, 1956 emléke. A *Törvénytelen halottaimban* elment egészen a falig:

a Nagy Imre nevet „többértelmű összefüggésrendszerbe” állította. Azt a nevet, amelyet három kortárs viselt: a forradalom miniszterelnöke, a zsögödi festő és a sárrétudvari költő, akinek 1940-ben *Holtak derese* címmel kötete jelent meg. „A holtak deresén Nagy Imrét ki üti?” – kérdezi a vers. Gondolhatta mindenki, amit gondolt, s amit gondolni sem lehetett.

A köteteket gazdag képmelléklet és a tudományos művek szokásos apparátusa egészíti ki. Sajnos a Magyar Művészeti Akadémia *Közelképek írókról* monográfiásorozata (így Jánosi kötete is) mellőzi a névmutatót.

Az időnkénti szakmai kételyek²¹ ellenére Jánosi Zoltán és Babosi László munkája a monográfiák fölöttébb szükséges voltát bizonyítja. Ugyanannyi idő telt el a költő halála óta, amennyit alkothatott. A teljes életmű hozzáférhető (versek, drámák, prózai írások, interjúk, zsongók és a töredékek egyaránt). Ideje volt bizony a monografikus összegzésnek, az alkotói életszakasz és utóélet – több mint 60 év – egységes egészbe foglalt elbeszélésének.

Németh László egyik fiatalkori tanulmányában²² az író a jó kúthoz hasonlította: „meg-
itatja a szomszédot, de nem járhat szét a pusztán, hogy jertek, én vagyok a kút. A kút dolga vizet gyűjteni s nem a vizet széthordani.” A hasonlatot visszabontva: hála és tisztelet a „vízhordóknak”, akik a jó kút (az értékteremtő alkotó) és a szépre-igazra szomszédok között közvetítenek.

(Jánosi Zoltán: *Ratkó József. Közelképek írókról*. Magyar Művészeti Akadémia, 2016, 408 p.; Babosi László: *Költő a diktatúrában. Ratkó József pályaképe*. Magyar Napló/Fókusz Egyesület, Bp., 2019, 496 p.)

21 Például: egyszólamúsítja a széttartó recepciót, élet és életmű, releváns és irreleváns események és szövegek közt illuzórikus összefüggéseket terem, kiküszöbölhetetlenül kultikus módon működik, stb.

22 *Nép és író*. In: *Készülődés I–II. A Tanú előtt*. Magyar élet, 1941.

Juhász Attila

Más állapotok

(Zalán Tibor: *Papírváros – egy lassúdad regény, négy, szétszaggatva*)

A kötetpublikációk alapján a legutóbbi szűk egy évtized Zalán Tibor alkotói pályájának legtermékenyebb időszaka. A *Papírváros*-ciklus legutóbbi két kötete közötti hét esztendőben tíz eredeti munkája is napvilágot látott. Ha beszélhetünk ennek kapcsán intenzívebb közlésszándékról, ahhoz hozzátartozik, hogy a *Papírváros négy* részletei a már évekkel korábbi és folyamatos folyóiratközlések révén is tudatosabb rákészülést és előmunkálatokat feltételeznek. Ugyanakkor nem mondhatni, hogy az említett időszak a szépprózai aktivitást mutatná elsődlegesnek. Igaz ugyan, hogy gyermekirodalmi vonalon létezik ilyenfajta gyarapodás (ld. *Háry – A rettentő magyar vitéz*, 2017; *Királylányok második könyve*, 2017), de a fő hangsúly a drámáknak jutott, 4 kötet erejéig. Érdekes, hogy míg a *Papírváros* második és harmadik része közötti időszakban 7 új verseskönyv született, addig az utóbbi periódusban mindössze egy ilyenről lehet beszámolni, és talán e mellé adalékolható az a vélemény is, hogy maga az utolsó ciklusrész is kevesebb lírikusi gesztust mutat fel, mint a korábbiak, egyébként mindamelllett, hogy a szöveg nem jelentéktelen hányada versszerű tördelésformát kapott. Van ugyanakkor e részek között egy elemi hatású lírai betét az anya-gyermek viszony érzelmi-indulati összetettségének rendhagyó leképezésére, amely valószínűleg az előzetes közlésrészek között a legnagyobb visszhangot kelthette (ld. *Anyabresztő-sírató – Szilánk a Papírváros négy* című regényből; Tiszatáj, 2018/12., 22–24., illetve a kötetben: 341–344.; e szövegrészről később még lesz szó részletesebben is.)

A folyóiratközlések koraisága és rendszeressége (2015-től – kis késlekedést követően – tizenöt közzététel) valószínűsíti az aktívabb, következetesebb, immanens folyamatszerűséget annak ellenére, hogy a makrostruktúra a cikluson belül továbbra is mozaikszerűen szerveződik. Az aktív alkotófolyamat időszakának kiszélesedése közrejátszhatott abban is, hogy a teljes és végleges szöveganyag az eddig elkészült regénykötetek legterjedelmesebbjét eredményezte, mely immár másfélszer korpulensebb az indító kötetnél. A közlési szándék erősödése, a nyelvi alkotófolyamat önindukciójának mind invenciózusabbá válása és az ábrázolásmód további árnyalása egyaránt állhat a mögött a tendencia mögött, hogy az egyes cikluskötetek szövegterjedelme fokozatos, és mind jelentékenyebb gyarapodást mutat. Ez annál is érdekesebb, mivel az említett tendenciához egyébként nem társul cselekménydúsabb szövegalkatítás, sem a párhuzamos történeti szálak, elbeszélés-síkok mennyiségi növelése.

Igaz ugyan, hogy a szerzői reflexiók inzertálása már önmagában is terjedelemnövelő lehetőségként tűnhet fel, de sem ezek gyakorisága, sem az efféle futamok rész- vagy összterjedelme nem annyira meghatározó a műben. Ilyen szempontból lehet meghatározó azonban annak a műfajpoétikai utalásnak a gyakorlati megvalósulása, melyre egy látszólag csak elejtett információt találunk az új kötetben, s eszerint „esszéisztikusnak feltűnő”

művet tart kezében az olvasó. Az esszészerűség – mint az előző részregényekben is – nem annyira az (ál-)ismeretterjesztő szerepű betéteknek köszönhető, hanem elsősorban a belső történetek, a lelki, tudati folyamatok analízáló, önanalitikus szemléltetismódjából adódik. Ezek között a tisztázó-értelmező szövegtételek között fontos szerepet szán a szerző a fogalmi-nyelvi árnyalásnak, de ugyanakkor labilitásának, az ismétlődő – a hallucinatív-agnosztikus észlelés felől a stabilizálódó felismerések felé haladó – kísérleteknek is, melyek a szabad függő kontextusból adódóan egyaránt lehetnek a narrátor vagy a szereplő törekvései. (Egyébként szerző és hőse kapcsolatáról, grammatikai azonosíthatóságuk poétikai összefüggéseiről Zalán a *kimerülve* című első kötetben és a *szétszaggatva* lapjain is részletekbe menően, elemző módon nyilatkozik reflexióiban.) A szereplők és a situációk felől nézve ezek a folyamatok, nyelvi próbák a tágitott-módosult tudattérben képződnek meg, aminek előidézője a körülményektől függően lehet ájulás közeli állapot, álom vagy álomszerű, onirikus fiziológiai státus, illetve a szereplők léthelyzetére szinte egyfolytában jellemző alkoholmámor, vagy éppen a józanodás felátmenete.

A *Papírváros* négy történetfolyamatai három párhuzamos síkon szemlélhetőek. Ezek közül a regénycikluson belüli motivikus-tematikus kontinuitást a tervező figurájához kötődő szál biztosítja. Ebben a főszereplő fizikai cselekvésképtelensége (sérülés, ájulás okán) eleve azt hozza magával, hogy a történetek jelen idejében szinte minden a tudati-gondolati síkon játszódik, formailag pedig önmegszólító belső monológok tárják fel a meditatív, polemizáló, ironikus gondolatfutamokat, melyek elsődleges célja a léthelyzet elemzése, az önmeghatározás. Ahogy az eszméletvesztés után az eszmélkedés fokozatai következnek, úgy válik egyre logikusabbá az analízis, komplexebbé a felismerés. A belső beszéd tudati zártságához a bezárkózás, befelé fordulás metaforikus kiegészítő elemeket is kap (csukott szem, zárt, vakudvarra „néző” szoba), melyek egyfajta belterjes bölcsekedés szimbólumai is, habár a gondolati tartalmak szerteágazóak, és magas szintű műveltséget, objektív külső viszonyítási pontokat is felismerhetővé tesznek (Bergson, Freud). A sajátos „megvilágosodás-folyamat” eredménye a mind pontosabb státus- és létértelmezés, de a tisztább kép nem felszabadító, nem előremutató, és erre már azóta számíthatott az olvasó, hogy a könyv- és ciklusindító mottó mint első közlemény Byron *Don Juan*-jának sugalmazott szkepszisével szembesíti („*The tree of knowledge hat been pluck'd – all's known*”).

A tervezői vonal gondolköréi közül a hétköznapi általánosság szintjéhez legközvetlenebbül azok a dilemmák kötődnek, melyek számba veszik a rosszullet esetleges szívproblémákkal összefüggő magyarázatait. Mondhatnánk: a közismert rizikófaktorok sajátos tételekké *szaggatott* szemléje ez, mégis jóval több annál, hiszen az életmód-alapú vagy genetikai számvetés, illetve az érzelmileg megrendítő események emlékezete mozaikszerűen, erős hatású drámai és lírai elemekkel egészíti ki a gondolati folyamatot. Ezek között tán felszínesebbnek tűnik a párkapcsolati csalódások összegző számbavétele, és kevésbé érvényesül a gyermekkori cigány átok rövid anekdotájának misztikuma. A szív-ügyek topológiájának immanens romantikus-szentimentális árnyalatait kerüli a szerző, viszont nemcsak hősére, hanem saját (meghatározóan lírikusi) szemléletmódjára is jellemző az a sötét tónusú reflexió, amelyben a koszorúér aktuális szóetimológiájánál („megint a nyelv, ez a kurva nyelv”) rámutat, hogy az érkoszorú már születésünktől a halálhoz rendeltség jele, illetve a majdani halál méltóságának, s így egyben az élet feleslegességének a jelölője is.

És itt érünk el a tervező létszemléleti alapvetésének leggyakrabban mobilizált kérdésköréhez, hogy éli-e vagy álmodja jelen állapotát, esetleg a halálból néz vissza életére, önmagára. Az első felrémlő érzet a zuhanásé, mely gazdag konnotációval bír a szereplő előéletével kapcsolatban is, valamint a sötétségé, melyből közvetlenül adódik a nemlét, az elmúlás képzete. A még csak pislákoló tudat bevilanásai, emlék és képzelet, realitás és

teremtett képzetek elkülöníthetlensége agnosztikus értelmezéslehetőségeket vonzanak be, az onirikus állapot határátlépései a kívülről történő önszemlélést teszik lehetővé. Az álomnak a valósághoz, s ezekkel együtt a halálnak az élethez való viszonyát, egymásra vonatkoztatásukat sok szempontból latolja a beszélő, melynek követése az olvasó részéről is elmélyülést, a hagyományos fogalmiságon való túllépést igényel, hiszen a nem filozófiai igényű befogadás szintjén nem könnyű kezelni az olyan spekulatív dilemmákat, mint hogy *„akár halott vagy, akár alszol, bizonyára álmodsz, és bár nem tudhatod, hogy milyen álmok látogatnak meg addig, amíg önkívületi állapotod tart, vannak tapasztalataid, hiszen te álmodod meg magadat, vagy álmodod bele magadat önmagadba”, „vannak olyan feltételezések, melyek szerint a halott is álmodik, persze olyanok is, hogy az élő álmodik, és álmodja azt, hogy él, pontosabban az anyag álmodja az élő életét, az élőtt összetevő alkotó anyag maga az álmodó (...) az álom nem az álmodó terméke, hanem kívülről jövő üzenet-világ”* – s ez még akkor is próbára tesz, ha a beépített zaláni idézés nyomán mozgósítjuk előismereteinket Hamlet nagymonológijával (*„meghalni, elszunnyadni és alunni, talán álmodni, ez a bökkenő, mert hogy mi álmok jönnek a halálban, ha majd leráztuk mind e földi bajt, ez visszadöbrent”*).

Természetes, hogy ebben a témakörben az álom-valóság viszonyrendszer feltérképezéséhez hozzátartozik tipikus példák, szituációk, motívumok jó pár elemzésekísérlete. Az esszéyszerűség jegyében érdekes szubjektív, ám mégis gyakorlatias felvetések sorjázhatnak a szövegben, s hiába az eszmefuttatások átfogó-rendszerező törekvése, a teljes bölcséleti leképezéshez itt sem a még nyitottabb átmeneti műfajúság, sem az optimális terjedelem nem áll rendelkezésre, ezért egy tipográfiaiilag is inzertált vázlat jelzi, mi mindenről szólhatna még az okfejtés. Azt a kétélyét azonban nem hagyja talonban a beszélő, hogy a hivatásos pszichoanalitikusok álomképelemzései erőszakoltak, azok csak *„inkább látványos butaságok”*. Kétségtelen, hogy ő sem vetemedik ezután már motívumértelmezésre, pedig a szöveg folytatásában jó néhány álom-film pereg le valamely szereplő tudatában, de azokban legfeljebb rövid, spontán, félöntudatos kommentárok egészítik ki, illetve szagatják a folyamatot.

A ciklusból korábbi öröklött, állandósult esszéisztikus téma a tervező létbölcsellete és *„parttalan pusztulás-mítosza”,* más szavakkal folyamatos önpusztításának ideológiája. E téren is a beszélő aktuális tudatállapotának függvényében árnyalódik-tisztul tovább az az eszmerendszer, melynek helyezettől független eleme a nemcselekvés, a már a vegetálás életöszönét is tudatosan negligáló nemlét-élés. Zalán a gondolati lényeg demonstrálása, az olvasó bölcséleti inspirálása érdekében itt újszerű fogalmakkal operál, mint például *lét-magány, létincstelenség, létrettenet, elfogyó lélekanyag.* Mindezek nyomasztó földi súlyától az alkohollal kicsikart más-állapot tudja eloldani a tervezőt a maga stabil *„ars poeticája”* szerint – és ezen a ponton, a rettenet és az alkoholizálás ideológiája terén mutatkozik a legközvetlenebb párhuzam és érintkezés a regény indító történeteszólomával, melynek főszereplője – szintén belső hagyományokat követve – a művészvilágból kerül ki: egy filmrendező.

Egy rendező mint mellékszereplő feltűnik a tervező történetében is. Emléktöredékeiben egy közös útjuk története elevenedik fel, melynek végén a rendező szívmegeállás következtében meghal. Ha ez a személy azonos a fő szálak másikának /film/rendezőjével, akkor azonosíthatunk egy újabb érintkezési pontot a két történet között. Mivel az eseményszálak kronológiája – az analitikus szerkesztésmód, illetve a tudati-emlékezeti csapongás következtében – az asszociatív logika leképezésével működik, *„belefér”,* hogy két síkon, két időben kerüljenek kapcsolatba a történeti mozaikdarabok. Ha így van, talán várhatjuk a leendő folytatásban a rendező újbóli felbukkanását, újabb mozaiklemek által élettörténetének teljesebb átláthatóságát. Ami egyébként a két rendező karakterében már most lényegi egyezést mutat, az a halálhoz való viszonyulásuk.

A szövegkép és a szintaxis tanúsága szerint a *Papírváros* négy úgy kezdődik (kisbetű és kötőszó), mintha folytatódna benne egy korábbi, félbehagyott történet. Mivel azonban a filmrendező karaktere korábról még nem ismeretes, három olyan körülményt említhetünk, amely logikusnak tűnő magyarázatot adhat e szerzői gesztusra. Az egyik, hogy mindannyiszor nyitott szituáció és nyelvi utalás „zárta” az első három kötetet, vagyis jelzést kaptunk már arra, hogy csatlakoztatott folytatást várjunk az új rész kezdetén. A másik, hogy a *Papírváros* háromban – az előzmények első, majd második személyű narrációs váltását követően – egyes szám harmadik személyű elbeszélő prezentálja a szövegzárásnál is a tervező történetét, s a negyedik kötet ehhez a grammatikai megoldáshoz illeszkedve hozza a folytatást, amely ugyan tervező-filmrendező alanyváltást is hoz, de – és itt a harmadik lehetséges azonosító elem – a két karakter talán párhuzamos alakmás-hős is lehet. Ez utóbbi feltételezés alapjául szolgálhat, hogy az első kötetben még „írói trehányásznak látszó” alakkettőzés (melyet a szövegrészek keletkezési idejének erős széttagoltságával hozott kapcsolatba a szerzői reflexió) idővel akár koncepcionális poétikai megoldássá változhatott, ha ugyan nem volt már az eleve, figyelembe véve a főszereplő(k) standard névtelenségét, a szerző sok szempontú relativizáló-lebegtető alkotásmódját, „játékát”.

A filmrendező története maga is filmszerű, címe pedig lehetne a tőle kölcsönvett kifejezéssel „*a monológok nagy éjszakája*”. A tervező önmegszólító belső monológjaihoz képest itt nyílt térben – bár szintén a sötétség és a *lassúdad* derengés időbeliségével – és többes szereposztással szólalnak meg az analizáló, esszészerű szölamok, melyekben formai és poétikai szempontból egyaránt több lehetőség jut a lírai elemeknek. A fizikai inaktivitás és a perspektíva-vesztés, a motiváló célképzetek koncepcionális elvetése itt is jelen van a főhősre nézve, s viszonyításként – a rendező mondandójára reagálva vagy saját létszemléletüket prezentálva, párhuzamban vele vagy kontraszthatással – két alkalmi partnerviszony révén egy naiva (a lány) és egy rokonlélek (a zenész), azaz két fontos mellékszereplő kap lehetőséget a megszólalásra.

A rendező léthelyzetének, létszemléletének alakulását jobban befolyásolták a külső tényezők. Igaz, ő maga mondja el, hogy már „génjeibe kódolva hozta magával” a lét rettetését, a semmi felé sodródást, az „élethalottságot”, állandó közérzetét pedig a fogalmi szinten vett lét hidegének és könyörtelenségének érzete határozza meg, de kiégettségének, csalódottságának, elidegenedettségének, hamleti averziójának jó néhány külsődleges előzménye derül ki a történetéből (emberi környezetének ridegsége, számító mentalitása, őszintétlensége és szakmai érdektelensége, párkapcsolatainak kudarcra és felületisége). Önkritikusan és ironiával látja be, hogy igazából művészi közlendője sincs, ugyanakkor önanalízise mégis rendkívüli bölcséleti és lélektani avatottságról tanúskodik.

A rendező monológjai közt emblematisztikus helyet foglal el a közös éjszakai vonszolódás utolsó előtti állomásán, keserűséggel vizionált-verbalizált világ-kép, egyfajta intuitív titokfeltárás: „*a szemközti falra mutatott (...) az a fal ott papírból van, súgta a rendező, mintha valami olyan titkot adna át a másik kettőnek, amely szörnyűségében nem ismer hangerőt (...) papírból vannak a falak, papírból, kérdezte az angyalarcú, hogy érted, hogy papírból, én nem értem sehogy, mert ami van, azt nem lehet értelmezni, csak tudomásul kell venni, papír, papír, papír, és ha odamennél, és ököllel belecsapnál, akkor beszakadna a fal, papír, és előgomolyogna mögötte a semmi, mert ezek mögött a papírfalak mögött nincs más, csak a semmi, aminek ugyan nincs színe, de a sötéttel valamiképpen mégiscsak leírható, és (...) ott a semmi lakik (...) papírból vannak a házak, és papírból vannak az utcák, és papírból van a város, és papírból van az ország, és papírból vannak a kontinensek, és papírból van a világ (...) és papírból van a végtelen úr fölött lakó rettenetes isten is*”. A „szolipszista fejtegetés” a lányt megborzongatja, szerinte a rendező világában az logikusnak tűnik fel, a zenészből azonban indulatos-gúnyos kritikát vált ki a látszatvilágról szóló, később is adalékolt okfejtés.

A papír-lét, a „pseudo-létezés” motívumköre mellett a rettenetesség és a rettenet a rendezői szólamok és világkép kiemelt kulcsszava. Tulajdonképpen csak spontán hívószó ez a zenésztől egy alkalmi megszólítás részeként, de olyan reflexiót vált ki, amely gátat szabadít fel a rendező lelkében és nyelvi tudatában, soktétéles, anaforikusan újra és újra nekilendülő, vallomásos beszédfolyam áradatát indítva meg. A rettenetesség köznyelvi szinonimái félelmet keltő karaktert sejtetnének a rendező személyében. A zenész valóban fél is attól, hogy idejekorán ő is olyanná válik, mint a már végleg kiégett, a semmiben a semmi felé sodródó művész, ezért jókor ott is hagyja társaságát. A rettenetes természetűség pedig a senkire se tekintettel lévő rendező viselkedése kapcsán igazolható, azonban a feltáró monológ etimológiája szerint fontosabb, hogy itt a lélek mélyén megkötött atavisztikus félelemről, rettegről kell beszélnünk. Az érintett szerint ez az „epitheton ornans” lényegében a rettenetből eredő állandó félelmet takarja, amely *„átítatja a húsát és elfoglalja a lényegét, egy darab kővé teszi”,* és már a felsírással *„ez visít belőle”,* s egész *„létezését összetartó”* személyiségelem válik belőle. A rendező félelme abból is adódik, hogy ha valaki közel kerülne hozzá, felismerhetné benne ezt a mindenható érzetet. Ezért nem törekszik meghitt kapcsolatokra, s miközben elítéli az emberek – főként az éppen érintett *„fesztiválslepp”* – őszintétlenségét, az érdekelvű-manipulatív szerepjátszást, elidegenültként maga is maszkot visel az elidegenítésért, s ennek a képbeállításnak tipikus külső jegyei az alkoholista-imázs, a fölényesség, a közöny és a megközelíthetatlenség.

Amíg a tervező történetében a masszív ivásnak főként a fiziológiájáról kapunk képet (szomj, undor, rosszullet, erőre kapás stb.), addig a rendező esetében – pálinkától pálinkáig tartó éjszakai botladozásának önfeltáró monológjai által – egyfajta ideológiai, sőt ars poeticaí áttekintést is kapunk. Sajátos körülmény, hogy mindkét főszereplő a pálinkától kerül más-állapotba. Ennek szimbolikájához tartozhat, hogy a szótőben fellelhető szláv éget ige metaforikus jelentéstartalmait (égeti a belső szerveket, égeti-pusztítja az élet-tartamot, de fel is tüzeli a lélek maradékát, az intellektust, s talán még a vágyakat is) szemléletesen látjuk érvényesülni a történetekben, s annak is van implicit többlete, hogy a köznyelvben töménynek nevezett ital tömény életigazságok és esszenciális ideológiák felismerését, megfogalmazhatóságát, kinyilatkoztatását indukálja.

Jóval többről van itt szó, mint a részegséghez kötődő közhelyszerű feltételezésekről, vulgártapasztalatokról. Zalán rendkívüli figyelemmel, érzékenységgel, nyelvi invencióval szólaltatja meg szereplőjének finoman árnyalt és mégis markáns tudattartalmait. A rendező esetében ezek a felismerések lényegi ambivalenciákat tárnak fel. Akinek lelkében-szívében-tudatában egyébként már az üresség lakik, mert azok szétszakadásig megteltek életidegen léttel, a lét könnyörtelen hidegével, annak újra az emberlét érzetét adja, hogy *„az agyban (...) a határokat elmossa az alkohol”,* sőt a hallucinatív állapot a mindenséget megélő intuíció tudati benyomását is elhozhatja. A környezet számára persze ilyenkor tűnik hősrünk embertelennek, rettenetesnek, miközben maga *„a rettenet emelteti a poharat”* vele. Szimultán éli meg ilyenkor, hogy lépni is képtelenül fáradt, mégis a föld felett jár, hogy életfáradtságába életintenzitást hoz a delírium. Művészember lévén nem meglepő, hogy ars poeticus tájékozottságot és tudatosságot is felmutat az ideológiája (ld. az Adyt idéző *„finom remegések”,* az Apollinaire-t idéző *„hatalmas birtokokra vágás”* utalásait). Mindezeket a már a rendező nyomdokain járó zenész is hitelesíti. Maga is művész lévén, aktuális pályaszakasza hitvallásában az alkotói inspiratív dimenzióváltás eszközének tartja az alkoholt, de neki az emberlét-érzéshez, az életbenlét-érzéshez még szüksége van a közönség lelkesedésére, még hisz benne, hogy ő azt inspirálni tudja, s számára még fontos ennek perspektivikus megléte is – ezért retten el s kezd iszonyodni a rendezőtől, a felismeréstől, attól az ideológiától, melyet nemcsak hitelesít, hanem magára nézve

fenyegetőnek, fenyegetően közelinek is lát, s ezért inkább menekül a további szembesüléstől, a perspektívavesztés előérzetétől. Menekülésre biztatná a lányt is, akire szerinte még nagyobb veszély leselkedik választott „nagyvadja” mellett, ám a lányban a rendező öntisztulást hozó monológjai rácsodálkozást, „*furcsa rémülettel átitatott nyugalmat*” keltenek, s őt is megérinti egyfajta katartikus hatás, számára egyelőre még azonosíthatatlan, ellentmondásos vágyébredés.

A gyermekkori és kamaszkori testi-lelki erőszakon, traumákon átesett lány örökbefogadott árvaként, öntudatra ébredve maga is a kiválás szabadságát és magányát választotta, s az érzelmi immunitásnak már elég magas fokára jutott, mire a rendezővel való fátumszerű találkozássra sor került. Sorsának egészére jellemző a drámaiság, így – noha általában védekező közönyt tanúsít – a rendező katartikus kitárulkozása, a szemében felfedezett ritka fények benne is megbolygatják a lélek legmélyebb zugait. Ennek hatására következik be szintén katartikus hatású víziója, melyben sosem ismert anyja belső hangként szólal meg, s feszült, nagy érzelmi-gondolati végleteket bejáró, formáját tekintve is drámai dialógusuk elvezet egyfajta nyugvóponthoz, elengedéshez. Ezt azonban a regény – vagy a lélek – sajátos dinamikája szerint szinte rögtön követi egy szürreális csapongást felmutató álomszerű reflexió, röpmákra emlékeztető bizarr vallomásvers-inzert (a már említett *sírató-ébresztő*), mely tanúsítja, hogy a szülő-gyermek viszony – s bizonyára nem csak ebben a szituációban – ellentmondásos, megdöbbentően komplex nexust rejtethet.

A regény esszészerűségéhez is kötődik a családszociológiai elemek történetbe szövése, bár ez a vonal kevésbé a belső történésekhez, gondolatisághoz illeszkedik, sokkal inkább implicit érvényesül a kiegészítő eseményszálakban, a regény mindhárom fő cselekményszálán. Az analitikus jelleg e téren inkább a feltáró, inverz időrendiségben mutatkozik meg. Nem kielemezett társadalmi viszonyokról beszélhetünk tehát, de maradandó nyomot hagy az olvasóban a rendezői vonulatnál a fesztiválközeg gesztusok általi jellemzése, a hospice-házbeli körülmények és emberi viszonyok felvillantása vagy a zenész által felvázolt, kiegészésre ítélt művészkarrier-folyamat általánosított képzete. A tervező történetében emlékmozzaikok kapcsán az egypártrendszer végi funkcionáriusok állatian gátlástalan hatalmaskodása elevenedik meg, valamint az utca emberének tipikus reakciói a lecsúszottak láttán, illetve a vidéki színházak szellemi életének, emberi kapcsolatrendszerének sablonos és illúzióvesztő belterjessége.

A szociológiai problémaérzékenység a még nem részletezett harmadik történeti főszálhoz kötődik elsősorban. Mondhatni, itt jelenik meg, a gorkiji „mélyben” a társadalom elesettjeinek már eleve illúziótlan világa, melynek megjelenítése a regényciklus korábbi részeiben is fontos törekvése volt Zalánnak.

A harmadik történeti szál főszereplője egy kallódó fiatalember, „külvárosi jancsiszög”, azaz Bandika, aki csupán névrokona lehet a korábról, a tervező régi köreiből ismert barátának (Bandi). Valószínűleg nem ez az egyik „rejtett kapilláris”, melyek révén – egy szerzői közbevetés szerint – kapcsolatok fedezhetők fel a fő eseményszálak között. Erre nagyobb esély kínálkozhatna egy itt is névtelen nőalak szerepeltetése által, akinek élettörmelékei több rokon vonást mutatnak a rendezőt „felkaroló” lányéval (valós és lelki árvaság, rossz viszony a szülőkkel, kitaszítottság, szexuális kalandokba és közönybe menekülés, szeretetvágyból vonzódás az elesettekhez, „lúzerekhez”), de az is elképzelhető, hogy a Bandika második kalandjában megjelenített, az élet fontosságát démokritoszi megvetéssel kezelő hajléktalanban az egzisztenciális lecsúszás mélypontjára jutott tervező majdani alakját azonosíthatjuk. A regényciklus szabad időrendi logikájához illeszkedő módon nem lenne ellentmondásos, hogy már most szembesülünk a halálával, hiszen Máté nevű barátja halálát már a *Papírváros* kettőben olvashattuk, alakja most mégis visszaidéződik, s a *Papírváros* négy Bandika-szála is tulajdonképpen Bandika halálával kezdődik.

Már az eddig említettek is jelzik, hogy valóban lényegi vonulata ennek a szálnak a mélybeli társadalmi jelenségek korfestő jellegű szemléltetése. Klasszikus elbeszélésnek tűnik fel mind a négy Bandika-fejezet (összterjedelmük a legkisebb a kötetben, s behívásaik ritmusa is hosszabb késleltetéseket mutat), és ezekben a legritkább a kommentáló, reflexív inzertálás. A történetek szembesítenek nyers közvetlenséggel és nyers nyelvezetettel működtetve a rendőri erőszakkal, a megélhetési bűnözéssel (prostitúció, lopás, rablás), a tehetetlenségi, frusztrációs vagy hierarchiateremtő fizikális brutalitással, az intézeti fiatalok kezelhetetlen kallódásával, a családok szétesésével. Indirekt beavatást kapunk a be nem fogadottak pótcselekvéseinek lélektanába, perspektívátlanságuk kompenzációs kísérleteibe. Itt említendő, hogy ebben a világban is folyamatosan jelen van az alkohol, a céloknak a létirányoktól való eltolása, a semmi felé sodródás – csupán az okok és motívációk terén van jelentős különbség a másik két főszálhoz és karaktereihez viszonyítva.

Bandika négy történetéből háromban hangsúlyos szerep jut a szexualitásnak (első történetrészből ismerhető ironikus vesztét is ilyen helyzet idézi elő), de a regény egészéről s a ciklus egészéről is elmondható, hogy motívikus-tematikusan szinten ez a vonulat rendületlenül jelen van. A három történeti fő sík mindegyikéhez kötődik egy-egy meghatározó, a nemiség elemi érintettségét felszínre hozó párkapcsolat, melyek közül az utolsó oldalakon is jelenlévő misztikus fekete nő alakja kap legárnyaltabb karaktert, most főként múltja kapcsán, azaz a tervező emlékezetéből kitakarva. Míg utolsó „képbe kerülése” rendre démoni, ellenséges, agresszíven számonkérő a regénykötetekben, addig a tervező és Máté történetébe lépve most több habitust is megtestesít: volt megközelíthetetlen és titokzatos, volt romantikusan odaadó, volt gátlástalan libertine, provokatív hűtlenkedő, hűségbe-megszokásba belefáradt feleség, végül pedig megöröklött, kíméletlen házisárkány – szinte egymagában jeleníti meg a női nem jó néhány pszichotípusát. A rendező, a tervező és Bandika kapcsolataiban is meghatározó az alkalmiság, a nyers vágyvezéreltség, míg a főbb nőpartnereket az ösztönösség különböző árnyalataival jellemezhető boldogságszomj vezérli. Zalán egy reflexiójában felveti a szereplőgárda érdemi kiterjeszhetőségének karakterpoétikai problematikáját, de úgy tűnik, hogy a mellékalakok nagy többsége, akik – valamely aktus szereplőjeként – nők, igazából az arctalan statisztériához tartoznak (a vidéki színház üdvöskéi szó szerint is). Kibontatlan és nyitott marad, feltehetően a későbbi szerepeltetés szándéka miatt a rendező mellett kitartó és a Bandika magzatával elvetelő két erős lelkű lány története – az ő karakterük és sorsuk valószínűleg igazán megindítja már most az olvasót.

A szexus jelenléte a nagy terjedelmet kapott álmofolyamok fejezetében is meghatározó, azonban nem a felszabadító beteljesedés motívumaiként, hanem többnyire abszurd, groteszk történetek komponensei, bizarr, szégyenkezést vagy félelmet keltő elemekként bukkannak fel, akár pszichopatológias (ödipális, identitáskeverő, animális) képzetek. A filmszerű álmoképek igazolják azt, hogy a szexuális tartalmak, fantáziák a tudattalanból dinamikus gyakorisággal szabadulnak fel bármely álmotematika esetén. Az álombéli tudatműködés nyelvi, szerkezeti leképezése rendkívüli alkotófolyamatot és lélektani-poétika avatottságot feltételez. Ehhez képest másodlagos, mégis strukturális szempontból fontos, hogy az álomszólások karakteres (az alanyiság kilétét lebegtetve is hagyó) tipográfiai megkülönböztetést kapnak, melyet kötet szinten összehangolni az alapszólások és reflexív közbevetések formakezelésével szintén érdemi alkotói leleményt mutat. Ez a fajta tagolás, szétszalazás és egybeszövés ahhoz is nélkülözhetetlen, hogy a regény, illetve a három történeti sík mint befogadásélmény ne váljék fárasztóan *lassúdadá*.

A lassúság amúgy a tiszta kronológiában és a tényleges cselekvéstartalmak dinamikájában is jelen van. A rendező története egyetlen éjszaka keretein belül zajlik, a tervező jelenbeli eszmélkedésfolyamata talán pár órát fog át csupán, s míg őt a zuhanást követő

mozdulatlanság állapotában találjuk mindvégig, addig a rendező és a lány útja is inkább csak botladozás, vonszolódás, szinte beckettí esés-kelés, az említett két főhős lét-eszmeiségében pedig eleve a fizikális-intellektuális mozdulatlanság, nemcselekvés koncepciója a meghatározó. Bandikát ugyan hajtja valamiféle immanens mozgáskényszer, de annak sincs értelme, iránya, eredménye.

A történetek lassúsága az ábrázolásmód dinamikáját erősen befolyásolja. A már említett filmszerűség jellegéből adódóan rendszeresen találunk a szövegben kinagyított, superközeli leíró képeket, illetve lassított képsorokat az elbeszélő tartalmak megjelenítésénél. A gyors-lassú váltások a rendezői és tervezői sík stafétaátadásainál szintén észrevehetőek: körülbelül a regény feléig rövid, néhány oldalas futamok váltakoznak, aztán jelentékenyen megnő az egyes „fejezetek” terjedelme, miközben a szerkezetileg önállósított szerzői közbevetések elfogynak.

A dinamikai váltások persze a szereplők tudati folyamatainak csapongásából, illetve a hiteles követésre törekvő lejegyzésmódból is adódnak. Összességében tehát elég szerteágazó a *szétszaggatva* alcím konnotációs hálója: elsődlegesen nyilván közérzetet, létállapotot jellemez több szereplő, de főként a tervező viszonylatában, valamint a szövegstruktúrában, a szereposztásban, a tipográfiában és a narrációs-reflexiók szerep-, illetve személyváltásokban is érvényesül.

A regényciklus belső hagyományaiból adódóan erre a kötetre is jellemző az irodalmi és társzművészeti motívumátvétel és annak gyakorisága. A filmek világából már visszatérő jelleggel ismerhető fel az *Andalúziai kutya* hatása (szürreális motívumok az álmokban), és hangsúlyos még a rendező melletti lány történetének párhuzama a *Forrest Gump* gyermekkori jeleneteivel (kiközösítés, identitáskeresés, világgá futás). Az irodalmi áthallások közt elsőként, majd ismétlődve egy faulkneri motívumátvétel tűnik meghatározónak a tervező pozíciója, létállapota kapcsán, majd az elszórt József Attila-i utalások lehetnek szembetűnőek, csakúgy, mint a zaláni életmű teljességét bepásztázó reminiscenciák kötettszerte. Ez utóbbi, a ciklusban szintén hagyományos eszköz most annyiban másképp működik, hogy egyetlen korábbi Zalán-szöveg sem épül be teljes terjedelmében a műbe, itt is széttagolt, motívumokra szétszalazott önidézésről beszélhetünk.

(Zalán Tibor: *Papírváros – Egy lassúdad regény, négy, szétszaggatva*. Kortárs, 2020)

Kriskó János

Varga Zoltán monográfiája a kecskeméti animációs filmről

Varga Zoltán kecskeméti filmtörténész 2019-ben megjelent, *A kecskeméti animációs film* című könyvével elvégezte azt a feladatot, amelyet a kecskeméti filmstúdió alapításának közelgő fél évszázados jubileuma feltehetően egyébként is kikényszerített volna. Sikertől szinte hiánytalanul áttekintenie a város animációs filmgyártását és a hozzá kötődő intézmények történetét, és megfeyjelnie még mindezt a kecskeméti műhelyben készült, több mint 300 műből álló filmkorpusz eddig nem tapasztalt gazdagságú, mélységű és részletességű elemzésével.

A szerző Mikulás Ferenctől, a Kecskemétfilm Kft. vezetőjétől kapta a felkérést a munkára. Mikulás, aki csaknem fél évszázada, az alapítástól, 1971-től kezdve megszakítás nélkül vezet a stúdiót, tudta, hogy kit kell felkérnie a kecskeméti animációs film eddigi történetének monografikus igényű feldolgozására. Varga Zoltán, amint azt számos interjúban elmondta, az 1999-es Kecskeméti Animációs Filmfesztiválon, a KAFF-on ismerkedett meg behatóan az animációs műfajjal a fesztivál gyermekzsűrijének tagjaként. Középiskolásként két éven át járt a Szoboszlai Péter vezette *Képről képre* nevű animációs szakkörbe, ahol személyesen is belekóstolt az animációsfilm-készítés alapjaiba. Az érettségit követően az ELTE BTK Filmtudományi Tanszékén szerzett oklevelet. 2010 óta került érdeklődésének homlokterébe az animáció, és doktori értekezését is az animációs formákból írta 2012-ben.

A Pannónia Filmstúdió kecskeméti leányvállalatának alapítása óta eltelt közel félszáz évben sokszor és sokan írtak már a kecskeméti animációs műhely létrejöttéről és egyes korszakairól. Megjelent jó néhány újságcikk, folyóiratcikk, nyomtatott és televíziós interjúk, portréműsorok, pódiumbeszélgetések is készültek. Számos résztanulmány látott napvilágot a műhelyről és a benne dolgozó alkotókról. Az átfogó igényrel készült, nyomtatott művek közül kiemelésre érdemes Dizseri Eszter 2009-ben megjelent terjedelmes, számos adatot és interjúrészletet közlő munkája, amely *A kecskeméti rajzfilmstúdió: Az animáció magyar műhelyei* címmel jött ki a nyomdából. 2018-ban a stúdió munkatársa, Varga Márta is megírta a kecskeméti műhely vázlatos történetét *A kecskeméti rajzfilmstúdió a nemzeti rajzfilmkészítés műhelye* címmel. Írása eredetileg szakdolgozatnak készült, de a főszerkesztő kérésére megjelent a *Valóság* 2018/8. számában, így szélesebb körben is hozzáférhető.

A jelen kiadvány szerzője, Varga Zoltán három évvel ezelőtt már publikált egy monografikus igényű összefoglaló munkát, amellyel nyilvánvalóvá tette, hogy kutatásainak kiemelt terepe egyre inkább a hazai animáció. *A magyar animációs film: intézmény- és formátörténeti közelítések* címet viselő könyve a műfaj addig eltelt 100 esztendejének alapos és hiányt pótló összegzése, egyfajta terminológiateremtő vállalkozás, rendszerezés is volt. A 2019-ben, a Kecskeméti Animációs Filmfesztiválra (KAFF) időzítve megjelentetett újabb kötetben Varga Zoltán végre a legsajátabb terepén mozoghatott: a mai magyar animáció

egyik legnagyobb műhelyére, a Pannónia Filmstúdió kecskeméti leányvállalataként alakult, majd a rendszerváltást követően különleges tulajdonosi szerkezetben fennmaradt és kiteljesedett, önálló gazdasági társasággá alakult jogutódra, a Kecskemétfilm Kft.-re fókuszálva írhatta meg újabb monográfiáját.

A terjedelmében és tartalmában is impozáns munkára a szerző mindössze egy bő évet fordíthatott a szoros határidők miatt. Könyvének közelítése éppúgy kettős szempontú, mint a korábbi, animációs tárgyú monográfiái: egyrészt megírta a lassan fél évszázados műhely intézménytörténetét, benne a Kecskeméti Animációs Filmfesztivál történetével, másrészt eddig nem látott terjedelemben és részletességgel szinte az összes, Kecskeméten készült animációs sorozat és egyedi film elemzését is elvégezte. Az intézménytörténeti fejezetben aprólékosan kitér a vezetőválasztás folyamatára, az alapító tagokra, a felkészülés-felkészítés Mikulás által végiggondolt, igényes, szabadegyetem-szintű egyediségére. Számba veszi a sokszor a határokon kívül megtalált, később csatlakozó alkotókat, kendőzetlenül beszél a működtetés nehézségeiről, az indulást követően hamar felbukkanó, a vállalkozás egészét veszélyeztető buktatókról is. És nem hallgatja el a leányvállalati létből, a vidéki telephelyi státusból fakadó folyamatos feszültségeket sem, amelyeket a vezetésnek érdemben menedzselnie kellett a talpon maradáshoz. Ebben a terjedelmileg jóval rövidebb fejezetben ismerteti a szerző a Kecskeméti Animációs Filmfesztivál történetét, fejlődésének egyes állomásait, valamint a hazai és a nemzetközi animációs életben betöltött szerepét, széles körben jegyzett nemzetközi fesztivállá válásának stációit. Varga Zoltán nyomon követi azt is, hogy a ma már Kecskemétfilm néven működő egykori rajzfilmstúdió hogyan vitte tovább a Pannónia Filmstúdió örökségét, és ezzel együtt hogyan vált kulturális tekintetben is önállóvá. Pontos képet rajzol arról, hogy a kecskeméti stúdió miképp teremtette és találta meg a saját útját, milyen specifikumok révén vált komoly nemzetközi respektust is felmutatni képes intézménnyé, a hazai animációsfilm-gyártás mára legfajszínűsabb fellegvárává.

A *Kecskeméti animációs film* című könyv megjelenéséig hiányzott egy teljességre törekvő és minden lehetséges szempontot figyelembe vevő, rendszerező munka, amely az első, közel fél évszázad intézménytörténeti eseményeit, annak szereplőit, valamint a stúdióban készült alkotások döntő többségét is naprakész formában rögzítette volna. A valódi feltáró munkát végző szerző nem pusztán annotált filmográfiát készített, nemcsak összegyűjtötte és publikálta az itt készült sorozat- és egyedi filmeket, szerzői alkotásokat, de önálló rendszert alkotva kategorizálta, elemezte, és a maga szempontrendszer szerint minősítette is azokat.

Varga Zoltán könyvében az ornamentális animációt nevezi meg a kecskeméti stúdióban készült sorozatfilmek egyik legmarkánsabb jellegzetességének. A meghatározást a szerző már korábbi, hivatkozott munkájában is használta, Jankovics Marcell esszéje és az európai művészfilmről szóló Kovács András Bálint-könyv alapján.

Varga Zoltán a kecskeméti műhely filmtermésének formatörténeti és esztétikai besorolásakor és elemzésekor a legobjektívebb látásmódot garantáló szempontot, a kronológiát választotta könyve rendező elveként. Már a magyar animációs film 100 évét bemutató, korábbi könyvében is alkalmazta azt a fogalmi apparátust és kategóriarendszert, amelyet részben a nemzetközi szakirodalomból vett át, részben maga konstruált a hazai animáció változatos formáinak bemutatására. A kecskeméti stúdióban készült munkák számbavételekor viszont nem volt szüksége az ott kialakított és alkalmazott csoportosításra, hiszen a kecskeméti filmtermés elsőpró része rajzfilmekből áll.

A könyv a Kecskeméten készült művek bemutatását és elemzését a sorozatokkal kezdi, azzal az indoklással, hogy az első sorozatok, mint a *Vízipók-csodapók* és a *Magyar népmesék* legelső szériája egyaránt megelőzte időben az első Kecskeméten készült egyedi, szerzői film megszületését.

A kronologikus bemutatásnak természetesen következményei vannak. Például, hogy távol kerültek egymástól az olyan, tematikailag összetartozó sorozatok, mint a magyar kultúrát, történelmet, folklórt egyértelműen tudatos vállalkásként, helyi sajátosságként fókuszukba állító *Magyar népmesék*, a *Mesék Mátyás királyról* vagy a *Mondák a magyar történelemből* című szériák. Mégsem tűnik zavarónak a kronologikus besorolás, hiszen Varga Zoltán a könyvben következetesen utal a közös csoportba soroló, sokszor hangsúlyozott jellegzetességekre, a sorozatok ornamentális jegyeire.

Az elemzések sorát a *Vízipók-csodapók* sorozat indítja, ellenére annak, hogy a produkció nem kecskeméti gyökerű, még a fővárosból, a Pannónia Filmstúdióból indult. Igaz, a kezdeti megrendelői szkepszist követő nyilvánvaló sikerét már kecskeméti rajzfilmsorozatként érte el. Varga, mint az összes többi sorozat esetében is, részletesen számba veszi a sorozat felvetette tartalmi kérdéseket, olyan etikai problémákat feszegetve a sorozat kapcsán, mint a barátság határai vagy a másság elfogadásának kérdése, illetve a formailisztikai jellegzetességeket, a figurakészlet sajátosságait is pontosan leltározza.

A könyvben a leg részletesebb, mintegy félszáz oldalt kitevő egység a 100 részes *Magyar népmesék* sorozat elemzése. Varga számos szempontot figyelembe vesz, helyenként talán már túlzottan is aprólékos. Néprajzi, folklorisztikai jellegzetességekre éppúgy kiterjed a figyelme, mint a szövegek prozódiai elemzésére, a figurakészletre vagy az ornamentális jegyek szisztematikus felsorolására. Egy olyan olvasó számára, akinek nincsenek a fejében mind a száz epizód tartalmi, hangi és rajzi, stíláriis jellegzetességei, csak nehezen követhetők a szerző lelkesült és kétségkívül nagyon felkészült, szokatlanul részletgazdag ismertetései, amelyek még a hangsáv finomrétegeire is kiterjednek. Módszertani szerepük és hasznosságuk tagadhatatlan, de olvasni őket olykor megerőltető. Szinte követelik, hogy az olvasó továbbhaladás előtt nézze meg az éppen tárgyalt epizódot. Bár a terület szakirodalmát részleteiben nem ismerem, de megkockáztatom, hogy a sorozat ilyen mélységű, minden egyes epizódra kiterjedő elemzésével még soha senki nem próbálkozott. A szerző maga is említi, hogy a *Magyar népmesék* nemcsak a kecskeméti, de a hazai animáció szempontjából is az egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású vállalkozás, amelynek világszerter híre van, számos nemzetközi díjat kapott, és nézettsége mára meghaladta a 120 milliót a legnagyobb fájlmeosztó oldalon. A magyar és angol nyelven is elérhető sorozathoz hasonló kulturális teljesítményből kevés van a világon. Külön öröm, hogy kritikai élle szinte sehol nem illetik a sorozat darabjait, egyöntetű népszerűségnek örvend világszerter.

Rövidebb, de nem kevésbé lényegi elemeket tartalmazó elemzést kap Újváry László Mátyás király életének a nép ajkán élő változatait feldolgozó sorozata, a *Mesék Mátyás királyról*. Varga a sorozat elemzése kapcsán hosszan fejtegeti, hogy a mű a full animation, a realisztikus ábrázolásmód és a sorozatanimációban kifejezetten ritkaságnak számító, például a figuramozgások leegyszerűsítésében tetten érhető limited animation sajátos elegye, kompromisszuma, és mint ilyen, kategóriateremtő vállalkozás a kecskeméti stúdió életében.

Számomra Tóth Pál *Leo és Fred* című szériájának elemzése a könyv legemlékezetesebb fejezete. A művet a szerzővel együtt magam is a hazai animáció különleges kuriózumának tartom, a maga besorolhatatlanságával, műfaji hagyományokra fittyet hányó merészségével, domináns szerzői látásmódjával, cselekménytelenségével, lélektani telitalálataival. Bár megért egy második évadot is, lelkesedésem a Tóth Pál jegyezte első szériának szól. A rendezőnek a sorozat kapcsán a szerző sem tulajdonít kevesebbet, mint az egész hazai filmművészet talán legszebb képsorát, Leo és Fred önmaguknak szóló közös muzsikálását az erősen önreflexív, *Koncert* című záróepizódban.

Mikulás Ferenc ötletére, az Iskolatelevízió megrendelésére készült el a 13 részes, animált középkori krónika, a *Mondák a magyar történelemből* című sorozat, amelyet rendezőként Jankovich Marcell kifejezetten örömmunkaként vitt végig. A mesei elemek hiánya

ellenére a szériának nyilvánvalóan szoros a kapcsolata a *Magyar népmesékkel*, illetve a *Mesék Mátyás királyról* című sorozattal. Varga szerint a három széria mintegy triptichont alkotva áll a kecskeméti animáció hagyományörző törekvéseinek fókuszában. A formai rokonságon túl fontos a három sorozat közös szemléletmódja is, a történelmi tényeket gyakran felülíró mesélés prioritása. Ez okozza, hogy a *Mondák a magyar történelemből* egyes epizódjai mégsem animált krónikák lesznek, inkább átlényegített, a valóságtól elemelt víziókat látunk, amelyeket kiválóan támasztanak alá a vizuális megoldások a miniatúra-festészet megidézésétől az előszeretettel alkalmazott térképészeti látványalkotásig.

Az ezredforduló megelőző időszakból még egy sorozatról ír bővebben Varga Zoltán: a Gyulai Líviusz grafikusművész nevéhez köthető *Tinti kalandjairól*. A széria éppúgy korábbi egyedi filmekre vezethető vissza, mint a *Leo és Fred*. Gyulai Líviusz sorozatának egyes epizódjai a Föld különböző pontjain játszódnak. Szerethető kentaufigurája, Tinti valójában jóval többet tud, mint az ember-ló átlagos egyede: repülni is képes, noha nincsen szárnya. Ő egy gézengúz kentaufi, egy sokarcú, sokszínű kulturális és mitológiai hátterű gyerek, aki pillanatonként rácsodálkozik a világra, játékos és segítőkész. A sorozatot, amely különös, stilizált figurákkal van teli, a magyar animáció karikatúrisztikus vonulatához sorolja a szerző, azon belül is a minimalista irányhoz, amelynek epizódjait erőszakmentes burleszként is szemlélhetjük, éppúgy, mint a *Leo és Fred* esetében.

Valamelyest rövidebben tárgyalja a könyv az ezredforduló után Kecskeméten készített sorozatokat. Az ismeretterjesztés és az igényes szórakoztatás ötvözésének szándékával jött létre Szoboszlai Péter sorozata, a *100 éve történt*, amelyből két széria készült. Egy közvetlenül az ezredfordulóra időzítve, egy újabb pedig 2005 és 2011 között. A sorozat az eggyel korábbi ezredforduló eseményeit beszéli el, egyfajta társadalmi körkép és körkép is, amelynek tanulságai nem csak a megidézett korra érvényesek. Látványvilágában korabeli fotók, újságcikkkrészletek, hirdetések és karikatúrák keverednek számítógépes manipulálással és dinamizáló funkciójú rajzanimációkkal. Szoboszlai Péter nagy kedvvel készített szériája, bár nem előzmény nélküli, szintén a stúdió kuriózumai közé tartozik.

Kányádi Sándor: *Világlátott egérke* című mesekönyvéből készített sorozatot két, erdélyi gyökerű kecskeméti rendező, Szilágyi Varga Zoltán és Nagy Lajos, *A világlátott egérke* címmel. A sorozat különlegessége, hogy az egymást követő epizódokból egy nagy, összefüggő történet bontakozik ki. Az egyes részek ugyan különállóan is értelmezhetők, ám mégis egymáshoz kapcsolódva adnak, adnának igazi egészet. Elsősorban finanszírozási nehézségek miatt a sorozat befejezetlen maradt, nem jutott el a teljes mű adaptálásáig.

A Kecskeméthez köthető sorozatok között Varga Zoltán elemzi még Richli Zsolt *Kormos mesék* című mesesorozatát, és a reformáció 500. évfordulójára készült életrajzi animációt, a *Luther Márton élete* című sorozatot is.

A 3D technika alkalmazásával készült ebben az időszakban Horváth Mari két sorozata is, amelyek elemzésére vállalkozik a könyv. Ezek a Lóránt János Demeter festőművész figuraterveit felhasználó Lázár Ervin-adaptáció, a *Négyszögletű kerek erdő*, valamint a *Magyar népmesék* széria befejezését követően elindított újabb sorozat, a *Cigánymesék*. A széria különlegessége, hogy szemben a *Magyar népmesékkel*, a *Mesék Mátyás királyról* és a Lázár Ervin-sorozattal, a Kányádi-szériával, a *100 éve történt* című sorozattal, az egyedi filmek közül a *Majd a tisztáson* és a *Mansfeld* filmmel, amelyeknek ötleteit kivétel nélkül Mikulás Ferenc vetette fel, a *Cigánymesék* ötlete nem a stúdióvezetőtől származik. A *Cigánymesék* mindjárt az első epizódjával komoly nemzetközi visszhangot keltett, és díjakat hozott alkotóinak.

A stúdióban a 2000-es évek második évtizedében dolgozni kezdő fiatal alkotók sorozatmunkái közül ismertetést közöl a szerző Szoboszlai Eszter: *Fejlekők* című szériájáról és Gläser Katalin: *Városi legendák* című sorozatáról.

Csaknem 150 oldalt szánt Varga Zoltán arra, hogy részletesen bemutassa a kecskeméti műhelyben készült egyedi filmeket. Ezt a feladatot már nem tehette meg pusztán a kronológiát rendező elvként használva, bár kétségtelenül az időbeli egymásutániságnak itt is volt szerepe. Ugyanakkor szüksége volt a szerzőnek egyéb besorolási szempontokra is, bizonyos filmscsoportok markáns körülhatárolására, valamint a kecskemétiséget leginkább megtestesítő alkotói munkásság, néhány kiemelkedő életmű középpontba állítására. És természetesen kezdeni kellett valamit a stúdióhoz csak laza szálakkal kötődő, egy-egy filmmel a névjegyüket letevő, kívülről kapcsolódó alkotók műveinek besorolásával is.

A sort Hegyi-Füstös László 1979-ben készült, egy archaikus szokást, rítust feldolgozó filmje, a *Regölsés* nyitja. Ezt tekinthetjük a kecskeméti stúdióban megszületett első szerzői filmnek. Szerencsére nem az utolsónak, bár az alkotó tragikusan korai halála egy különösen ígéretes pályát vágott ketté. Hegyi-Füstös későbbi munkái már eltávolodnak a néprajztól, inkább erőteljes szociológiai érdeklődés fedezhető fel bennük.

Varga Zoltán külön fejezetben tárgyalja a képzőművészeti indíttatású animációs filmekkel jelentkező, rendhagyó és formabontó utakon járó fiatal rendezőket, akik a stúdió korai, kísérleti időszakát meghatározták. Közéjük tartozik Hegedűs 2 László, mindenekelőtt egy cigányballada, a *Mujkalo Zlotari* megalkotásával. Ide sorolható Molnár Péter a *Majd a tisztáson* című, talányos, az espinhói rövidfilmfesztivál kategóriadíjával jutalmazott, zárt motívumrendszerű, asszociációs kompozíciója is. Ide sorolja a szerző Orosz István Kecskeméten készült animációs filmjeit, például a Haris Lászlóval közösen jegyzett *Apokrifet*, továbbá a *Sakk!* és *A rajzoló* című filmeket, amelyek a legdirektebb módon kapcsolódnak a képzőművészethez. Azt a szakmában többen vitatták, hogy besorolható-e a kecskeméti animáció jellegzetes termékei közé egy szerzői film pusztán arra a tényre alapozva, hogy a városban készült. Függetlenül a dilemmától, Varga Zoltán érzékeny, sok szempontú, többoldalas elemzéseket ad ezekről a filmekről is, ahogyan a stúdióhoz szintén csak lazábban kötődő Homolya Gábor grafikusművész *A harmadik* című festmény-animációjáról. Homolya számomra az egyik legeredetibb grafikus, aki egy Stefan Zweig-adaptációt, Noé harmadik útjára bocsátott galambjának célba érését dolgozta fel a filmben, bemutatva, hogy a madár miképpen válik tanújává az özönvíz végeztével kezdődő, a pusztítás eszkalációjába torkolló emberi történelemnek.

Ugyanebben a kategóriában találkozunk Neuberger Gizella kísérletező, a hagyományos dramaturgiától elrugaszkodó, szokatlan technikai megoldásokat felvonultató filmjeivel. És itt esik szó Ulrich Gábor filmjeiről, aki mára az egyik legerőteljesebb és egyben a legtermékenyebb alkotója is a kecskeméti műhelynek. Ulrich a tipográfia és a tervezőgrafika felől érkezett, és mára 15 animációs filmet jegyez, komoly fesztiválsikerekkel, kiemelkedő hazai és nemzetközi respektussal. Ulrich kevés kivétellel egyszemélyes stábként készíti a filmjeit. Annak ellenére kézműves alkotónak számít, hogy munkái kivétel nélkül számítógépen születnek, ám e filmek alapjául a szabadkézi és elektronikus úton előállított grafikák szolgálnak, és minden egyéb művelet, az animálástól a zeneszerzésig, szorosan az alkotó személyéhez köthető.

Ebben a képzőművészet által erőteljesen dominált mezőben is különleges helyet foglal el Tóth-Pócs Judit és Tóth Pócs Roland *Bíborcsiga* című, 2011-ben, 3D animációval készült, élőszereplős, rajzolt-festett háttér előtt játszódó, kombinált eljárásokat felvonultató filmje, amelyet ugyan sokan nem értettek, de a jelentőségét Varga Zoltán igen magasra pozicionálja könyvében. A kecskeméti animáció kísérleti jellegű, képzőművészet ihlette alkotói közül Varga említi még az Erdélyből áttelepült festőt, Miklós Árpádot, továbbá Riedl Katalint és Varga Mártát, néhány munkájuk kapcsán.

Átlagosan 20 oldalnyi terjedelemben foglalkozik a könyv a kecskeméti animációt leginkább meghatározó, hosszabb ideje a kecskeméti stúdióhoz kötődő három alkotóval, közü-

lük elsőként az alapítóként a stúdióhoz érkező Horváth Mária munkásságával. Horváth Mari a *Magyar népmesék* 100 epizódja közül mintegy negyvenet jegyez társ- vagy főrendezőként, és nevéhez köthetők a stúdió újabb sorozatai közül a *Négyszögletű kerek erdő* és a *Cigánymesék* is. Egyedi, szerzői filmjeivel számos díjat, elismerést szerzett a kecskeméti rajzfilmnek Kanadától Franciaországon át Japánig. A mese és a költészet iránti elkötelezettség mélyen átitatja teljes mozgóképes életművét.

Varga Zoltán bizonyos értelemben elindítójaként, személyes mentoraként tekint Szoboszlai Péterre, a stúdió „nagy öregjére”, de nem vádolható azzal, hogy elfogultságból túldimenzionálta volna Szoboszlai szerepét és jelentőségét a kecskeméti animációs film történetében. Az alkotó egyedi filmjeiről és a *100 éve történt* című sorozatokról írott elemzései objektivitásra törekvők és korrektek. Varga a lelkesült elemzések mellett kendőzetlenül ír Szoboszlai néhány kevésbé meggyőző, vagy a vártnál hűvösebben fogadott munkájáról is. A művész kísérletező, formabontó munkái közül külön is tárgyalja a kolontári vörösiszap-katasztrófát feldolgozó, terapeutikus célú munkáját, a *Gyermekek vörös tájban* című animációs filmet, amelyet a tragédiában érintett gyermekek bevonásával készített. Varga utal arra a változásra is, amely az alkotót a dokumentarista inspiráció felé mozdította el, korábbi filmjeinek karikatúrisztikus tendenciáival szemben.

A kiemelkedő életművet megvalósító alkotók között találjuk az Erdélyből áttelepült, kivételes rajzkészségű, meghatározóan fontos filmeket készítő Szilágyi Varga Zoltánt is, akinek a leginkább kézhez álló területe a rajzanimáció. A könyv szerzője három, határkőnek tekinthető művet emel ki a gazdag életműből elemzésre. Ezek a militarizmus szatírájaként is felfogható *Éjszakai kultúrtörténeti hadgyakorlat*, a *Jegyzőkönyv – Mansfeld Péter emlékére*, amely egy fiatalos 56-os halálraítelt kivégzésének igen erős érzelmeket kiváltó megörökítése, és *A jókedvű örmény temetése*, a stúdió eddigi történetének egyik legnagyobb szabású vállalkozása, amelyen mintegy 10 éven át dolgozott az alkotó, és egy 20-25 főből álló rajzolócsapat. Szilágyi Varga személyesen is rengeteg rajzot készített a filmhez, és maga színezte a teljes rajzanyagot. Mindhárom mű komoly visszhangot keltett, fesztiválokon képviselte az országot és a kecskeméti stúdiót, díjakat és dicsőséget szerezve a műhelynek is, alkotójának is. Varga Zoltán kitűnő elemzései a három kiemelt filmről további adalékokkal szolgálnak a művek pontosabb megértéséhez.

Önálló fejezetet szentelt a szerző a kecskeméti animációs filmekben felbukkanó komikumnak, a groteszk és a paródia elemeit felvonultató filmeknek, Weisz Béla, Horváth Mari, Kricskovics Zsuzsa, Nagy Gyula és Homolya Gábor egy-egy fontos művét elemmezve. A groteszk vonulatból két Örkény-adaptáció kapott önálló elemzést: Tóth Roland: *Gondolatok a pincében* és Ulrich Gábor: *Tulipán* című filmjei.

Nem lenne teljes a paletta azoknak az alkotóknak a filmjei nélkül, akik egy-egy, vagy néhány munkájukat készítették Kecskeméten. Szó esik az összeállításban Buglya Sándor, Richly Zsolt, Keresztes Dóra, Gémes Zsolt és Toró Annamária városhoz kötődő alkotásairól. A külföldiek közül kiemeli a könyv Francin Léger, Luc Degryse és Nikolai Ivanov Neikov kecskeméti műteremben elkészített filmjeit.

Varga Zoltán hiányt pótló könyvében sikeresen foglalta össze a kecskeméti animációs-film-készítés legfontosabb jellegzetességeit. Bizonyította azt is, hogy nem lokálpatrióta elfogultság vezette a tollát. Nehéz kétségbe vonni, hogy a valamikori Pannónia leányvállalata, a mai Kecskemétfilm Kft. a város unikális kulturális intézményeinek egyike, amely sok tekintetben segített a világ kulturális térképére felhelyezni, és huzamosabb időn át ott is tartani a város nevét, s amely szervesen és meghatározóan illeszkedik a kulturális intézményrendszerbe. Nem lehet véletlen az sem, hogy a kecskeméti filmstúdiónak most már lassan egy évtizede folyamatosan köze van Oscar-díjra jelölt művek elkészítéséhez. *A Chico és Rita*, a *Kells titkai* vagy *A vörös teknős* által befutott nemzetközi sikersizériák mind

komoly érvet szolgáltatnak a Kecskemétfilmben folyó munka kiemelkedő színvonala mellett.

A kötetben a 350 szövegoldal mellett gazdag színes képmelléklet is található. Imponáló szakirodalmi háttér, továbbá filmjegyzék és névmutató is gazdagítja a könyv apparátusát.

Varga Zoltán a hosszú, csaknem fél évszázadnyi időszakot és több mint 300 filmcímet átfogó munkáját meggyőző tárgyismerettel, rendszeralkotó erényeket is megcsillantva végezte el. Könyve a kecskeméti animációs film eddigi történetéről nemcsak a szakma számára lesz megkerülhetetlen, de a hazai kultúrtörténetnek is fontos, integráns része.

(Varga Zoltán: *A kecskeméti animációs film. Kecskemétfilm Kft. – MMA Kiadó, Kecskemét, 2019, 416 oldal*)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

NYOMDA K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és

a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

forrás

2020 NOVEMBER

Ára: 500,- Ft
(előfizetőknek 400,- Ft)

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

20011